

ARAşTIRMA RAPORLARI 27

TÜRKİYE'DE ÖŞÜR POTANSİYELİ VE YOKSULLUK: BÖLGESEL BİR İNCELEME

ARAşTIRMA RAPORLARI 27

TÜRKİYE'DE ÖŞÜR POTANSİYELİ VE YOKSULLUK: BÖLGESEL BİR İNCELEME

İLKE YAYINLARI: 277
ARAŞTIRMA RAPORLARI: 27
Türkiye'de Öşür Potansiyeli ve Yoksulluk: Bölgesel Bir İnceleme

İLKE Vakfı Adına Sahibi: Ahmet Sait Öner

Danışma Kurulu: Abdullah Durmuş, Bekir Sami Nalbantoğlu, Burak Doğan, Elyesa Koytak, Hasan Meral, Melih Turan, Mervan Selçuk, Monzer Kahf, Murat Şimşek, Necmeddin Güney, Ömer Torlak, Sinan Ertemel, Şakir Görmüş

Yazarlar: Ozan Maraşlı, Safa Yıldırım, Muhammed Mücahit Denk

Yayın Koordinatörü: Mehtap Nur Öksüz

Yayın Sekreteri: Esmâ Vatandaş

Tasarım: Mediha Demirden

Katkıda Bulunanlar: Enes Kuru, Neslinur Kayabaşı, Betül Alkan, Merve Karaman, Seyit Mehmet Sel

© İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, İstanbul 2026

E-ISBN: 978-625-8350-10-4

DOI: <http://dx.doi.org/10.71174/ar27>

Teşekkür: Çalışmanın hazırlanmasına katkı sunan Monzer Kahf, Murat Şimşek, Abdullah Durmuş, Sinan Ertemel, Burak Doğan, Şakir Görmüş, Hasan Meral ve Necmeddin Güney'e kıymetli katkıları için teşekkür ederiz.

İLKE Vakfı, toplumsal meselelerle ilgili bilgi, politika ve strateji üreten, karar alıcılara yol gösterecek araştırmalar yapan ve gelecek için gerekli birikimin oluşmasına katkı sağlayan bir sivil toplum kuruluşudur.

Bu rapor, İslam İktisadi Araştırma Merkezi (İKAM) tarafından hazırlanmıştır. İKAM, yeni bir iktisadi düşüncenin küllî bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Aziz Mahmut Hüdayi Mah. Türbe Kapısı Sk. No: 13 Üsküdar/ İstanbul | +90 216 532 63 70 | bilgi@ilke.org.tr | ilke.org.tr

© Tüm hakları saklıdır. İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfının yazılı izni olmadan bu eserin hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz. Raporda belirtilen görüşler yazara aittir ve İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfını bağlamaz.

İçindekiler

Giriş	11
Kavramsal Çerçeve ve Araştırmanın Kapsamı	12
Öşrün Fıkhi Yönleri	14
Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Öşür	26
Zekât ve Öşür Hesaplama Literatürü	30
Araştırmanın Veri Kaynakları ve Yöntemi	36
Bulgular: Türkiye'de Öşür Potansiyeli ve Kaynak Açığı	46
Değerlendirme	61
Sonuç	66
Politika Önerileri	67

Grafik, Harita ve Tablolar

Grafikler

Grafik 1. Tarımsal Üretim Miktarı ve Ürün Çeşitliliğine Göre Türkiye'deki Bölgeler (İBBS II Düzeyi, 2021)	47
Grafik 2. Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Sınırına Göre Türkiye'deki Bölgeler (İBBS II Düzeyi, 2021)	52
Grafik 3. Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeleri Yoksulluk Oranı ve Görelî Yoksulluk Oranına Göre Türkiye'deki Bölgeler (İBBS II Düzeyi, 2021)	53
Grafik 4. Ürün Gruplarına Göre Türkiye'de Öşür Potansiyeli (2021)	55
Grafik 5. Türkiye'de Yoksulluk Sınırı Türlerine Göre Bölgesel Kaynak Açığı (İBBS II Düzeyi, 2021)	58
Grafik 6. Yoksulluk Sınırlarına Göre Türkiye'de Öşür Potansiyeli ve Kaynak Açığı (2021)	62

Haritalar

Harita 1. Bölgelere Göre Ağırlıklandırılmış Öşür Oranı	50
Harita 2. Türkiye'de İllere Göre Öşür Potansiyeli (2021)	54
Harita 3. Türkiye'de İllere Göre Öşür Potansiyeli (Nisâb ve Bekâ Şartlarına Göre, 2021)	57
Harita 4. Türkiye'de Bölgesel Öşür Potansiyelinin Görelî Yoksulluk Sınırına Göre Kaynak Açığına Oranı (2021)	62

Tablolar

Tablo 1. Türkiye'de Üretilen ve Nihai Üretim Değeri En Yüksek Olan 20 Tarım Ürünü (2021)	48
Tablo 2. Tarımsal İşletme Büyüklüğü, Tarımsal Ürün Çeşidi ve Verimliliğine Göre Nisabın Altındaki Üretimin Yaklaşık Toplam Değeri (Milyon TL)	56

İslam iktisadı, günümüzün sosyal ve ekonomik sorunlarına alternatif çözümler üretme iddiasını taşıyan, değer temelli ve insan merkezli bir iktisadi yaklaşımdır. Kapitalist sistemin ürettiği adaletsizlikler, gelir eşitsizlikleri, çevresel tahribat ve ahlaki çöküntü gibi küresel sorunların karşısında İslam iktisadı, daha adil, sürdürülebilir ve insani bir ekonomik düzen sağlama potansiyeline sahiptir.

İKAM, bu yaklaşımın sağlam bir teorik zemine oturması ve pratik düzeyde karşılık bulması için çalışmalarını çok yönlü bir biçimde sürdürmektedir. Temel hedeflerinden biri, İslam iktisadı alanındaki bilgi üretimini nitelikli hale getirerek bu alanı akademiyle sınırlı kalmayan, toplumun geniş kesimlerine ulaşan bir düşünsel zemine dönüştürmektir. Bu doğrultuda araştırma, eğitim ve yayın faaliyetlerini bütüncül bir perspektifle yürütmektedir. Her yıl düzenli olarak yayımlanan İktisat İzleme Raporları ile Türkiye ekonomisindeki gelişmeleri ele alan İKAM, aynı zamanda çeşitli konularda özgün araştırmalar gerçekleştirmektedir. Yayınladığı raporlarla yalnızca mevcut durumu analiz etmekle kalmayıp, politika yapıcılara, uygulayıcılara ve akademisyenlere yönelik somut öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir.

Araştırma faaliyetlerinin yanı sıra İKAM, bünyesinde yürütülen İslam İktisadı Zirvesi, İslam İktisadı Ödülleri, Temel Eğitim Programı, seminerler, çalıştaylar gibi programlarla, alanın entelektüel ve uygulamaya dönük derinliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. İslam İktisadı Bibliyografyası, İslam İktisat Tarihi Projesi gibi çalışmalarla alandaki bilgi birikiminin sistematik biçimde derlenmesi ve teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.

İKAM, aynı zamanda İktisat Yayınları ve TUJISE (Turkish Journal of Islamic Economics) aracılığıyla özgün telif eserler, çeviri kitaplar ve araştırma makaleleri yayımlayarak İslam iktisadı literatürüne katkı sunmaktadır. Gerek Türkçe gerekse İngilizce yayınlarla, alandaki bilgi üretimini ulusal ve uluslararası düzeyde daha erişilebilir kılmakta, bilgi paylaşımını teşvik etmektedir. İKAM, güncel meseleleri sadece teknik boyutlarıyla değil; ahlaki, insani ve toplumsal boyutlarıyla da ele almaya önem vermekte; daha adil, katılımcı ve insani bir ekonomik düzenin imkanlarını araştırmaktadır.

Takdim

İLKE Vakfı İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM), İslam iktisadı ve finansı alanındaki çalışmalarında adalet, hakkaniyet ve toplumsal dengeyi merkeze alan bütüncül bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. İKAM, İslam iktisadının insanı ve ahlaki önceleyen yaklaşımı doğrultusunda ekonomik faaliyetlerin nihai hedefini toplumsal adaletin tesisi ve refahın tabana yayılması olarak ele almaktadır. Bu anlayış çerçevesinde, iktisadi meseleleri yalnızca teknik ve niceliksel göstergeler üzerinden değil, toplumsal sorumluluk ve insani değerler ekseninde değerlendirmektedir.

Günümüz dünyasında yoksulluğun yapısal boyutlarının daha görünür hale geldiği bir dönemde sahip olduğumuz tarihsel tecrübe ve inanç temelli birikimi yeniden düşünmek büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, klasik bir ibadetin günümüz sosyal ve iktisadi sorunlarıyla nasıl ilişkilendirilebileceğini ortaya koyan çalışmalar, yalnızca akademik bir çabanın ötesinde toplumsal bir sorumluluğun da ifadesidir. Elinizdeki “Türkiye’de Öşür Potansiyeli ve Yoksulluk: Bölgesel Bir İnceleme” başlıklı rapor, bu ihtiyaca cevap vermeyi amaçlayan nitelikli bir çalışmadır.

Tarihimizde, özellikle Osmanlı uygulamasında, öşür devlet maliyesinin ve sosyal dayanışma mekanizmalarının önemli bir parçası olmuştur. Toprağın bereketini paylaşmayı ve nimetin şükrünü eda etmeyi emreden bir ibadet olan öşür, yalnızca mali bir mükellefiyet değil, aynı zamanda zengin ile yoksul arasında kurulan manevi bir bağıdır. Toplumsal dayanışmayı güçlendiren ilahi bir emirdir.

Raporda ulaşılan bulgular, Türkiye’nin mevcut öşür potansiyelinin bölgeler itibarıyla mutlak yoksulluktan doğan kaynak açığını karşılayabilecek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Tarım sektörünün ekonomi içindeki payının uzun süredir görece gerilemesine rağmen, tarımsal üretimin halen kayda değer bir öşür potansiyeli barındırdığı görülmektedir. Türkiye’nin tarımsal üretim yapısı, iklim koşulları ve bölgesel farklılıklar dikkate alınarak yapılan hesaplamalar bu potansiyelin mutlak yoksulluk sınırını karşılayabilecek seviyede olduğunu göstermektedir.

Öşür potansiyelinin kurumsal işbirlikleri ve stratejik planlamalar yoluyla harekete geçirilmesi bu ibadetin toplumsal faydaya dönüşmesini mümkün kılacaktır. Şeffaf ve güvenilir mekanizmaların geliştirilmesi ise kalıcı ve sürdürülebilir etki açısından belirleyici olacaktır. Bu kıymetli çalışmayı hazırlayan yazarlarımız Dr. Ozan Maraşlı, Dr. Safa Yıldırım ve Dr. Muhammed Mücahit Denk hocalarıma, İKAM Direktörü Dr. Melih Turan’a ve yayın sürecine katkı sunan tüm ekibe şükranlarımı sunuyorum.

Av. Ahmet Sait Öner

İLKE Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

Özet

Tarım ürünlerinin zekâtı olan öşür, yalnızca mali bir mükellefiyet değil; aynı zamanda bereket, toplumsal dayanışmaya ve adaletin tesisine vesile olan ilahi bir emirdir. Günümüz Türkiye'sinde devlet eliyle toplanmamasına rağmen bireysel bir dini vecibe niteliği taşıyan öşrün, mükellefler tarafından büyük ölçüde ihmal edildiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin yüksek tarımsal üretim seviyesi ve öşrün kendine has harcama alanları dikkate alındığında, öşrün yoksulların ihtiyacını karşılamada önemli bir potansiyele sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, öşrün fıkhi temellerini, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel seyri ve ilgili literatürü ele aldıktan sonra, 2021 yılı verileriyle Türkiye'nin bölgesel düzeydeki öşür potansiyelini ve bu potansiyelin yoksulların ihtiyacını karşılama düzeyini analiz etmektedir. Sulama durumu, bekâ ve nisâb şartları dikkate alınarak ve ulaşılabilir tüm veri kaynaklarından azami ölçüde faydalanılarak geliştirilen yöntemsel çerçeve sayesinde, il ve bölge bazında detaylı potansiyel hesaplamaları yapılmıştır. Elde edilen en çarpıcı bulgu hem İmam Ebû Hanîfe hem de İmameyn'in içtihatlarına göre hesaplanan öşür potansiyellerinin, mutlak yoksulluk sınırına dayalı kaynak açığını tüm bölgelerde karşılayabilecek düzeyde olmasıdır. Tarım sektörünün ekonomi içindeki payının tarihsel olarak düşük seviyelerde seyrettiği bir dönemde dahi bu potansiyelin varlığı, öşrün ve genel olarak zekâtın, yoksulların ihtiyacının karşılanması ve toplumsal dayanışma açısından taşıdığı kritik öneme işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öşür, zekât, zekât potansiyeli, yoksulluk, Türkiye ekonomisi.

Abstract

Ushr, the zakat of agricultural produce, is not merely a financial obligation but a divine command that facilitates blessing, social solidarity, and justice. In contemporary Türkiye, where ushr is not collected by the state but remains an individual religious duty, it is observed that this obligation has been largely neglected by those liable to pay it. Nevertheless, considering Türkiye's high level of agricultural production and the special categories of eligible recipients for ushr, it becomes evident that ushr possesses significant potential to meet the needs of the poor. This study examines the jurisprudential foundations of ushr, its historical trajectory from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, and reviews the relevant literature. Subsequently, it analyzes Türkiye's regional ushr potential for the year 2021 and the extent to which this potential can address the needs of the poor. A methodological framework was developed by taking into account irrigation status, the conditions of baqâ and nisâb, and by utilizing all accessible data sources to the fullest extent, enabling detailed potential calculations at the provincial and regional levels. The most striking finding is that the estimated ushr potential, based on the juristic opinions of both Imâm Abû Hanîfah and the Imâmāyn, is at a level capable of covering the resource gap based on the absolute poverty line in all regions. The persistence of this potential even during a period when agriculture's share in the economy is historically low underscores the critical importance of ushr, and zakât in general, in satisfying the needs of the poor and the promotion of social solidarity.

Keywords: Ushr, zakat, zakat potential, poverty, Turkish economy.

Giriş

Türkiye, önemli bir tarımsal üretim kapasitesine sahiptir. Bu potansiyelin sosyal ve ekonomik hayata katkısı, yalnızca modern mali araçlarla değil; aynı zamanda köklü bir dini ve kültürel mirasın parçası olan kurumlar üzerinden de değerlendirilmelidir. Yoksulların tarım ürünlerindeki hakkını ifade eden öşür, bu kurumların başında gelmektedir.

Günümüzde bu vecibenin önemli ölçüde ihmal edildiği bir gerçek olmakla birlikte, mevcut tarımsal hacim ve öşrün sınırlı harcama alanları (zekât verilebilecek sekiz sınıf) dikkate alındığında, bir yandan mükellefi Allah'a yaklaştıran öşrün, diğer yandan yoksulların ihtiyacını karşılamada sahip olduğu potansiyelin ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Mevcut literatür incelendiğinde, zekât ve öşür potansiyeli hesaplamalarının genellikle makro verilerle yapıldığı ve fıkhi hükümlerin (sulama, ürün cinsi vb.) ise yeterince gözetilmediği görülmektedir. Özellikle 1985 sonrasında mikro veriye dayalı kapsamlı bir tahminin yapılmamış olması, bu alanda güncel ve detaylı bir analize duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Bu araştırma, öşrün fıkhi temellerini ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel seyrini ele aldıktan sonra, bu potansiyeli nicel olarak ölçmeyi hedeflemiştir. Çalışma kapsamında 2021 yılı verileriyle Türkiye'de bölgesel ve il düzeyinde bir öşür potansiyeli hesaplanmıştır. Sulama durumu, bekâ ve nisâb şartları dikkate alınarak geliştirilen yöntemsel çerçeve ile hesaplanan bu potansiyelin, yoksulların ihtiyacını ifade eden kaynak açığını karşılama düzeyi analiz edilmiştir. Tarım sektörünün ekonomi içindeki payının tarihsel olarak düşük seyrettiği bir dönemde dahi bu potansiyelin varlığı, öşrün yoksulların ihtiyacının karşılanmasındaki kritik önemine işaret etmektedir.

Tarım ürünlerinin zekâtı olan öşür, yalnızca mali bir mükellefiyet değil; aynı zamanda berekete, toplumsal dayanışmaya ve adaletin tesisine vesile olan ilahi bir emirdir.

Kavramsal Çerçeve ve Araştırmanın Kapsamı

Tarım ürünlerinin zekâtını ifade eden ve fakirin hakkı olan öşür, Müslümanlardan tahsil edilen mali bir mükellefiyet niteliğindedir. Bu açıdan Şer’î vergilerin en önemlilerinden birini teşkil etmektedir. Diğer mal türlerinden tahsil edilen zekâtтан, vergi (mü’net) anlamının ağır bastığı bir ibadet olması yönüyle farklılaşan öşür, mükellefin akıl ve bülûğ gibi durumlarına bakılmaksızın Müslümanların özel mülkiyeti altında bulunan arazilerin mahsullerinden verilir. Bu itibarla, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve Hulefâ-yi Râşidîn (r.a.) dönemlerinden itibaren İslâm devletlerinde, kamu maliyesinin önde gelen gelir kaynaklarından biri olagelmıştır. Devlet gelirleri açısından tarımın, diğer iktisadi sektörlere nazaran, 20. yüzyılın ortalarına kadar birçok ekonomide daha baskın bir konumda bulunması, öşrünün hem diğer mallardan alınan zekâtlar hem de vergiler içerisinde önemli bir yere sahip olmasına vesile olmuştur. Günümüzde öşrünün devlet eliyle toplanmasının zorunlu olduğu ülkeler arasında Pakistan, Sudan, Yemen, Malezya, Suudi Arabistan, Libya ve Afganistan; gönüllülük esasına göre toplandığı ülkeler arasında ise Cezayir, Bangladeş ve Endonezya yer almaktadır (Kahf, 1995, s. 209; Powell, 2010, s. 60-73). Bununla birlikte tarım sektörünün ekonomideki önemini sürdürdüğü Sudan, Nijerya¹, Afganistan² ve Bangladeş gibi ülkelerde en önemli zekât kalemlerinden birini halen öşür oluşturmaktadır (IRTI, 2015, s. 42; 55-59; Hassan vd., 2024, s. 160).

Her ne kadar içeriği itibarıyla öşürden farklı olsa da³ Osmanlı Devleti’nde öşür ile ilişkilendirilebilecek olan aşar vergisi yüzyıllar boyu devlet eliyle toplanmıştır. Aşar vergisi 1925 yılında dahi kamu gelirlerinin dörtte birinden fazlasını teşkil etmesine rağmen (Tabakoğlu, 2007, s. 103) İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda ilga edilmiştir. Bu tarihten sonra ülkemizde devlet eliyle toplanmasa da bireysel olarak ödenmesi gereken dini bir vecibe halini alan öşrünün mükellefler tarafından önemli ölçüde unutulmaya yüz tuttuğu yadsınamaz bir gerçektir. Buna rağmen Türkiye’deki tarım üretimi hacminin yüksek seviyelerde bulunduğu ve öşrünün harcama alanlarının zekâtın verileceği sekiz sınıf ile sınırlı olduğu dikkate alındığında, öşür ülkemizde yoksulların ihtiyacını önemli derecede karşılayabilir. Öşrünün, yoksulların ihtiyacını karşılamadaki potansiyelinin incelenmesi; hem mükellefi Allah Teâlâ’ya yakınlaştırması (Merginânî, 2019, II, 181) hem de Şer’i Şerif’in, fakirlere yardıma ve servetin adil dağılımına verdiği değeri yansıtmaları açısından önem arz eder.

1 Diğer ülkelerden farklı olarak Nijerya’da zekât bazı eyaletlerde zorunlu, bazılarında ise gönüllülük esasına dayalı olarak tahsil edilmektedir (IRTI, 2015, s. 52).

2 Afganistan’da Zekât İdaresi Kurumu halihazırda Tarım, Sulama ve Hayvancılık Bakanlığı altında faaliyet göstermektedir ve yönetim değişikliği sonrasında 2023 yılında bir zekât yasası taslağı hazırlanmıştır (Keramat, 2024, s. 18-20).

3 Osmanlı malî sisteminde öşür veya aşar terimlerinin Şer’i Şerif’te tarım ürünlerinin zekâtı anlamına gelen öşür için değil, daha ziyade harâc-ı mukâseme vergisi için kullanıldığı kabul edilmektedir. Osmanlı vergi hukukunda miri arazilerden alınan harâc-ı mukâsemeye öşür dense de bunun Şer’î istilahtaki öşür ile bir alakası olmadığı belirtilmiştir (DİA, 1997, s. 89). Tabakoğlu ise Osmanlı uygulamasında öşrünün Ebüssuûd Efendi’den sonra harâc-ı mukâseme vergisinin veya toprak kirasının alt dilimi şeklinde görüldüğünü ifade etmektedir (Tabakoğlu, 2007, s. 101).

Tarım ürünlerinin zekâtı olan öşür, yalnızca mali bir mükellefiyet değil; aynı zamanda berekete, toplumsal dayanışmaya ve adaletin tesisine vesile olan ilahi bir emirdir.

Söz konusu potansiyeli nicel olarak ölçmeyi hedefleyen bu çalışma, üç temel eksen üzerine inşa edilmiştir:

- 1. Kavramsal ve Tarihsel Arka Plan:** Öşürün fıkhi temelleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki dönüşümü ve literatürdeki yeri ele alınmıştır.
- 2. Metodolojik Çerçeve ve Güncel Hesaplama:** 2021 yılı verileri kullanılarak, sulama durumu, bekâ ve nisâb şartlarını dikkate alan bir yöntem geliştirilmiş; öşür potansiyeli il ve bölge düzeyinde hesaplanmıştır. Bu yılın seçilmesinin nedeni, söz konusu veri setleri ile en güncel ve kapsamlı analizin mümkün olmasıdır.
- 3. Analiz ve Katkı:** Hesaplanan bu potansiyelin, yoksulluk açığını karşılama düzeyi analiz edilmiş, çalışmanın hem literatürdeki önemli bir boşluğu (1985'ten sonraki ilk mikro verili kapsamlı tahmin olması) doldurduğu hem de geliştirilen yöntemsel yaklaşım ve bölgesel detay düzeyi ile özgün bir katkı sunduğu ortaya konulmuştur.

Diğer mal türlerinin zekâtına nazaran sahip olduğu vergi mahiyeti gibi kendine özgü hususiyetlerin yanında tahsil edildiği ürünler, nisâb ve oran gibi çeşitli açılardan farklı içtihatların bulunması, öşürün fıkhi açıdan zengin değerlendirmelerin yapıldığı bir mesele olarak incelenmesine vesile olmuştur.⁴ Bu bölümde öşürün tanımı, meşrûiyeti, arazi statüsü açısından öşür, vücûb sebebi, rük-nü, şartları, öşre tabi mahsuller, nisâb, öşür oranları ve öşürün dağıtımına ilişkin kurallar gibi fıkhi meseleler Hanefî mezhebi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

4 Bu durumun Hanefî mezhebi içerisinde daha belirgin olduğu söylenebilir (Yıldırım, 2019, s. 53).

Öşrün Fıkhi Yönleri

Kelime anlamı “onda bir” olan öşür, Şer’î istilahta “tarım ürünlerinden alınan zekât” anlamına gelmektedir. Öşür, Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) “*Göğün suladığında onda bir, kova ve dolap ile sulananlarda ise onda birin yarısı vardır*” (Buhârî, “Zekât”, 55) hadis-i şerifinde geçen “onda bir” (öşür) ifadesi sebebiyle bu isimle anılmaktadır. Bu doğrultuda öşür ile ilgili hükümler, klasik Hanefî fıkhi eserlerinde zekât kitabında “öşür” (İbn Nüceym, 1997, II, 412; İbn Âbidîn, 2003, III, 264; Şürûnbülâî, t.y., I, 186), “tarım mahsullerinin ve meyvelerin zekâtı” (Merginânî, 2019, II, 213) gibi başlıklara sahip bölümlerde ele alınmıştır.

Öşrün vücûbiyeti Kur’ân-ı Kerim, Sünnet-i seniyye ve icmâ ile sabittir (İbn Nüceym, 1997, II, 412; İbn Âbidîn, 2003, III, 264). Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır:

“O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez” (Kur’an 6:141).⁵

Ayet-i kerimede geçen “Hasat günü hakkını verin” (Kur’an 6:141) ifadesi müfessirlerin çoğuna göre öşür (onda bir) veya öşrün yarısı (yirmide bir) anlamına gelmektedir (İbn Nüceym, 1997, II, 412; İbn Âbidîn, 2003, III, 264). İbnü’l-Arabî ve Cessâs “hakk”ın tefsirine dair farklı görüşler bulunduğunu belirtmiştir (İbnü’l-Arabî, 2003, II, 282; Cessâs, 1996, IV, 175-176). İbnü’l-Arabî; Said b. Müseyyeb ve İmam Mâlik’ten rivayet edilen görüşe göre bu hakkın farz olan zekât olduğunu; Cessâs ise İbn Abbâs (r.a.), Câbir b. Zeyd, Muhammed b. Hanefiyye, Said b. Müseyyeb, Tâvus, Zeyd b. Esleme, Katâde ve Dahhâk’tan rivayet edilen görüşe göre bu hakkın öşür ve öşrün yarısı olduğunu belirtmiştir. İbnü’l-Arabî ve Cessâs, selef-i sâlihîn müfessirlerinden bu “hakk”ın Sünnet-i Seniyyede öşrün meşruiyetine dair gelen deliller ile nesh edildiği, zekât emri ile nesh edildiği, zekâtın dışında ürünler toplanırken verilmesi gereken vacip bir hak olduğu veya hazır bulunanları yedirmeyi muhteva eden nafile sadaka olduğu gibi farklı görüşlerin de rivayet edildiğini ifade etmiştir.

İbnü’l-Arabî bu görüşleri değerlendirirken malda zekâtтан başka bir hak olmadığını gerekçe göstererek “hakk” ifadesinden maksadın farz olan zekât olduğunu belirtmiştir (İbnü’l-Arabî, 2003, II, 282). Cessâs ise bu hakkın nesh edilmediğinin delilinin Ümmet-i Muhammed’in (s.a.v.) tahıl ve meyvelerin çoğunda öşrün vacip olması konusundaki ittifakı olduğunu belirtmektedir; zira burada hem Kitâb’ın lafzının düzenlediği hem de ümmetin amel ettiği bir hüküm söz konusudur (Cessâs, 1996, IV, 177). Cessâs, ayrıca “*Göğün suladığında öşür (onda bir) vardır*” hadis-i şerifi sebebiyle söz konusu hakkın Resûlullah’ın (s.a.v.) beyan buyurduğu öşür olmasının caiz olduğunu belirtmiş; bu izahlar neticesinde ayet-i kerimede geçen hakkın öşürden başka bir hak olması veya mensuh olması ihtimallerinin ispatının caiz olmadığını ifade etmiştir.⁶ Bununla birlikte, ayet-i kerimede ki

5 Metin içerisindeki ayet-i kerimelerin Türkçe meâli Diyanet İşleri Başkanlığı’nın meâlinden alınmıştır.

6 Konu hakkındaki detaylı gerekçeler için bkz. Cessâs, 1996, IV, 175-179.

“yiyin” ve “hakkını verin” ifadelerinin emir sigası ile gelmiş olması birinci emrin mübahlık, ikinci emrin vücûb ifade etmesiyle açıklanmıştır (İbnü'l-Arabî, 2003, II, 281). Dolayısıyla öşrün vücûbiyeti bu açılardan Kur'ân-ı Kerim ile sabit kabul edilmiştir. İnce bir nükte olarak, ayet-i kerimeye hakkın verilmesi emrinden önce yeme nimeti ile başlanılmasının sebebinin; Allah Teâlâ'nın kullarını mükellef kılmadan önce onlara lütfuyla muamele buyurduğunu açıklamak olduğu da belirtilmiştir (İbnü'l-Arabî, 2003, II, 281).

Öşrün meşruiyetine dair Kur'ân-ı Kerim'deki delillerden bir diğeri de Bakara Sûre-i celilesinin 267. Ayet-i kerimesidir:

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan (Allah yolunda) harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır” (Kur'an 2:267).

Ayet-i kerimede geçen “infak edin/harcayın” emrinin vücûb ifade ettiği; bu vücûbiyetin ise zekât ve öşür dışında başka bir anlama gelmediği belirtilmiştir. (Cessâs, 1996, IV, 178).⁷ “Yerden sizin için çıkardıklarımızdan” ifadesinin az olsun, çok olsun yerden çıkan her türlü mahsulde vacip bir hak bulunması bakımından umûm olduğuna; Ebû Hanife'nin az olsun, çok olsun ziraat niyetiyle topraktan elde edilen her türlü mahsulde öşrün vacip olduğu konusunda bu ayet-i kerimeyi delil olarak getirdiğine işaret edilmiştir (Cessâs, 1996, II, 175).

Öşrün Sünnet-i Seniyyede vârid olan delilleri arasında Resûlullah'ın (s.a.v.) Abdullah b. Ömer'den (r.a.) Sahih-i Buhârî'de rivayet edilen şu hadis-i şerifi yer almaktadır:

“Göğün ve pınarların (akarsuların) suladığı veya kendiliğinden sulak olanda⁸ (arazide) öşür (onda bir) vardır ve su dolabı ile sulananda⁹ ise öşrün yarısı (yirmide bir) vardır” (Buhârî, “Zekât”, 55).

Aynî, hadis-i şerifte geçen “öşür vardır” veya “öşrün yarısı vardır” ifadelerinin takdiren öşrün vücûbiyetine delalet ettiğine dikkat çekmiştir (Aynî, 1998, VI, 525). Hadis-i şerif aynı zamanda En'âm Sûre-i Celilesinin 141. âyetinde belirtilen hakkın mücmel olan miktarını beyan etmekte; sulama yapılmayan arazilerde onda bir oranında bir hak bulunurken, sulama yapılan araziler için bu miktarın yirmide bir olduğunu ifade etmektedir (İbnü'l-Arabî, 2003, II, 282; Cessâs, 1996, IV, 177). Dolayısıyla su için masraf (mü'net) yapılmasına bağlı olarak öşür oranı yarıya düşmektedir. Zeynüddin İbn Nüceym ve İbn Âbidîn Kitâb ve Sünnet'in yanında, öşrün vücûbiyetinin icmâ ile de sabit olduğunu belirtmiştir (İbn Nüceym, 1997, II, 413; İbn Âbidîn, 2003, III, 264).

7 Cessâs, kişinin kendisi ve bakmakla mükellef olduğu eşi ve çocuklarının nafakası emre ihtiyaç duymadığı için ayet-i kerimede geçen harcama (infâk) emrini nafaka sorumluluğuna hamletmenin anlamlı olmayacağını belirtmektedir. Ayrıca emir vücûb için olduğundan, bir delil olmadığı müddetçe nedbe (mendûb oluşuna) sarf edilemeyeceğinden ve ayet-i kerimede geçen “kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız” (Bakara, 2/267) ifadesi ancak zorunlu borçlar veya mükellefiyetler için geçerli olabileceğinden nafile sadaka anlamına da hamledilemeyeceğini dile getirmiştir, en doğrusunu bilen Allah Teâlâ'dır (Cessâs, 1996, IV, 178-179).

8 İbn Hacer el-Askalânî aserî (عَرَبِيّ) lafzının anlamı için Hattâbî'nin “sulanmaya gerek kalmadan, ihtiyaç duyduğu suyu kökleri vasıtasıyla elde eden (ağaç)”, Kâdî Ebû Ya'lâ'nın ise “yağmur sularının içerisine aktığı bir su birikintisi içerisinde bulunan sulak arazi” ve “herhangi bir masraf (mü'net) yapılmaksızın nehirler ile sulanan veya kökleri vasıtasıyla suya eriştiği için sulanmaya ihtiyaç duymayan (ağaç)” açıklamalarını yaptığını aktarmıştır (İbn Hacer el-Askalânî, 2000, 3, s. 439).

9 Nadh (نَضْح) lafzının ise yağmur suyu dışında kendisiyle sulama yapılan su çarkları, su dolabı, kuyu kovasının ipi vb. aletler olduğu ifade edilmiştir (Aynî, 1998, VI, 525).

Fıkıh kaynaklarında zekât bölümü altında ele alınmasına rağmen; Hanefilerce ibadet anlamı bulunan bir mü'net (vergi mahiyetinde mali mükellefiyet) olduğu kabul edilen öşür, diğer mal türlerinin zekâtından vücûb sebebi, şartları ve oranları gibi açılardan önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Hanefî usûlü açısından öşür, hakların ikili tasnifi çerçevesinde Allah hakları kapsamında değerlendirilmiştir. İbadet, ukûbet (cezaî müeyyide) ve mü'net (mali mükellefiyet) vasıflarının tek başlarına veya birlikte temsil ettiği Allah hakları altında zekât tamamen bir ibadet, öşür ise içerisinde ibadet anlamı bulunan bir mü'net olarak değerlendirilmiştir (Akhisârî, 2010, s. 335, 337; İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 248). Öşürde baskın olan mü'net vasfı öşrünün daha ziyade bir vergi gibi kabul edilmesine sebep olmuştur. Öşür aslına (nâmî arazi) itibar ile sâbit olmuştur; bu sebeple zekâtta olduğu gibi zimmete değil, ürüne taalluk eder. Sahip olduğu mü'net anlamı, öşrünün arazilerin korunması için bir sebep olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır; zira öşrünün harcama yerleri içerisinde cihâdî bilfiil eda ederek kafirlerin şerrini defeden fakir mücahitler de bulunmaktadır (Akhisârî, 2010, s. 337-338). Öşrünün sahip olduğu ibadet anlamı ise Allah Teâlâ'ya yakınlığa (*kurbete*) vesile olmasından ve ancak zekâtın harcadığı yerlere harcanabilmesinden kaynaklanmaktadır (2010, s. 338). Bunların yanında, öşrünün bir tür zekât olmasının sebebinin İmameyn'in öşürde nisâbı ve bekâyı¹⁰ şart koşması (Mergînânî, 2019, II, 214) olduğu öne sürülmüştür. Fakat yalnızca zekâtın harcadığı yerlere harcanabilmesi özelliğinin öşrünün bir nevi zekât olduğunu göstermesi için yeterli olduğu da belirtilmiştir (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 248).

Diğer zekât türlerinde olduğu gibi, öşrünün rûknü de temliktir (İbn Nüceym, 1997, II, 413). Yani onda birlik veya yirmide birlik kısmın mahsulden çıkarılarak zekât almaya hak sahibi sınıfların mülkiyetine Allah rızası için geçirilmesidir. Öşrünün vücûb sebebi ise arazinin nâmî olması, yani araziden mahsulün fiilen çıkmış olmasıdır (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 250). Bu sebeple öşrünün hasat zamanından önce ödenmesi caiz görülmemiştir. Çünkü bu ödeme vücûb sebebi gerçekleşmeden önce yapılmış olur (2003, II, 250).¹¹ Bu açıdan öşür ve haracın vücûb sebebi arasındaki temel fark öşrünün vacip olması için hakikaten ürün vermiş nâmî bir arazinin; haracın vacip olması için ise ürün verme imkanına sahip olan nâmî bir arazinin bulunmasıdır (İbn Nüceym, 1997, II, 412-413). Zira öşür mahsule, haraç¹² ise ziraate imkan sahibi olmaya taalluk eder (İbn Âbidîn, 2003, III, 273).

Öşrünün vücûb şartları; mükellef (ehliyet) ile ilgili şartlar ve öşrünün konusu (mahalliyet) ile ilgili şartlar olmak üzere iki temel başlık altında incelenmiştir. Ehliyet şartları mükellefin Müslüman olması ve -her ibadette olduğu gibi- öşrünün farz olduğunu bilmesidir (İbn Nüceym, 1997, II, 413). Akıl ve bülûğ, diğer malların zekâtında şart koşulmasının aksine öşürde mükellef için vücûb şartı değildir. Bu sebeple çocuğa, deliye veya vakfa ait arazilerden elde edilen mahsullerden de öşür alınır, zira öşürde mü'net anlamı bulunduğundan mükellefin durumu dikkate alınmaz (1997, II, 413;

10 Bekâ, mahsulün herhangi bir işleme tabi tutulmaksızın bir sene bozulmadan kalabilmesi anlamına gelmektedir (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 249).

11 Mahsulün fiilen çıkmış kabul edilmesi için İmam Ebû Hanîfe ve İmam Züfer meyvelerin ortaya çıktığı ve hasat gerçekleşmemiş olsa bile ürünlerin kendilerinden faydalanılabilecek hale geldiği zamanı, İmam Ebû Yusuf hasâdın gerçekleştiği zamanı, İmam Muhammed ise mahsulün hasat edilip de harman yerinde bulunduğu zamanı esas almıştır (İbn Âbidîn, 2003, III, 273). Bununla birlikte İmam Ebû Yusuf bu ictihaddan farklı olarak ekimden sonra henüz meyve vermeden de öşrünün verilebileceği görüşündedir (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 250).

12 Burada haraç ile harâc-ı muvazzafa kastedilmektedir; harâc-ı mukâseme de mahsule taalluk etmektedir (Haskefi, 2003, s. 340).

Mergînânî, 2019, II, 214). Bunun bir sonucu olarak devlet başkanı öşürü cebren tahsil edebilir¹³ veya bir insan üzerinde öşür borcu olduğu halde vefat eder de mahsul halen sağlam ve mevcut ise bundan öşür tahsil edilebilir (İbn Nüceym, 1997, II, 413). Öşrünün konusu (mahalliyet) ile ilgili şartlar ise ürünün öşri araziden elde edilmiş olması, ürünün elde mevcut olması ve elde edilen mahsulün ziraat amacıyla (nemâ kastı ile) yetiştirilmiş olmasıdır (1997, II, 413). Bu şartlara ek olarak, İmameyn -cumhûrun görüşü ile uyumlu şekilde- öşrünün konusuna dair; ürünlerin müdahale yapılmaksızın bir sene bozulmadan durabilmesini (bekâ) ve belirli bir nisâba erişmesini de şart koşturmuştur. Öşür ile ilgili içtihatlar arasında bulunan ihtilafların en önemli sebeplerinin bu iki şart (bekâ ve nisâb) olduğu söylenebilir, bununla birlikte ihtilafa taraf olan görüşlerin her biri hadis-i şeriflere ve izledikleri farklı usuller doğrultusunda onların farklı yorumlarına dayanmaktadır (Mergînânî, 2019, II, 213-215).

Öşrünün mahalliyet şartlarının ilki ürünün öşri araziden elde edilmiş olmasıdır. Öşürle ilgili ahkâmın çoğunlukla zekât ve kamu maliyesine dair meseleler çerçevesinde incelenen bir alanı teşkil ettiği; araziye ilişkin fıkhi hükümlerin ise bu alanın sınırlarını çizdiği söylenebilir. Zira arazinin statüsü, fethedilme şekli, kamu mülkiyeti veya özel mülkiyet altında bulunması, hangi arazilerden çıkan su ile sulandığı, devlet başkanının araziye dair tasarrufları gibi meseleler İslam arazi hukuku kapsamında incelenmiştir.¹⁴

Bu itibarla, Osmanlı'nın son dönemi içerisinde 1858 yılında Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanan Arazi Kanunnâmesinde Osmanlı devleti içerisinde kalan araziler arâzi-i memlûke, arâzi-i mîrîye, arâzi-i mevkûfe, arâzi-i metrûke ve arâzi-i mevât olmak üzere beş kategori¹⁵ altında sınıflandırılmıştır (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014, s. 103). Öşür arazileri özel mülkiyete tabi olan arazileri ifade eden arâzi-i memlûkenin altında yer almaktadır. Öşür arazilerinin çeşitleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

13 Her ne kadar bu durumda üzerinden sorumluluk düşse de mükellefin, içinde ibadet anlamı bulunan öşür için niyet etmediği takdirde sevabından mahrum olabileceği ifade edilmiştir (İbn Nüceym, 1997, II, 413).

14 Bir arazinin statüsü Müslümanların o araziye fethetme şekline göre değişmektedir. Bu açıdan bir arazinin Müslümanlar tarafından sulhen (barış yoluyla) veya anvaten (savaş yoluyla) fethedilmesi arazinin statüsünün belirlenmesinde önemli bir unsurdur. Barış yoluyla fethedilen araziler eğer üzerinde yaşayan halk Müslüman olmuşsa onların özel mülkiyetinde bırakılır ve öşür arazisine dönüşür. Şayet halk Müslüman olmamış fakat İslâm'ın üstünlüğünü kabul ederek İslâm devletinin koruması altında yaşamaya razı olmuşsa bu durumda Hanefîlere göre sahip oldukları araziler onların özel mülkiyetinde bırakılır, fakat bu topraklar haraci arazi statüsünde kabul edilir ve buradan elde edilen harâc gelirleri beytûlmâlâ aktarılır. Savaş yoluyla fethedilen arazilerde ise devlet başkanının reâyânın maslahatına dayalı olan tasarrufları geçerlidir. Bu bağlamda her ne kadar Resûlullah (s.a.v.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve hilafetinin ilk yıllarında Hz. Ömer (r.a.) savaş yoluyla fethedilen arazilerin beşte birini humus olarak ayırdıktan sonra kalanını savaşa katılan mücahidler arasında paylaştırmış olsa da Sevâd bölgesinin fethinin ardından, İslâm devletinin sınırlarının genişlemesi sonucu artan kaynak ihtiyacı ile fethedilen arazilerin ganimet hükümlerince gaziler arasında dağıtılması sonucunda cihâddan geri kalınmasına ve nesiller arasında ortaya çıkabilecek servet adaletsizliklerine dair çekinceler sebebiyle Hz. Ömer'in Sahâbe-i Kirâm'ın (r.a.) önde gelenleri ile yaptığı uzun istişareler sonucunda harâc uygulamasına geçilmiştir (Ebû Yusuf, 1979, s. 24-27). Sahâbe-i Kirâm'ın r.a.) bu konudaki ittifakını esas alan Hanefîlere göre savaş yoluyla fethedilen arazilerde devlet başkanı arazileri mücahidler arasında paylaştırıp öşür alabilir, gayrimüslim olan eski sahiplerinin mülkiyetinde bırakıp haraçalabilir veya bu arazileri mîrî araziye dönüştürüp, buradan elde edilen gelirler ile beytûlmâlın ihtiyaçlarını karşılayabilir. Mîrî arazilerin mutasarrıfları kiracı konumundadır; bu arazilerden vergi tahsil edilse dahi, bu elde edilen gelirler icâre bedeli hükmündedir (Bilmen, 1963, s. 352).

15 Söz konusu arazi kategorileri arasındaki farklara dair ayrıntılı bilgi için bkz. Cin, 1991, s. 344-345.

- Müslümanların özel mülkiyetinde bulunan araziler,
- Savaş ganimeti olarak beşte biri beytül-mâla konulduktan sonra devlet başkanı tarafından gazilere temlik edilen araziler,
- Fethedildiğinde, devlet başkanı tarafından gaziler dışında diğer Müslümanlara temlik edilen araziler,
- Fetihten önce halkı Müslüman olanların ellerinde bırakılan araziler,
- İhtiyaç ve maslahata göre, devlet başkanı tarafından miri arazilerden ayrılarak, Müslümanlara temlik edilmiş olan araziler (sırf arâzi-i memlûke),
- Öşür arazisine yakın olan veya öşür suyu ile sulanan ihyâ edilmiş mevât araziler.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin nispeten erken dönemlerinde kaleme aldığı ilmihalinde Bilmen (1963) Türkiye arazilerinin geçmişte mîrî arazi olması sebebiyle bu arazilerde yetişen mahsullerden öşür gerekmediğini ifade etse de (1963, s. 352), Din İşleri Yüksek Kurulu 13.10.1994 tarihli kararı kapsamında günümüzde “tarihteki anlam ve uygulama şekliyle mîrîve harâcî arazi kalmadığı” ve Türkiye sınırları içerisindeki tapulu arazilerin artık öşri araziye dönüştüğü kanaatindedir. Erkal (2008) da ortaya koyduğu benzer gerekçeler doğrultusunda Türkiye’deki arazilerde yetiştirilen mahsullerden öşür gerektiği görüşünü benimsediğini belirtmektedir (s. 167).

Öşrün konusu ile ilgili bir diğer önemli şart ise ürünün mevcut olmasıdır. Öşrün vücûb sebebi olan araziden ürünün fiilen çıkması gerçekleşmişse, öşür mükellefiyeti doğar. Yukarıda da ifade edildiği üzere vücûb sebebi gerçekleşmeden, yani mahsul olgunlaşmadan veya meyve vermeden öşrünün ödenemeyeceği belirtilmiştir. Zirai faaliyetlerde satım, icâre, âriyet veya müzâra’a gibi akitlerin söz konusu olduğu durumlarda öşrün kim tarafından verilmesi gerektiği hususu bu açıdan önemli bir meseleyi teşkil etmektedir. Mesela, satım akdi söz konusu olduğunda mahsulün olgunlaşmış olması öşrünü kimin vereceğini belirleyen bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Buna göre ürünler olgunlaşmadan satılırsa öşrünü ödemek müşterinin, olgunlaştıktan sonra satılması durumunda ise satıcının sorumluluğundadır (İbn Âbidîn, 2003, III, 276). İcâre akdinde ise öşri bir arazinin ayn ve menfaati üzerinde farklı tarafların tasarruf yetkisi bulunması sebebiyle öşür mükellefiyetinin belirleyicisinin arazi sahipliği veya ürün sahipliği olduğunu belirten iki farklı görüş bulunmaktadır. İmam Ebû Hanîfe öşürle mükellef olan tarafın arazinin sahibi olduğunu, İmameyn ise ürünün sahibi olduğunu savunmuştu (İbnü’l-Hümâm, 2003, II, 256; İbn Âbidîn, 2003, III, 276-277).¹⁶ İcâre akdine konu olan öşür arazisinden elde edilen mahsuller için bazı Hanefî fakihlerinin İmam Ebû Hanîfe’nin görüşü, diğer bazılarının ise İmameyn’in görüşü ile fetva verdiği söylenebilir.¹⁷ Âriyet akdinde ise üç İmamın ittifakı ile öşür, Müslüman olması kaydıyla araziye ödünç alıp işleyene (müste’îr) ait kabul edilmiştir (İbnü’l-Hümâm, 2003, II, 256). Eğer araziye ödünç alıp işleyen zimmî ise öşür ittifakla arazi sahibine aittir; zira arazinin kâfire ödünç verilmesi sebebiyle fakirin hakkının ziyan edilmesi uygun olmaz (İbn Âbidîn, 2003, III, 277).

16 İmam Ebû Hanîfe’nin icâre akdindeki ücreti, zirai faaliyete benzer şekilde araziden bir gelir sağladığı için adeta manen arazinin nemâsi olarak gördüğü ifade edilmiştir (İbnü’l-Hümâm, 2003, II, 256). Dolayısıyla hem arazinin nemâsi hem de mülkiyeti arazi sahibine ait olduğundan İmam Ebû Hanîfe’ye göre öşür arazi sahibi tarafından verilmelidir.

17 Kâdîhân, Hayreddin Remlî, Hamid Efendi el-’İmadî, şeyhülislâm Zekerîya Efendi ve şeyhülislâm Atâullah Efendi gibi âlimler İmam Ebû Hanîfenin icthadı ile fetva verirken, el-Hâvî müellifinin İmameyn’in içtihadına göre fetvâ verdiği ifade edilmiştir (İbn Âbidîn, 2003, III, 277).

Bu meselenin bir başka uzantısını ise müzâra'a akdinde öşrü kimin vermesi gerektiği teşkil etmektedir. Müzâra'a akdinde, tohumun araziyi işleyen kişi tarafından sağlanması durumunda icâre akdinde olduğu gibi İmam Ebû Hanîfe'nin kavline kıyasen öşür arazi sahibine aitken; İmameyn'e göre ise ürüne taalluk ettiğinden dolayı arazi sahibi ve araziyi işleyen paylarına düşen mahsulün öşrünü ayrı ayrı verirler (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 256; İbn Âbidîn, 2003, III, 278). Eğer tohum arazi sahibi tarafından sağlanmışsa ittifakla öşürle mükellef olan arazi sahibidir (İbn Âbidîn, 2003, III, 278). Vakıf arazilerinden çıkan mahsulden öşür verme zorunluluğunun bulunmasının, öşür ile mükellef olmak için arazinin mülkiyetine sahip olmanın şart olmadığını gösterdiği de ifade edilmiştir (İbn Nüceym, 1997, II, 413; İbn Âbidîn, 2003, III, 266). Dolayısıyla, öşür mükellefiyetinin satım ve ariyet akitlerinde hangi tarafa ait olduğu konusunda Hanefî müctehidler arasında ihtilaf bulunmasa da icâre ve müzâra'a akitlerinde hangi tarafa ait olduğu konusunda bulunmaktadır.

Öşrünün konusuyla ilgili şartlardan sonuncusunu oluşturan mahsulün ziraat amacıyla (nemâ kastı ile) yetiştirilmiş olması öşre tabi ürünlerin kapsamını belirleyen bir niteliğe sahiptir. Bu açıdan İmam Ebû Hanîfe'nin içtihadına göre ziraat amacı olmaksızın kendiliğinden yetişen ot, çimen, kamış gibi mahsuller dışında bütün ürünlerden öşür verilmesi gerekir (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 248; İbn Nüceym, 1997, II, 413-414; İbn Âbidîn, 2003, III, 267; Şürûnbülâî, t.y., I, 186-187). Ebû Hanîfe'nin bu görüşünün aynı zamanda İbrahim en-Nehâî, Mücâhid, Hammâd, Züfer ve Ömer b. Abdülazîz'in de görüşü olduğu ve İbn Abbas'tan (r.a.) bu görüşü destekleyen bir rivayet bulunduğu da belirtilmiştir (Aynî, 1998, VI, 526). Bu icthadın gerekçeleri arasında En'âm Sûresinin 141. Ayet-i kerimesinde "Çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır" buyrulması birçok farklı tarım mahsullerinin zikredilmesinden sonra "Hasat günü hakkını verin" emrinin gelmesi; "Göğün suladığında öşür vardır, su dolabı ile sulananda ise öşrünün yarısı vardır" hadis-i şerifinin umûm ifadesi ve insanların kabul edip amel etmesinden dolayı bu hadis-i şerifin tevâtür niteliğini haiz olması zikredilmiştir (Cessâs, 1996, IV, 178-179). Ayrıca ziraat kastı olmaksızın kendiliğinden yetişen ot, çimen ve kamış gibi mahsullerde öşür gerekmediği konusunda âlimler arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat bu gibi ürünler ziraat amacıyla yetiştiriliyor ise bunların da öşrünün verilmesi gerekir (Mergînânî, 2019, II, 215). Kamış ve otun yanı sıra bu gibi ürünlere örnek olarak saman,¹⁸ hurma yaprağı,¹⁹ kavak, çam reçinesi, çöven otu; pamuk, patlıcan gibi ürünlerin elde edildiği bitkilerin dalları ve yaprakları²⁰ ve aspir otu gibi ürünler verilebilir (İbn Âbidîn, 2003, III, 267-268). Ayrıca öşri arazide satmak için yetiştirilen kavak ve söğüt ağaçları veya fidan olarak yetiştirilerek satımı amaçlanan ağaçlar için de ihtilaf bulunmakla birlikte öşür gerekir; çünkü yukarıda belirtilen ürünlerin ziraat amacıyla yetiştirilip, kesilerek satılması durumunda öşrünün ödenmesi gerekir (İbn Âbidîn, 2003, III, 268). Bununla birlikte İmam Ebû Hanîfe'nin içtihadına göre tohumlar da öşre tâbidir, özellikle karpuz tohumu, fasulye tohumu, keten tohumu, çörek otu ve çemen otunun ziraat kastıyla yetiştirilmesi durumunda öşrünün verilmesi gerektiği belirtilmiştir (İbn Âbidîn, 2003, III, 268). Dolayısıyla Hanefî mezhebinde kabul edilen görüşe göre ziraat ve nemâ kastıyla yetiştirilen tahıl, bakliyat, yaş ve kuru meyve-sebze, hayvan yemi, fidan, kavak ile söğüt gibi ağaçlar, yemişler, tohumlar, baharatlar, pamuk ve kenevir lifi gibi sanayi bitkileri de dahil olmak üzere her türlü tarım mahsulü öşre tabi kabul edilmiştir.

18 İmam Muhammed kurutulursa samanda öşür olacağını belirtmiştir (İbn Âbidîn, 2003, III, 267).

19 Genellikle kendisinden sepet veya yelpaze gibi ürünler elde edilir (İbn Âbidîn, 2003, III, 267).

20 Pamuğun kendisi öşre tâbidir, burada ise pamuk ayıklandıktan sonra pamuk bitkisinden geriye kalan fidan, dal vb. kısımları kastedilmektedir.

İmameyn'in ictihadı ise yalnızca bekâ şartını sağlayan ürünlerden öşür verilmesi gerektiği yönündedir. İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel de öşre tabi mahsuller için bekâyı şart koşmuştu (Erkal, 2007, s. 98).²¹ Bekânın tanımı "mahsulün herhangi bir işleme²² tabi tutulmaksızın genellikle bir sene bozulmadan kalabilmesi" olarak yapılmıştır (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 249). Üzüm ve karpuz gibi mahsullerin bekâ şartını sağlaması için ise –üzümün asılması gibi– bir işleminden geçmesi gerektiği belirtilmiştir (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 248). Bekâ şartının Şer'î dayanağını hadravâtta zekât olmadığını beyan eden hadis-i şerifler teşkil etmektedir.²³ Hadravât meyve ve sebzeleri kapsamaktadır ki kendi haline bırakıldığında bozulan dayanıksız toprak mahsullerini; özellikle yaş meyve ve sebzeleri ifade eder. Hadravâtta zekât olmadığını beyan eden hadis-i şerifler sebebiyle İmameyn öşre tabi ürünlerin bekâ şartını sağlaması gerektiği görüşündedir. Öşre tabi olan mahsullerle ilgili rivayetler incelendiğinde daha ziyade buğday, arpa, hurma ve kuru üzümün zikredildiği görülür (Ebû Ubeyd, 1989, II, 571-578). Sahabe ve Tabiin müçtehitlerinin bazıları bu dört gıda maddesine baklagiller, zeytin, mercimek, nohut vb. mahsulleri eklerken bazıları da öşrün kapsamını yalnızca buğday, arpa ve hurma ile sınırlı tutmuştur (1989, II, 573-576).

Konuyla ilgili rivayetleri değerlendiren ve mezhep imamlarının çoğunluğunu teşkil eden âlimler bu dört mahsulün insanlar tarafından gıda maddesi olarak iddihâr edilip saklanan ve bekâ özelliğine sahip olan ürünler olduğu kanaatine varmıştır (Ebû Ubeyd, 1989, II, 577; Erkal, 2007, s. 98). Bunlara ek olarak bakliyat ve işlem görmeden kurutulan sebzelerin de bekâ şartını sağladığı söylenebilir. İmam Ebû Yusuf ayrıca ölçüldüklerinden (keylî olduklarından) dolayı badem, ceviz, fındık, fıstık ve benzeri yemişlerde de öşür bulunduğunu belirtmiştir (Ebû Yusuf, 1979, s. 71). Vesk ile ölçülme-yen toprak mahsullerinin öşründe hem İmam Ebû Yusuf'un hem de İmam Muhammed'in ictihadları aktarılırken bu ictihadlarda pamuk ve zaferan gibi tarım ürünlerinin öşre tabi olduğunun zikredilmiş olması (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 252) değerlendirildiğinde pamuk ve işlem görmeden kurutulabilen baharatların da bekâ şartını sağladığı çıkarımı yapılabilir. Bunlara ek olarak, İmam Muhammed'in kurutulmuş samanda öşrün bulunduğunu belirtmesi (İbn Âbidîn, 2003, III, 267) göz önüne alındığında kurutulmuş hayvan yemlerinin de bekâ şartını sağlayan ürünler kapsamında değerlendirildiği düşünülebilir. Bu sebeple bekâ şartını sağlayan toprak mahsullerinin tahıllar, bakliyat, kurutulmuş meyve ve sebzeler, kurutulmuş hayvan yemleri, yemişler, baharatlar ve pamuk gibi ürünleri kapsadığı söylenebilir, en doğrusunu bilen Allah Teâlâ'dır.

Öşre tabi ürünlerin kapsamına ilişkin bir diğer önemli mesele ise balın öşrüdür. Klasik dönemde yazılan farklı Hanefî fıkı eserlerinde öşür babının başında, öşrün vacip olduğu ürünler arasında

21 İmam Mâlik'in buğday, arpa, çavdar, darı, dane, piring, nohut, mercimek, burçak, börülce ve hububâtta buna benzer ürünler ile zeytini; İmam Şâfiî'nin ise kurutulan ve yiyecek olarak saklanan ürünlerin (zeytin hariç) öşre tabi olduğunu belirttiği nakledilmektedir (Cessâs, 1996, IV, 176).

22 İbnü'l-Hümâm'ın tahkikli eseri içerisinde yer alan ve bu esere Kadızâde Ahmed Şemseddin tarafından yazılan *Netâicü'l-Efkâr* adlı tekmilede şu ifade geçmektedir: "bekânın tanımı birçok işleme (mu'âlece) tabi tutulmadan bir sene boyunca bozulmadan kalabilmektir; buğday, arpa ve darı benzeri (mahsuller) gibi. Şeftali, elma ve ayva gibi (mahsuller) ise bunun dışında kalmaktadır" (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 249). Bununla birlikte, Şürünbülâfi hâşiyesinde İbnü'l-Hümâm'ın tanımını aktarırken "büyük bir işlem (mu'âlece)" ifadesini kullanmaktadır (Şürünbülâfi, t.y., I, 186).

23 İbnü'l-Hümâm bu konuda en hasen rivayetin Dârekutnî'nin mürsel olarak rivayet ettiği "*Resûlullah (s.a.v.) hadravâtta zekât alınmasını nehyetti*" rivayeti olduğunu söyleyerek, Hanefî mezhebinde mürsel hadisin hüccet olduğunu fakat teâruz durumunda umûmun öncelendiğini ifade etmiştir. Hanefî mezhebinde kabul edilen görüşte hadis-i şerifte yasaklananın zekât memurunun hadravâta rastladığında bundan zekât almamasına hamledildiği, zira "zekât alınmasını nehyetti" lafzının buna işaret ettiği ve bunun mükellefin hadravâtın zekâtını fakirlere kendisinin verme vucûbiyetini ortadan kaldırmayı gerektirmediği belirtilmiştir, en doğrusunu bilen Allah Teâlâ'dır (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 250). Bununla birlikte İmameyn'in de aralarında bulunduğu cumhur ulemâ hadravâtta zekât olmadığı hadis-i şerifiyle amel ederek hadravâtın öşrün kapsamı dışında olduğunu belirtmiştir.

ilk önce bal zikredilmektedir (İbn Nüceym, 1997, II, 413; İbn Âbidîn, 2003, III, 264; Şürûnbülâî, t.y., I, 186).²⁴ Miktarına bakılmaksızın, öşri araziden ve devlet başkanının koruması altında bulunan dağlık arazilerden elde edilen bal öşre tabi kabul edilmiştir. Balın öşre tabi olması hususunda İmam Ebû Hanîfe ve İmameyn arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır; hepsi baldan öşür verilmesi gerektiğinde ittifak etmiştir.

Öşür, mahsulden yemek veya üzerinde tasarrufta bulunmak için adeta yerine getirilmesi gereken bir ön koşul olarak görülmüştür. Buna binaen, öşrü verilmeden çıkan mahsulden yemek helal değildir, böyle bir mahsulden yiyen kişi öşrünü tazmin etmek durumundadır (İbn Âbidîn, 2003, III, 274).

Nisâb, öşürle ilgili Hanefî müctehidleri arasında usul farklılıklarının sonucu olarak ortaya çıkan iki görüşün bulunduğu bir diğer önemli meseleyi teşkil etmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) tarafından rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Beş veskten azında zekât yoktur” (Buhârî, “Zekat”, 56).

Bu hadis-i şerif, zekâta tabi olmanın asgari seviyesini belirlemektedir. Vesk (çoğulu evsuk veya evsâk) özellikle kuru gıda için kullanılan bir hacim ölçüsü birimidir; 60 Peygamber (s.a.v.) sâina ve 240 Peygamber (s.a.v.) müddüne denk gelmektedir (Kallek, 2013, s. 70). Aralarında Sahâbeden İbn Ömer (r.a.), Câbir b. Abdullah (r.a.), tâbiinden İbrahim en-Nehâî, Şa'bî, Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Zührî, Mekhûl b. Ebû Müslim, İmam Şâfiî, İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel ve İmameyn'in de bulunduğu âlimlerin çoğunluğu bu Nebvî hadisin zirai ürünlerin zekâta tabi olabilmesi için asgari sınırı belirlediği görüşündeyken (Erkal, 2007, s. 98) İmam Ebû Hanîfe bu hadis-i şerifi ticaret mallarının nisâbına hamletmiştir. Çünkü İmam Ebû Hanîfe, “Göğün suladığında öşür vardır” hadis-i şerifindeki ifadelerin umûmuna itibar ederek, zirai ürünlerin zekâtında nisâb şartının bulunmadığı kanaatine varmıştır.²⁵ Bu görüş, ticaret malları; değeri kırk dirheme eşit olan vesk ile satıldığından beş veskin iki yüz dirheme eşit olacağı, bunun da ticaret mallarının nisâbını teşkil ettiği yönünde tevil edilmiştir (Mergînânî, 2019, II, 214). Dolayısıyla İmam Ebû Hanîfe, bu hadis-i şerifin ticaret mallarının zekâtı için bir ölçü ortaya koyduğu kanaatindedir (Mergînânî, 2019, II, 214).

Tarım ürünlerinin zekâtında nisâbın olmadığı görüşü, aynı zamanda Sahâbeden İbn Abbas (r.a.), tâbiinden Zeyd b. Ali, Ömer b. Abdülazîz, Hammâd b. Süleyman'a da nispet edilmiştir (Erkal, 2007, s. 98). Öte yandan İmameyn, “Beş veskten azında zekât yoktur” hadis-i şerifinin, “Göğün suladığında öşür vardır” hadis-i şerifini açıkladığı ve tahsis ettiği görüşündedir. Buna göre tarım ürünlerinin zekâta tabi olması için beş vesk nisâbına erişmiş olması gerekmektedir. Vesk ile ölçülemeyen tarım ürünlerinde -safran ve pamuk gibi- nisâbın nasıl belirleneceği konusunda İmam Ebû Yusuf vesk ile ölçülen ürünlerin en düşük değere sahip olanının beş vesk miktarındaki nakdî kıymetini aşması durumunda öşrün vacip olacağı, İmam Muhammed ise bu ürünlerin kendi cinslerinin ölçüldüğü en yüksek ölçüden beş birimlik bir miktara ulaşması durumunda öşrün vacip olacağı görüşündedir (Mergînânî, 2019, II, 216-217). Tarım ürünlerinin nisabı konusunda Hanefî mezhebinde hâkim ve genel kabul gören görüş ise İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.

24 Özellikle Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinde balın öşre tabi kabul edilmemesi sebebiyle ortaya çıkan ihtilafa atfen Hanefî fıkıh eserlerinde öşre tabi ürünler arasında ilk önce balın zikredildiği belirtilmektedir (İbn Âbidîn, 2003, III, 264).

25 Çünkü Hanefî usûlünde iki nass arasında zaman bakımından bir öncelik sonralık ilişkisi kurulabilirken bu nasslardan biri âmm (genel) diğeri hâss (özel) ise ve âmm daha sonra gelmişse, âmm hâssı nesh eder (Kamali, 2013, s. 112). Dolayısıyla, İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadına göre “Göğün suladığında öşür vardır” hadis-i şerifi umûm ifade ettiği ve sonradan geldiği için, tarımsal ürünlerin zekâtı için nisâb açısından “Beş veskten azında zekât yoktur” hadisinin hükmünü neshetmektedir (Kamali, 2013, s. 113). En doğrusunu bilen Allah Teâlâ'dır.

Günümüzde beş veskin ağırlık olarak karşılığı için farklı hesaplamalar söz konusudur. Erkal (2007) beş veskin buğday ve arpa için günümüzdeki karşılığının 653 kg olduğunu ifade etmiştir (2007, s. 98). Bununla birlikte tarım ürünlerinin nisâbının farklı ürün çeşitlerine göre 653-1000 kg arasında değişiklik gösterebildiği ifade edilmektedir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2021, s. 238). Esen (2023) ise dayanıklı olup geçmişte keylî olan ve günümüzde ağırlık ölçüleri ile tartılan tarım ürünleri için beş vesk nisâbının kilogram cinsinden karşılığı olarak tek bir rakam belirlemenin mümkün olduğunu belirtmiş ve Din İşleri Yüksek Kurulunun geçmişteki hesaplarına dayanarak bu rakamın yaklaşık 876 kg olduğunu öne sürmüştür (s. 236). Dolayısıyla, Şer’î ölçü birimlerinin günümüzdeki ağırlık karşılıkları hesaplanırken karşılaşılan zorluklar sebebiyle farklı değerler ortaya çıkabilmekle birlikte, beş veskin kilogram cinsinden karşılığının üründen ürüne değişebildiği ve genellikle 653-1000 kg arasında olduğu kabul edilmektedir, Allah Teâlâ en doğrusunu bilendir.

Allah Teâlâ’nın En’âm Sûresi’nin 141. Ayet-i kerimesinde buyurduğu üzere toprak mahsullerindeki hak hasat günü vacip olur (Cessâs, 1996, IV, 177). Bu açıdan hasat günü mahsulün hakkını vermek için değil; hakkın vacip olması açısından zarf kabul edilmiştir (Cessâs, 1996, IV, 177; İbn Âbidîn, 2003, III, 264). Zira vacip olan bu hakkın ödenmesi, hasat edilen ürün temizlenip tartıldıktan sonra gerçekleşir (İbn Âbidîn, 2003, III, 264). Ayet-i kerimde öşrün vacip olma zamanının hasat günü olması, öşrün meşruiyetine dair nassların havl kaydına sahip olmaksızın mutlak olarak zikredilmesi ve öşrün ürüne taalluk etmesi nedeniyle her ürün hasadında tekerrür etmesi gibi sebeplerden dolayı öşürde havl (üzerinden bir hicrî yıl geçmesi) şartı aranmamaktadır (İbn Âbidîn, 2003, III, 266). Ayrıca, fakihler toprak ürünlerinin tamamının nemâ olduğunu değerlendirmektedir. Zira havl şartı malın nemâlanması içindir, toprak mahsullerinin hepsi nemâ kabul edildiğinden öşürde havl şartı aranmaz (Mergînânî, 2019, II, 214).

Klasik Hanefî kaynaklarında öşür verilirken sulama dışındaki masrafların mahsulün değerinden düşülemeyeceği belirtilmiştir. İşçilerin ücreti, tarlayı süren hayvanlar için yapılan masraflar, kanal kazma için yapılan masraflar, arazinin korunması için yapılan masraflar ve tohum masrafları gibi kalemler öşürde hesaba katılmaz çünkü Resûlullah (s.a.v.) mü’netin (masrafın) farklılaşması sebebiyle vacibin (tahsil edilecek öşür oranının) farklılaşmasına hükmetmiştir (İbn Nuceym, 1997, II, 416; Şürûnbülâfî, t.y., I, 187; İbn Âbidîn, 2003, III, 269; İbnü’l-Hümâm, 2003, II, 257).²⁶ Dolayısıyla öşürde sadece sulama için masraf yapılması sebebiyle yalnızca öşrün oranı değişmektedir, sulama dışındaki herhangi bir masraf ise oranı değiştiremediği gibi hasat edilen mahsulün değerinden de düşülemez. Ayrıca öşür zimmete değil mahsüle taalluk ettiği için borçlar da öşürden düşülemez.

26 İbnü’l-Hümâm masrafların öşürden düşülmesi durumunda arazinin dolap ve kova benzeri aletlerle sulanması ile yağmurla sulanması arasında bir fark kalmayabileceğini, bunun da Şer’î hükme aykırılık teşkil edeceğini şöyle ifade etmektedir: “Bizim delilimiz ise Resûlullah’ın (s.a.v.) öncesinde geçen “Göğün ve pınarların suladığı veya kendiliğinden sulak olan (arazide) öşür vardır” kavl-i şerifinde mü’netin (masrafın) farklılaşması sebebiyle vacibin (öşür oranının) farklılaşmasına hükmedilmiş olmasıdır. Eğer masraflar düşülecek olsaydı, borçlar düşüldükten sonra kalan mahsulde vacip olan öşür oranı daima ve yalnızca onda bir olurdu. Çünkü (vacip) ancak mü’net (masraf) olması durumunda yarıya düşer. (Mahsulden) masraflar düşüldüğünde geriye kalan ürünlerde herhangi bir masraf bulunmayacağından vacip (öşür oranı) dâima onda bir olurdu. Lakin vacip (oran), mü’net (masraf) sebebiyle Şer’an onda bir veya yirmide bir olur. Öyleyse anladık ki ürünün bir kısmında (ki bu kısım yapılan masrafa eşit olan kısımdır) öşür olmaması Şer’an muteber olmaz... (Mesela) mahsulün 40 kafiz olduğu, yağmur ile sulandığı ve işçi, hayvan ve diğer masrafların 2 kafiz olduğu farz edilsin. Çoğunluğun kavline göre vacip bütün mahsule itibarla 4 kafizdir. Onların kavline göre ise 2 kafizdir. Çünkü ürünün masrafa karşılık gelen kısmında, karşılık geldiği ölçüde herhangi bir şey vacip değildir (vacip olmadığını kabul etmektedirler). 40 kafizlik dolap veya kova ile sulanan bir üründe ise vacip Şer’î hükümle 2 kafizdir. Bu durum ise kova ve yağmur ile sulananda vacibin aynı olmasını gerektirir ki bu da Şer’î hükmün hilâfıdır” (İbnü’l-Hümâm, 2003, II, 257). Parantez içerisinde yazılan ifadeler, metnin daha iyi anlaşılması için yazarlar tarafından eklenmiştir.

Öşür, diğer malların zekâtı gibi yalnızca Tevbe Sûresinin 60. Ayet-i kerimesinde zikredilen fakirler, miskinler, âmiller (zekât memurları), kalbi İslam'a ısındırılacaklar²⁷, köleler, borçlular, Allah yolunda cihâd edenler ve ibnu's-sebîl'e verilebilir. Öşür bu sınıfların dışında herhangi bir yere harcanamaz. Öşrü devletin toplayıp dağıtması durumunda ise öşür gelirleri genel devlet bütçesine aktarılmaz; zekât gelirleri ile birlikte beytûlmâlin zekât için ayrılan özel bütçesine dahil edilerek ancak bu sınıflara harcanabilir. Mükellef, kendisinin vermesi durumunda öşrü bütün sınıflara paylaştırabilir veya yalnızca belirli sınıflara verebilir, her bir sınıftan bir kişiye vermesi de yeterli görülmüştür (İbn Âbidîn, 2003, III, 291). Zekâtın öncelikli olarak ihtiyaç sahibi akrabalara verilmesi gerektiği belirtilerek en faziletli olanın kardeşlere; sonra kardeşlerin çocuklarına, sonra amcalar ve halalara, sonra dayılar ve teyzelere, sonra yakın akrabalara, sonra komşulara, sonra kişinin oturduğu bölgedeki kişilere, sonrasında da yaşadığı şehirdeki kişilere verilmesi olduğu ifade edilmiştir (2003, III, 304).

Zekâtın geçerli olması için temlik şarttır; dolayısıyla ibaha (mesela yemek yedirmek) zekâtın ödenmesi için yeterli olmaz, temlik gerekir. Temlikin gerçekleşmesi için ise temellük edenin mecnûn veya sabî olmaması gerekir; fakat bunlar yerine bunların vasisi kabz ederse öşür geçerli olur (İbn Âbidîn, 2003, III, 291). Temlik şartı gereği zekât mescid/cami yapımına, bina yapımı, köprü ve su kanalları inşası, yolların onarılması, hac ve temlikin mümkün olmadığı diğer hizmetlere harcanamaz. Aynı zamanda zekât, ölünün teşhiz ve tekfin masrafları veya yaşayan bir insanın borçlarının müzekki tarafından ödenmesi gibi şekillerde de sarf edilemez (2003, III, 291). Öşür, zekâta olduğu gibi Haşimoğullarına (Resûlullah'ın (s.a.v.) mübarek soyundan gelenlere), zenginlere, usûle (anne, baba, ne kadar yukarı giderse gitsin büyükanne, büyükbaba), furûa (oğul, kız, ne kadar aşağı inerse insin torunlar), hanıma, kocaya,²⁸ zimmiye (gayrimüslime) verilemez (2003, III, 294-301).

Zekâtın (dolayısıyla öşrünün) mükellefin bulunduğu beldeden başka bir beldeye nakledilmesi Hanefîlerce mekruh kabul edilmiştir; zekâtın nakli ancak bir başka beldeye daha muhtaç insanların bulunması sebebiyle söz konusu olur (Mergînânî, 2019, II, 237).²⁹ Resûlullah'ın (s.a.v.) Muâz b. Cebel'i (r.a.) Yemen'e vali tayin ederken ona "onların zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere" zekât toplayıp dağıtmasını emretmesi (Buhârî, "Zekât", 1) fıkhi açıdan bu durumun temel dayanağını teşkil etmiştir (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 283). Buna binaen zekâtın dağıtımında malın bulunduğu yere itibar edilir çünkü bunda o bölgede yaşayan insanların hakkına riayet söz konusudur (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 284). Bazı durumlarda mükellefin bulunduğu şehir ve malın bulunduğu şehir farklı olabilir. Zekâta malın bulunduğu yere itibar edildiği için bu gibi durumlarda zekât, malın bulunduğu yerdeki fakirlere verilir; zekât mükellefinin bulunduğu yerdeki fakirlere değil (İbn Âbidîn, 2003, III, 306-307). Bu açıdan söz konusu hükmün en önemli gerekçelerinden birisi de aynı yerde yaşayan fakirlerin zenginlerden beklentilerinin bulunduğu; yıl boyunca zenginlere verilen nimetler karşısında fakirlerin içlerinde oluşabilecek nefsânî arzu ve taleplerin karşılanması gerektiğidir (Okuyucu, 2017, s. 816). Eğer zekât başka bir beldeye

27 Hanefî mezhebi Hz. Ömer'in (r.a.) uygulamasına binaen onun döneminden sonra kalbi İslam'a ısındırılacaklara zekat verilmeyeceği görüşünü benimsemiştir.

28 İmâmeyne göre hanım, kocasına zekâtını verebilir (Mergînânî, 2019, II, 232).

29 Zekatı devletin toplamayıp mükelleflere bıraktığı durumda, mükellefin zekâtını bir başka beldeye nakletmesinin mekruh oluşunun iki istisnası bulunmaktadır. Bunlar bir başka beldeye bulunan zekat almaya ehil akrabalara gönderilmesi veya başka bir beldeye zekat almaya ehil daha muhtaç insanların bulunması durumlarıdır (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 284). Her ne kadar başka beldeye nakil mekruh kabul edilse de istisnai durumlar olmaksızın nakledilmiş zekatlar geçerli kabul edildiğinden tekrar eda edilmesini gerektiren bir durum söz konusu değildir. Zekât verilecek sekiz sınıfın sayıldığı Tevbe Sûre-i Celilesinin 60. Ayet-i kerimesinde fakirler mutlak olarak zikredildiği için başka bir beldeye naklin zekâtı geçersiz kılmayacağı belirtilmiştir (İbnü'l-Hümâm, 2003, II, 284).

**Günümüzde Türkiye’de öşür devlet eliyle toplanmadığından,
bu sorumluluğun mükelleflerce bizzat yerine getirilmesi
gerekmektedir.**

nakledilirse o bölgede yaşayan fakirlerin beklentileri karşılanmamış ve hakları da zâyi edilmiş olur. Ayrıca Okuyucu (2017), fakihlerin zekâtın toplandığı yerde dağıtılması ısrarının arkasında her beldenin ekonomik açıdan kendisine yeterli olduğuna dair ilahi bir kuralın varlığına işaret etmiş ve bütün beldelerdeki zekâtların devlet başkanı tarafından tek bir merkezde toplanmasında ihtiyaç sahiplerinin hakkının zâyi olma tehlikesi bulunduğu dikkat çekmiştir (s. 817-818). Dolayısıyla öşür, şartlarının gerçekleşerek vacip olduğu beldede verilmelidir.

Hanefî mezhebine göre fakire, eğer borçlu veya aile sahibi değilse nisaba ulaştıracak kadar veya daha fazla miktarda³⁰ zekât verilmesi mekruhtur.³¹ Bu konuda verilen malın cinsi fark etmez, nisa-bın üzerine çıkarması mekruh kabul edilmiştir; hayvan nisabı da buna dahildir. Dolayısıyla zekât alabilecek bir fakire nakdî değeri nisaba erişmeyen beş adet deve vermek de mekruh görülmüş-tür (İbn Âbidîn, 2003, III, 303).

Haraci arazide öşür ve haracın birlikte tahsil edilmesi öşür ahkâmı içerisinde bir diğer önemli me-seleyi teşkil etmektedir. Hanefî mezhebine göre bir araziden hem öşür hem de harac aynı anda alınamaz, özel mülkiyet altında bulunan bir arazinin bu iki mükellefiyetten hiçbirine tabi olma-ması da söz konusu olamaz.³² Haraci araziden elde edilen üründen öşür alınamaz çünkü mahsul öşür arazisinden elde edilmediği gibi mahsulden aynı anda hem harac hem de öşür tahsil edile-mez (İbn Nüceym, 1997, II, 413). Hanefîler dışında İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Süfyan es-Sevrî, Hasan b. Sâlih ve Şerîk ise haraci araziden elde edilen mahsulden öşür, araziden ise harac tahsil edilece-ği yönünde ichtihad etmişlerdir (Cessâs, 1996, IV, 183). Hanefîlerin bu konudaki delilleri Hz. Ömer’in (r.a.) Sevâd’ı fethettiğinde Sahâbe-i Kirâm (r.a.) ile istişare edip onların onayını alarak fethedilen arazilere harac vergisi koyması ve bu arazilerin ürünlerinden öşür almamasıdır (1996, IV, 183).

Öşrün toplanması ve dağıtılması Resûlullah’ın (s.a.v.) döneminden itibaren İslâm devletlerinin yö-netiminde gerçekleşmiştir. Hz. Osman (r.a.) döneminde İslam devletinin yalnızca el-emvâlü’z-zâ-hirenin (Görünür mallar: toprak mahsulleri, hayvanlar, madenler) zekâtını toplaması, el-emvâ-lü’l-bâtınanın (Gizli mallar: altın, gümüş ve ticaret malları) zekatının ödenmesini ise mükelleflere bırakması sonrasında da öşür devlet eliyle toplanmaya devam etmiştir. Dolayısıyla öşrün top-lanması İslam devletinin sorumlulukları arasında kabul edilmiştir. Nitekim Mâverdî, Şer’-i Şerifin gerektirdiği üzere fey’in ve zekatların -ki öşür de buna dahildir- korku ve zulüm olmaksızın top-lanmasını devlet başkanının on temel sorumluluğu arasında zikretmiştir (Mâverdî, 2006, s. 40).

Görevlerinden biri olması dolayısıyla devlet başkanının öşür toplamayı terk etmesi caiz görülme-

30 İmam Ebû Yusuf nisaba ulaştıracak kadar vermenin mekruh olmadığını, fakat daha fazlasının mekruh olduğunu söyler. Hatta bir adam Ebû Yusuf’a 199 dirhemi olan bir adama iki dirhem verdim dediğinde, ona “bir dirhemi geri al ve ona bir dirhem vermiş ol” diye cevap vermiştir (İbn Âbidîn, 2003, III, 303).

31 İbn Âbidîn bu kerahiyetin tenzihî olduğunu belirtmiştir (İbn Âbidîn, 2003, III: 304). Bununla birlikte zekatın baş-ka bir beldeye nakledilmemesinin bütün mezheplerce kabul edilen genel bir ilke niteliği taşıdığını söylemek de mümkündür (Okuyucu, 2017, s. 815).

32 Yalnızca kamu mülkiyeti altında bulunan miri araziler bunun dışındadır, Hanefî mezhebine göre bu arazilerden tahsil edilen harac değil ücret/kiradır (Haskefi, 2003, s. 340).

miştir. Haskefi, devlet başkanının öşür toplamayı terk etmesinin caiz olmadığı konusunda icmâ bulunduğunu belirtmiştir (Haskefi, 2003, s. 340).³³ Bununla birlikte, devlet başkanının öşür toplamayı terk etmesi söz konusu olursa “İmamın (devlet başkanının) tasarrufları maslahata menûttur kaidesinin hilafına (olan bu durumda), mükellef öşrünü kendisi fakirlere öder” (2003, s. 340).³⁴

Bu bağlamda, günümüzde Türkiye’de öşür devlet eliyle toplanmadığından bu sorumluluğun mükelleflerce bizzat yerine getirilmesi gerekmektedir. Nitekim, Türkiye’de öşür devlet tarafından toplanmasa da Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, fetvalarında Türkiye’de yaşayan ve özel mülkleri altında bulunan arazilerde tarımsal üretim yapan Müslümanların öşür ödemekle mükellef olduğunu farklı kararlarıyla teyit etmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı 1965 yılındaki 173 sayılı kararında İmam Ebû Hanife’nin görüşünü benimsemiştir (Esen, 2022, s. 194). Sonrasında Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı 13.10.1994 tarihli 96 sayılı kararında Türkiye’de miri arazilerin fiilen öşri araziye dönüştüğünü belirterek Müslümanların bu arazilerden elde edilen mahsulden öşür ödemekle mükellef olduğuna dair kararı yinelemiştir.³⁵

Din İşleri Yüksek Kurulunun öşür ile ilgili 12.03.2025 tarihli fetvasında toprak ürünlerinin nisabı için İmam Ebû Hanife’nin görüşü esas alınarak nisap şartı aranmamakta (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2025a), borçlar ve masraflar hasat edilen üründen düşülmemektedir (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2025b). Bununla birlikte Din İşleri Yüksek Kurulu güncel fetvasında sulama ile birlikte günümüz tarım şartlarının getirdiği ekstra masrafların üretim maliyetinde önemli bir yekûn tutması sebebiyle, bu konunun âlimler arasında ihtilaflı olduğu ifade edilmekle birlikte “sulama, gübre veya ilaçlama gibi doğrudan üretime yönelik masraf yapılarak elde edilen toprak ürünlerinden yirmide bir (%5), böyle olmayan ürünlerden ise onda bir (% 10) oranında öşür verilir” yönünde fetva vermiştir (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2025c). Din İşleri Yüksek Kurulu, ayrıca topraksız tarım uygulamalarında öşrün vücûb sebebini teşkil eden nâmî arazi vasfının yokluğu sebebiyle öşür yükümlülüğünün doğmayacağını belirtmektedir (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2025d). Bu çalışmada öşür potansiyeli İmam Ebû Hanife ve İmâmeyn’in içtihatlarının her biri için ayrı ayrı olmak üzere, masraflar hasat edilen mahsulden düşülmeksizin ve sulama dışındaki masrafların öşür oranları üzerinde bir etkisi olmaksızın hesaplanmıştır.

33 Haskefi, Sirâc’dan alıntıyla “sultanın harac tahsil etmeyi terk etmesi caizdir, fakat öşür tahsil etmeyi terk etmesi icmâ ile caiz değildir” (2003, s. 340) diyerek meselenin önemini açıklamıştır.

34 Haskefi bu ifadenin Bezzâziye’den naklen Eşbâh’ta geçtiğini belirtmiştir (Haskefi, 2003, s. 340).

35 Söz konusu kararı gerekçeleriyle birlikte şöyle ifade edilmiştir: “... günümüzde tarihteki anlam ve uygulama şekliyle miri ve haraci arazi kalmamış, elindeki tapulu arazi, sahibinin tam mülkü, yani öşür arazisi olmuştur. Bu hâle göre, Hanefilere göre de çiftçinin ekip biçtiği araziden elde ettiği mahsulün öşrünü vermesi gerekir. Arazi vergisi ödense bile, bu vergi öşrün yerini almaz. Çünkü bilindiği üzere, öşür topraktan elde edilen tarım ürünlerinin zekâtıdır. Zekât ise bir ibadettir. Hangi mallardan ne miktarda ve ne zaman gerekeceği, kezâ nereler ve ne şekilde sarf edileceği gibi hususlar, Kitap ve Sünnetle belirlenmiştir. Zekâtın vücûbu ve ödenmesi için, ihtiyaç bulunup bulunmadığına bakılmaz. Başka ihtiyaçlar olsa bile, dinen belirlenen yerler dışında başka maksatlar için sarf edilmez. Ödenecek meblağ da sarf yerleri de bellidir. Vergi böyle değildir. Zekât ile vergi teşri kaynağı, vücub şartları, nispeti, miktarı, sarf yerleri, hedef ve gayeleri bakımından birbirinden farklıdır. Bu itibarla günümüzde devlete ödenen vergiler zekât yerine geçmez. Kaldı ki günümüzde, çok büyük çiftlikler dışında, genel olarak araziden vergi alınmamakta, alınsa bile bu arazinin aslının öşri ve haraci olduğuna bakılmaksızın, hepsinden aynı usulle vergi alınmaktadır. “Vergisi verilen araziden öşür gerekmez” denilmesi halinde, öşür arazi mahsulünden de öşür (zekât) gerekmemektedir. Oysa, hiçbir fakih, öşri arazinin vergisi verilirse, mahsulünden zekât gerekmemeyeceğini söylememiştir. Sonuç olarak, halen halkımızın elinde bulunan tapulu arazi: Hanefilere göre öşri araziye dönüştüğü için; Maliki, Şafii ve Hanbelilere göre vergisi (haracı) verilmiş olsa ayrıca öşür de verilmesi gerektiği için tarım ürünlerinin zekâtı demek olan öşrün-usulüne göre- verilmesi gerektiğine karar verildi (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 1994).

Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Öşür

İslam devletlerinde kamu maliyesinin önde gelen gelir kaynaklarından biri olan öşrün, Resûlullah (s.a.v.) ve Hulefâ-yi Râşidîn (r.a.) dönemlerinin ardından İslam tarihi boyunca nasıl tatbik edildiği hususu, fıkhi hüküm ve ilkelerin fiiliyata nasıl ve ne düzeyde yansıdığını görmek açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın kapsamı gereği söz konusu tarihi birikimin tamamı ele alınamasa da bu bölüm, Osmanlı Devleti ve onun halefi olan Türkiye Cumhuriyeti'nde öşür uygulamalarının kısa bir tarihçesini sunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde öşrün kısa tarihçesi bağlamında açıklığa kavuşturulması gereken ilk husus, Osmanlı uygulamasında tarımsal üretimin belirli bir oranı olarak tahsil edilen bedelin mahiyetidir. Fetva mecmualarından hareketle Osmanlı dönemindeki zekât uygulamalarının nasıl gerçekleştiğini tespit etmeyi amaçladığı çalışmada Kaya (2017), toprak ürünlerinin zekâtı (öşür) hakkında da ilgili fetvalardan yola çıkarak bazı tespitlerde bulunmaktadır. Kaya (s. 236), bilhassa Menteşzâde ve Ebûsuud Efendi'nin ilgili fetvalarına atıfla, söz konusu bedele öşür denilmesinin meşhur olmuş hatalı bir kullanım olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Menteşzâde, ilgili fetvasında uygulanan oranın onda bir olması sebebiyle böyle bir kullanımın yerleştiğini de ifade etmiştir.

Bu noktada, eğer öşür değilse söz konusu bedelin mahiyetinin ne olduğu sorusu akıllara gelmektedir ki harac ve kira bedeli ön plana çıkan iki ihtimali teşkil etmektedir. Kaya'nın (2017, s. 237) atıfta bulunduğu bir diğer Ebûsuud fetvasında bu bedelin, öşür veya zekât olmadığı ifade edildikten sonra "belki harac-ı mukâseme ile ücret-i arz" olduğu izah edilmiştir. Rakabesi devlete ait olan miri arazilerin kiraya verildiğini ifade eden Kaya (2017), kira bedelinin yanı sıra harac lafzının da kullanılmasının gerekçesi olarak, sadece kira olarak değerlendirilmesi durumunda reayanın harac veya öşür yükümlülüğünün devam edecek olması durumuna vurgu yapar. Devlete ödenmesi gereken bedel verildikten sonra reayanın, geriye kalan mahsul üzerinden ödemesi gereken herhangi bir yükümlülüğünün olmadığına işaret eden fetvalar da bunu teyit etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin özelde öşür genelde ise zekât ile ilgili yaklaşımını fetvalar üzerinden okuyan Kaya (2017, s. 251), Osmanlı'nın zekât ve vergiye tabi olması mümkün mal kalemlerinden zekâttan ziyade vergi tahsil etmeyi tercih ettiğini belirtmektedir. Genç'in (2017), Osmanlı'da zekât adında bir bütçe geliri olmadığı yönündeki tespitleri de bunu desteklemektedir. Genç'e (2017, s. 256) göre Osmanlı, her ne kadar bunu açıkça ifade etmese de ne zekâta müstahik ne de zekatla mükellef olan insanlardan müteşekkil bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle, gelir ve servet farklılıklarının asgari düzeye indirildiği ve toplumun zengin ve fakir olarak iki sınıfa ayrılmadığı bir ekonomik düzen kurmayı hedeflemiştir.

Ekonomiye ve toplumsal yapıya böyle bir bakışın ötesinde zekât yerine vergi tahsil edilmesinin pratik faydaları da söz konusudur. Bu düzen, mükelleflerin tayini, nisâb, oranlar vb. hususlarda devlete daha geniş bir tasarruf alanı tanımaktadır. Ayrıca, toplanan meblağlar devlet nezdinde vergi olarak değerlendirilirken reaya açısından ödenen verginin, niyet edildiği takdirde, zekâta sayılabileceği belirtilmektedir (Kaya, 2017, s. 252). Nitekim, birçok durumda vergi oranları zekât

oranlarının üzerindedir. Örneğin, Müslümanlardan alınan toprak vergilerinde oranların %12,5'tan az olmadığı görülmektedir (Genç, 2017, s. 256).

Yukarıda bahsi geçen çalışmalar, Osmanlı uygulamasında tarımsal üretimden alınan bedelin, tarımsal ürünlerin zekâtı (öşür) olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu husus göz ardı edilmeksizin Osmanlı Devleti'nde tatbik edilen ve literatürde genellikle aşar olarak ifade edilen söz konusu kamu gelirlerinin bütçeye ne düzeyde katkı sunduğunu göstermek o dönemdeki muhtemel öşür potansiyeli hakkında önemli bir fikir verecektir. Bu noktada, Osmanlılarda tarımsal üretime uygulanan aşar oranlarının genellikle %10'dan yüksek olduğunu da belirtmekte fayda vardır. Örneğin, Coşgel'in (2005, s. 572) 16. yüzyıl boyunca Antep, Budapeşte, Erbil, Bursa ve Malatya'da tatbik edilen aşar oranlarına dair tespitlerine göre %12,8 ila %40 arasında değişen oranların söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak Tanzimat reformları çerçevesinde ve eşitlik ilkesi doğrultusunda bölge, ürün ve mükellef fark etmeksizin aşar oranlarının %10 olarak uygulanmasına karar verilmiştir (Mutlu, 2009, s. 49). Asker ve Yıldız (2014, s. 81), Quataert'e (2006) atıfla 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca aşardan elde edilen gelirlerin toplam bütçe gelirleri içerisindeki payının %30 civarında seyrettiğini ifade etmektedir. 1863/4 ve 1875/6 mali yıllarına ait bütçe kalemlerini paylaşan Şener (1990, s. 70), aşarın toplam gelir içerisindeki payını sırasıyla %27,40 ve %36,42 olarak hesaplamıştır. Söz konusu paylar, tarım sektörünün ekonomideki payının yüksek olmasının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Tanzimat Döneminden (1839-1876) itibaren aşar oranlarının %10 olarak tatbik edilmesi yönündeki karar göz önünde bulundurulduğunda, her ne kadar bu kararın ne düzeyde uygulama imkanı bulduğu kesin olarak bilinmese de ciddi bir öşür potansiyelinin varlığından söz edilebilir.

Türkiye'de cumhuriyetin ilanından aylar önce 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde aşar, hem tahsilatı sırasındaki suistimaller ve adaletsizlikler sebebiyle hem de tarım sektörünün gelişiminin önünde bir engel teşkil ettiği iddiasıyla gündeme gelmiştir (Çalcalı, 2012, s. 40). Aşarın ilga edilmesinin tartışıldığı bu yıllarda söz konusu vergi üzerinden elde edilen gelirlerin toplam bütçenin yaklaşık olarak üçte birini teşkil ettiği görülmektedir. Daha net ifade etmek gerekirse, aşar gelirleri 1923 bütçesinin %27,9'una, 1924 yılı bütçesinin ise %28,6'sına tekabül etmekteydi (Çalcalı, 2012, s. 40; Mutlu, 2009, s. 72; Önder, 2019, s. 493).

Tahsilatı sırasındaki suistimaller ve adaletsizlikler, yukarıda da belirtildiği üzere, aşarın ilgası için öne sürülen gerekçelerden ilkinin teşkil etmekteydi. Aslında, aşar vergisinin tahsil yönteminde 16. yüzyıldan itibaren dönüşümler yaşanmış ve 17. yüzyıl itibarıyla aşar daha çok iltizam sistemi çerçevesinde tahsil edilir olmuştur (Asker ve Yıldız, 2014, s. 181). İhale usulüyle belirli bölgelerin vergi toplama hakkını elde eden mültezimlerin daha fazla kâr elde etmek için çiftçiler üzerinde oluşturduğu baskı, Tanzimat Döneminde de gündemdeydi. Bu sebeple, maaşlı memurlar üzerinden tahsilatın gerçekleştirilmesini öngören emanet usulüne geçiş kararlaştırılsa da yetişmiş memur sayısının yetersizliği bu usulün hayata geçmesine imkan tanımamıştı (Shaw, 1975, s. 422; Yaraşlı, 2003, s. 21). 1877 yılına gelindiğinde Aşar ve Ağnâm Emâneti'nin kurulması karara bağlanmış olmasına rağmen iltizam yöntemi, II. Abdülhamid döneminin sonlarına kadar varlığını sürdürmüştü (Shaw, 1975, s. 429). II. Abdülhamid'in ardından 1925 yılına kadar da kısmi olarak iltizam usulü ile tahsilat devam etmişti (Asker ve Yıldız, 2014, s. 184). Bu gelişmeler, aşarın toplanması hususunda yüzyıllardır devam edegelen sorunların varlığını teyit etse de tahsilat yöntemi ile ilgili bir meselenin halli için doğrudan söz konusu verginin ilgasına yönelinmesi dikkat çekicidir. Nitekim, o dönemde Trabzon vekili Ahmet Muhtar Bey gibi aşarın ilgası yerine tahsil yönteminin değiştirilerek beyana dayalı bir hale getirilmesini savunanların da olduğu görülmektedir. TBMM zabıt

Türkiye’de tarımsal üretim üzerinden alınan doğrudan bir vergi bulunmamakla birlikte, bazı üreticilerin hasat ettikleri mahsuller için dini bir yükümlülük olarak öşür ödedikleri görülmektedir.

ceridelerine yansıyan ifadelerinde Ahmet Muhtar Bey, halkın aşarı dini bir yükümlülük olarak da gördüğünü ve eksiksiz verdiklerinde Allah’ın da ürünlerini bereketlendireceğine inandıklarını belirtirerek beyana dayalı bir tahsilat sisteminde çok fazla bir kayıp yaşanmayacağını belirtmiştir (Mutlu, 2009, s. 74).

Aşarın ilgası için öne sürülen gerekçelerden bir diğeri, tarım sektörünün gelişiminin önünde bir engel teşkil ettiği iddiası olmuştur. Her ne kadar aşarın ilgasından önce ve sonra tarım sektörü üzerindeki vergi yükü ve yansıması bu çalışmanın kapsamını aşsa da aşarın yürürlükten kaldırılmasının ardından ortaya çıkan kaynak açığını telafi etmek için diğer gelişmelere ilave olarak tarım sektöründeki vergi oranları ve çeşitlerinde de bazı değişiklikler gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin, hayvanlar vergisinin kapsamına büyükbaş hayvanlar da dahil edilmiş ve vergi oranları artırılmıştır (Gönüllü, 2015, s. 84-89). İskele ve istasyonlardan geçen tarım ürünlerinden alınmak üzere mahsulât-ı arziye vergisi ihdas edilmiş ve arazi vergisi oranı sekiz kat artırılmıştır (Ekinci, 2021; Mutlu, 2009, s. 78-80). Yukarıdaki gelişmeler, aşarın ilgası sonrasında tarım sektörü üzerindeki vergi yükünün mevcut vergilerin kapsamının ve oranlarının artırılması ve yeni vergilerin ihdası ile devam ettiğini göstermektedir. Buna ilave olarak, iç ticaret hadlerinin sanayi lehine ve tarım aleyhine değişmesine sebep olan ve tarım sektörünü olumsuz etkileyen kur politikaları da (Pamuk, 2013, s. 302-303) aşarın ilgasında öne sürülen ikinci temel gerekçe doğrultusunda bir siyaset takip edilmediğine işaret etmektedir.

Aşarın ilgasının muhtemel gerekçeleri bağlamında Önder (2019, s. 505), konuya farklı bir açıdan yaklaşarak, bilhassa Birinci Dünya Savaşı’nın ardından köylülerin topraklarını satın alma yoluyla geniş toprakları yönetmeye başlayan toprak ağalarının kısa vadeli çıkarlarının, bu kararın arkasındaki en önemli etkenlerden biri olduğunu ifade etmektedir (Ekinci, 2021). İzmir İktisat Kongresi’ndeki baskın grubun büyük topraklara sahip kişilerden oluşması da bu argümanı desteklemektedir. Siyasi huzursuzluk ve istikrarsızlıkların söz konusu olduğu bu yıllarda yeni hükümetin, ülke içindeki güç sahiplerini yanına çekmek istemesi de reel politik açılarından makul görünmektedir.

Yukarıda zikredilen gerekçeler veya bunlar dışındaki diğer faktörler sebebiyle aşar, İzmir İktisat Kongresi’ndeki kararlar doğrultusunda 1925 yılında ilga edilmiş ve aşar yerine mahsulât-ı arziye, modern bir vergi olarak yürürlüğe konulmuştur. Sadece iskele ve istasyonlarda yükleme esnasında alınması kararlaştırılan bu vergi, tahılda %10; fındık, üzüm, incir, pamuk gibi ürünlerde ise %8 oranında uygulanmıştır ki yapısı itibarıyla dolaylı bir vergidir ve aşarın aksine bir üretim vergisi olarak addedilemez (Mutlu, 2009, s. 78-79).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) mali planda atılan olağanüstü adımlardan bir tanesi de aşarın yeniden getirildiği yorumlarına sebep olan toprak mahsulleri vergisiydi. Savaşın başlamasıyla beliren iâşe sorunu, 1943 yılı itibarıyla üretimin azalması ve ürünlerin Toprak Mahsulleri Ofisi’ne teslim edilmemesi nedeniyle daha ciddi boyutlara ulaşmıştı. Bunun üzerine 1943 yılının haziran ayında hububat ve baklagillerde %8, diğer ürünlerde ise %12 oranında aynî olarak toplan-

ması öngörülen Toprak Mahsulleri Vergisi yürürlüğe konulmuştu (Pamuk, 2018, s. 207). 1944 yılına gelindiğinde ise vergi oranı tüm ürünler için %10 olarak yeniden düzenlenmişti. Sivas milletvekili A. Naci Demirağ, TBMM zabıt ceridelerine yansıyan ifadelerinde söz konusu yeni verginin aşardan farksız olduğunu ifade etmiş ve hatta tahsilatı için “senelerden beri tatbikatı yapılmış ve en doğru şekli bulunmuş olan mültezim usulünü” önermiştir (Mutlu, 2009, s. 91-92). Uygulamadaki başarısızlıklar sebebiyle iki yıl dolmadan yürürlükten kaldırılan toprak mahsulleri vergisi, aşardan sonra tarımsal üretime yönelik ilk dolaysız vergi olarak tarihe geçmiştir (Mutlu, 2009, s. 93; Yaraşlı, 2003, s. 31).

Türkiye’de halihazırda aşar veya Toprak Mahsulleri Vergisi gibi doğrudan tarımsal üretim üzerinden alınan bir vergi bulunmamaktadır. Ancak tarımsal üreticilerin bir kısmının, bir dini yükümlülük olarak hasat ettiği mahsuller üzerinden öşür ödedikleri gözlemlenmektedir. Mevcut öşür uygulamaları herhangi bir otoritenin denetiminde gerçekleşmediği ve düzenleyici kanunlar olmadığı için farklılıklar arz etmektedir. Örneğin, nüfusunun büyük çoğunluğunun Şafî mezhebine mensup olduğu Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki çiftçilerin, Şafî mezhebinde kabul gören görüşlerin aksine, nisâb ve arazinin sulama yöntemini gözetmeksizin sadece hububatlardan %10 oranında öşür verdikleri tespit edilmiştir (Şavlı, 2021, s. 108-111). Sakarya’daki yarıcılık usulü ile fındık üreten sınırlı sayıdaki çiftçinin öşür hakkındaki paylaşımları, ortaklık kurulurken öşrünün gündem edilmediğini, herkesin kendi payına düşen üretim miktarına göre öşrünü ödemekle yükümlü olduğu yönünde bir yaklaşım benimsendiğini ve bazılarının, öşrünü aynî veya nakdî verilebileceği ve sulamaya bağlı olarak öşür oranının değişebileceği hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermektedir (Ülev vd., 2022, s. 18). Kışmır’ın (2013, s. 97) bilhassa Rize için ortaya koyduğu tespitlerine göre ise yöre halkı, ürettikleri ürünün öşrünü vermemekte veya herhangi bir nispet gözetmeksizin sadaka olarak ürünlerinin bir kısmını elden çıkarmaktadır.

Zekât ve Öşür Hesaplama Literatürü

Monzer Kahf'ın İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsünde (IRTİ)-yeni ismiyle İslam Kalkınma Bankası Enstitüsü (IsDBI)- araştırmacı ekonomist olarak yürüttüğü ve zekât potansiyeli hesaplamalarındaki öncü çalışmasında Türkiye de dahil olmak üzere sekiz farklı Müslüman ülkenin (Mısır, Sudan, Endonezya, Pakistan, Türkiye, Suriye, Suudi Arabistan ve Katar) zekât potansiyeli tahmin edilmiştir (Kahf, 1987a). Sektörel düzeyde gerçekleştirilen çalışmada ilgili ülkelerdeki erişilebilir tüm veriler kullanılarak daha gerçekçi sonuçlar elde edilmesi hedeflenmiştir. Hesaplamalar mikro düzeyde mükellef bazlı olmadığı ve toplam veriler üzerinden gerçekleştirildiği için bazı varsayımlara dayanmaktadır. Örneğin, Müslümanların ödediği zekât kadar gayrimüslimlere de vergi konulduğu varsayılmıştır. Bu sebeple tespit edilen potansiyelin, zekât ve sosyal dayanışma vergisi olarak da isimlendirilebileceği belirtilmiştir (Kahf, 1987a, s. 27-28). Ayrıca, gelirleri asgari geçimlerini sağlayamayacak düzeyde (nisâbın altında) olan tarımsal üreticiler zekâttan muaf tutulmuştur (Kahf, 1987a, s. 31). Üç farklı yaklaşım³⁶ esas alınarak yapılan hesaplamalar neticesinde ülkelerin zekât potansiyellerinin GSYH'ye oranı %0,9 ile %7,5 arasında değiştiği tespit edilmiştir (Kahf, 1989, s. 18).³⁷ Her ne kadar geleneksel fıkhi görüşleri yansıtan birinci yaklaşımda tarım sektörünün toplam zekât potansiyeli içerisindeki payı, Sudan gibi ülkelerde %80 düzeyine çıksa da diğer yaklaşımlarda potansiyelin sektörel dağılımı daha dengeli gerçekleşerek tarım sektörünün payı, ortalama %19 civarına düşmüştür (Kahf, 1989, s. 18-19). Türkiye özelinde sonuçlara baktığımızda ülkenin zekât potansiyelinin GSYH'ye oranı benimsenen yaklaşıma bağlı olarak %1,9 ile %7,5 arasında değişirken ikinci ve üçüncü yaklaşımlara göre tarım sektörünün toplam zekât potansiyeli içindeki payının %17 ila %25 arasında gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.

Düşük gelirli 19 farklı Müslüman ülkedeki zekât potansiyelinin ilgili ülkelerdeki kaynak açığını ne düzeyde kapatabileceğini ortaya koyduğu çalışmasında Shirazi (2006), temelde Kahf'ın (1989) yukarıda izah edilen üç farklı yaklaşım ile sekiz ülke için tespit ettiği zekât potansiyeli/GSYH oranlarının ortalamasını baz almıştır. Söz konusu ortalama oranlar, çalışmaya konu olan ülkelerin Müslüman nüfus oranına göre düzenlenmiş GSYH'lere uygulanarak ülke düzeyinde zekât potansiyelleri hesaplanmıştır. Üç farklı yaklaşım esas alınarak elde edilen sonuçlara göre, söz konusu 19 ülkedeki zekât potansiyelinin GSYH'lere oranı %0,88 (Endonezya) ile %4,30 (Moritanya) arasında değişmektedir (Shirazi, 2006, s. 15). Yoksulluk sınırı günlük 1 ve 2 Amerikan doları olarak kabul edilerek hesaplanan ülke düzeyindeki kaynak açıkları ile her bir ülkenin zekât potansiyeli kıyaslandığında ise 19 ülkeden altı tanesinin (Burkina Faso, Gambiya ve Nijer vb.), hiçbir senaryoda kaynak

36 Bu yaklaşımlardan ilki sadece hayvan, tarım ve madencilik sektörü ile parasal varlıkları hesaba katan geleneksel fıkhi görüştür. İkinci yaklaşımda Yusuf el-Kardâvî'nin görüşleri esas alınarak maaşlar %2,5 oranında; duran varlıkların net getirileri ise %10 oranında zekâta tabi kılınmıştır. Üçüncü yaklaşımda ise ikincisinden farklı olarak duran varlıkların kendisi de zekâta tabi sayılmış ve net getirileri için zekât oranı %10 değil, %2,5 olarak belirlenmiştir (Kahf, 1989, s. 16-17).

37 Kahf'ın (1987a) çalışmasının hesaplama sonuçlarının yer aldığı ikinci kısmına erişilemediği için söz konusu sonuçlar, aynı yazarın burada atıfta bulunduğumuz bir diğer çalışmasından aktarılmıştır.

açıklarını karşılayacak zekât potansiyeline erişemediği tespit edilmiştir (Shirazi, 2006, s. 17). Çalışmaya konu olan tüm ülkelerin toplam kaynak açığının, toplam zekât potansiyeli ile karşılanmadığı çalışmanın bir diğer çıktısıdır (Shirazi, 2006, s. 17). Bunun en temel sebebi ilgili ülkelerin düşük gelirli olmasıdır. Nitekim hesaplamalara, yazarın bir diğer çalışmasına (Shirazi, 2004) konu olan dönemin düşük-orta gelirli Müslüman ülkeleri (Türkiye, Malezya, vb.) dahil edildiğinde günlük bir dolarlık yoksulluk sınırı üzerinden hesaplanan toplam kaynak açığının (GSYH'nin %1,55), ikinci ve üçüncü yaklaşımlara göre öngörülen zekât potansiyelleri (sırasıyla GSYH'nin %3,09 ve %4,18) ile kapatılabileceği tahmin edilmiştir (Shirazi, 2006, s. 27). 2000 yılındaki verilerden hareketle Türkiye için tespit edilen kaynak açığının GSYH'ye oranı, 2 dolarlık yoksulluk sınırı baz alındığında %0,02 düzeyindeyken zekât potansiyeli GSYH'nin %1,89 ila %7,47 arasında değişmektedir (Shirazi, 2004).

Shirazi ve Amin (2009), Shirazi'nin 2006 yılındaki çalışması ile aynı yöntemi kullanarak nispeten daha güncel veriler ile İslam İşbirliği Teşkilatına üye 38 ülkenin zekât potansiyelini hesaplamışlardır. Bu çalışmadaki bir diğer farklılık ise yoksulluk sınırı olarak günlük 1,25 ve 2 Amerikan dolarının baz alınmasıdır. 1995 ile 2005 arasındaki veri setlerinden hareketle elde ettiği sonuçlara göre Türkiye de dahil olmak üzere seçili ülkelerdeki toplam kaynak açığı 1,25 dolarlık yoksulluk sınırı göz önünde bulundurulduğunda rahatlıkla kapatılabilirken yoksulluk sınırı 2 dolar olarak kabul edildiğinde, kaynak açığı (%5,20) ile zekât potansiyeli (%4,31) arasında en iyi ihtimalle yaklaşık yüzde bir puanlık fark oluşmaktadır. Türkiye özelinde 2000 yılına kıyasla günlük 2 dolar yoksulluk sınırı üzerinden hesaplanan kaynak açığının yüzde 0,22 puanlık bir artış ile 2005 yılı itibarıyla %0,24'e yükseldiği ve zekât potansiyelinin de bir miktar düşüş ile %1,88-%7,43 bandına gerilediği gözlemlenmiştir (Shirazi ve Amin, 2009, s. 748).

Shirazi (2014), bir diğer çalışmasında bazı yöntemsel farklılıklara giderek İslam Kalkınma Bankası üyesi 40 ülkenin kaynak açığını ve zekât potansiyelini hesaplamıştır. Yöntemsel farklılıkların ilki, günlük 2 Amerikan dolarının altında geliri olan nüfusun GSYH'den aldığı payın zekât hesabı dışında tutulmasıdır. Yöntemdeki ikinci farklılık ise işçi dövizlerinin de zekât hesabı kapsamında alınmasıdır (Shirazi, 2014, s. 81-82). Bu çalışmada da Türkiye için 2005 yılının verilerini kullandığı için hesaplanan kaynak açığı Shirazi ve Amin'in (2009) çalışmasındaki ile aynıdır. Ancak işçi dövizinin zekât potansiyeline katkısının sınırlı olması (%0,001) ve günlük 2 doların altında geliri olan nüfusun GSYH'den aldığı payın zekât matrahından düşülmesi sebepleriyle ülkenin zekât potansiyeli, %1,77 ila %4,26 seviyesine gerilemiştir (Shirazi, 2014, s. 86).

Zekât potansiyeli hesaplamaları bağlamında tespit edebildiğimiz en güncel çalışma Hassan vd. (2024) tarafından gerçekleştirilmiş olup zekâta tabi sekiz farklı kalem düzeyinde Bangladeş'in 2000-2018 yılları arasındaki zekât potansiyelinin hesaplanmasını konu edinmiştir. Hesaplamaları esnasında en azından makro düzeyde nisabı da göz önünde bulundurmak için balıkçılık, hisse senetleri, madencilik, endüstriyel üretim ve ticaret hizmetleri hariç diğer sektörlerin veya alt sektörlerin ekonomiye sunmuş oldukları katma değerden geçim masrafları olarak tabir ettikleri %20'lik kısmı düşerek zekât matrahını belirlemişlerdir (s. 148). Bu yöntemsel tercihe ilave olarak, tüm işçi dövizlerinin zaten bankalara yatırıldığı varsayımından hareketle banka mevduat hesaplarından bu meblağlar ile Bangladeş'teki gayrimüslim nüfusa tekabül eden %9,6'lık kısım düşülmüştür (Hassan vd., 2024, s.150). Bu adımların ardından elde edilen zekât matrahlarına her bir zekât kalemine karşılık gelen zekât oranını uygulayarak potansiyeli tespit etmişlerdir. Tarımsal üretim özelinde ise toplam araziler içerisinde kuru (%43) ve sulu (%57) tarım yöntemleriyle işlenen arazilerin paylarının tespit edildiği ve buna göre %10 veya %5 zekât oranlarının uygulandığı görülmektedir

(Hassan vd., 2024, s. 151). Yukarıda özetlenen yöntemsel çerçevede Bangladeş'in 2018-19 mali yılındaki toplam zekât potansiyeli 9 milyar dolar (GSYH'nin %3,77'si) hesaplanmıştır. Bu rakam 2000-2001 mali yılındaki 809 milyon dolarlık potansiyele göre %12'lik bir artışa tekabül etmektedir (Hassan vd., 2024, s. 159). Zirai mahsuller, bahçe bitkileri ve ormanları kapsayan tarımsal üretim üzerinden elde edilebilecek zekât potansiyeli ise 2018-19 mali yılındaki toplam zekât potansiyelinin %16'sını teşkil etmektedir. Bir başka ifadeyle, tarımsal üretimin zekât potansiyelinin GSYH'ye oranı ilgili mali yıl için %0,6 düzeyindedir.

Hesaplanan zekât potansiyelleri ile gerçekleşen zekât gelirlerini kıyaslamak, potansiyele ne düzeyde ulaşılabilirdiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Pakistan devlet başkanının 1986 yılının temmuz ayındaki talebi üzerine ve Pakistan Uluslararası İslam Üniversitesinin aracılığıyla IRTI tarafından görevlendirilen Monzer Kahf'ın Kasım 1986'da başlayan saha araştırması; Pakistan'daki zekât ve öşür yönetimini farklı birçok boyutuyla ele almıştır. Bu araştırmanın çıktısı olan rapordaki sonuçlara öşür özelinde baktığımızda, 1983/4 mali yılı için öşür gelirleri, 252 milyon rupi olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, aynı mali yıl için Monzer Kahf'ın makro verilerden hareketle beş dekardan küçük işletmeleri hariç tutarak ve işgücü maliyetlerini düşerek gerçekleştirdiği hesaba göre Pakistan'ın öşür potansiyelinin 1,03 milyar rupi olması beklenmektedir (Kahf, 1987b, s. 29). Potansiyel ile gerçekleşen öşür miktarları arasındaki farkın sebepleri arasında zorunlu öşür tahsilatının, diğer zekât kalemlerinden iki yıl sonra, 1982/3 mali yılı itibarıyla tedrici olarak yürürlüğe konulmuş ve bu sebeple öşür gelirlerinin tam potansiyeline erişmemiş olması zikredilebilir (Kahf, 1987b, s. 28). Ayrıca, öşür matrah takdirindeki eksiklikler ve doğal yollardan sulanan arazilerin ödemesi gereken %10 öşrünün yarısının dağıtımını, mükelleflere bırakılması ve yaklaşık 4 dönüm (3 akrelik) araziye sahip işletmelerin zorunlu öşür kapsamında yer almaması, potansiyel ile gerçekleşen arasındaki farkın açılmasının muhtemel gerekçeleri arasında yer alabilir (Kahf, 1987b, s. 29-31).

Zekât potansiyeli ile gerçekleşen zekât gelirlerini kıyaslamamıza imkan veren bir diğer çalışma, Mohammed Obaidullah ve Nasim Shah Shirazi'nin IRTI için hazırlamış *İslami Sosyal Finans Raporu 2015*'tir. Rapor, Sahra-altı Afrika ülkelerinden Nijerya, Sudan, Kenya, Tanzanya, Güney Afrika ve Mauritius için hem zekât potansiyeli hem de gerçekleşen zekât gelirleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu raporda da zekât potansiyeli hesabı için Shirazi'nin yukarıda bahsi geçen diğer çalışmalarındaki yöntem takip edilmiştir. Elde edilen sonuçlara baktığımızda nüfusunun %80'i Müslüman olan Sudan'da 2013 yılı verilerinden hareketle üç farklı yaklaşıma göre hesaplanan zekât potansiyelleri; sırasıyla ülkenin GSYH'sinin %1,44, %3,08 ve %3,47'sine tekabül etmektedir (IRTI, 2015, s. 30). Aynı yıl için ülkede tahsil edilen zekât gelirleri (220 milyon dolar) ilgili yıldaki GSYH'nin (128 milyar dolar) sadece %0,17'sine karşılık gelmektedir (IRTI, 2015, s. 40). 2004-2013 yılları arasında gerçekleşen zekât gelirlerinin zekâta konu mallar açısından dağılımına baktığımızda ise ortalamada en yüksek payı ticaret mallarının aldığı (%45) görülürken zirai mahsuller %39'luk pay ile ikinci sırada gelmektedir (IRTI, 2015, s. 42).

Türkiye'de genel olarak zekâtın, özel olarak ise tarımsal ürünlerin zekâtının (öşür) hesaplanmasına yönelik çalışmalardan ilki ve en kapsamlısı, İslami İlimler Araştırma Vakfının (İSAV) Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisinin bir parçası olan ve bu toplantı kapsamında sunulan tebliğler ile gerçekleştirilen tartışmaların 1987 yılında yayına dönüştürüldüğü Türkiye'de Zekât Potansiyeli başlıklı kitaptır. Bu çalışma içerisinde Türkiye'deki tarım ve hayvancılık sektörlerinin zekât potansiyeline odaklanan Bayrakdar (1987), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayımlanan 1983 tarihli Tarımsal Yapı ve Üretim Araştırması ve 1985 tarihli Türkiye İstatistik Yıllığına ilave olarak

bizzat yazarın Toprak Mahsulleri Ofisinden aldığı üretim verilerine dayanarak bir zekât potansiyeli hesaplamıştır. Hesap esnasında salt üretim miktarlarından asli ihtiyaçlar düşülmüş ve öşür oranı, muhtemelen ihtiyatlı olmak için %5 olarak uygulanmıştır. Öşür potansiyeli hesabına tüm tarımsal ürünler dahil edilmiş ve hesaplanan potansiyel tahıllar, baklagiller, sanayi bitkileri, yağlı tohumlar gibi kategorilerin her biri için ayrı ayrı da sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre 1983-1985 verileri baz alındığında, hayvancılık kesimi de dahil olmak üzere yıllık 348 milyar TL değerinde bir zekât potansiyeline ulaşılmıştır. Söz konusu zekât potansiyeli 1983 ila 1985 tarihleri arasındaki gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYH) ortalama olarak %1,69'una tekabül etmektedir.

Türkiye'nin zekât potansiyeline dair gerçekleştirilen İSAV'ın 8. Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisinden yaklaşık 30 yıl sonra Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları başlığı ile organize edilen 87. Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisinde zekât konusu farklı açılardan tekrar gündeme getirilmiştir. Konu hakkındaki ikinci diziye, Tabakoğlu ve Turan (2017), üç farklı yöntem kullanarak Türkiye'nin zekât potansiyelinin yeniden tespiti bağlamındaki çalışmaları ile katkı sunmuştur. Her ne kadar birikmiş serveti baz alan ve sırasıyla Credit Suisse Küresel Zenginlik Raporu ve Forbes Dergisinin En Zengin 100 Kişi Listesindeki verileri kullanan ikinci ve üçüncü yöntemler, tarımsal üretimden alınacak zekât potansiyelini müstakil olarak sunma imkanı vermese de TÜİK'in GSYH hesabını temel alan birinci yöntemle göre tespit edilen zekât potansiyeli Türkiye'nin öşür potansiyeli hakkında bazı ipuçları vermektedir. GSYH üzerinden tarım sektörünün zekât potansiyeli hesap edilirken, doğal yöntemlerle sulamanın yaygın olmadığı düşüncesi ile zekât oranı %5 olarak varsayılmıştır. Buna göre hayvancılık da dahil olmak üzere 2015 yılı için tarım sektörünün zekât potansiyeli 7,4 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Söz konusu zekât potansiyeli üretim yöntemi ve cari fiyatlar ile hesaplanan 2015 yılına ait GSYH'nin %0,32'sine denk gelmektedir.

Gümüş vd. (2019) de; Tabakoğlu ve Turan'ın (2017) çalışmasında kullandığı üç yöntemi benimsyerek Türkiye'nin 2012 ve 2017 yılları arasındaki zekât potansiyelini hesaplamıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere bu yöntemlerden sadece ilki (TÜİK'in GSYH hesabını temel alan yöntem) Türkiye'nin öşür potansiyeli hakkında bilgi vermektedir. Tabakoğlu ve Turan'ın (2017) çalışmasında zikredilen benzer gerekçeler ile tarım sektörüne tatbik edilecek zekât oranını %5 olarak varsayan Gümüş vd.'nin hesabına göre (2019, s. 100) tarım sektörünün 2012 ve 2017 yılları arasındaki ortalama zekât potansiyeli 7,09 milyar TL'dir. Söz konusu yıllık potansiyellerin GSYH'ye oranlarının ortalaması ise yaklaşık %0,34'e tekabül etmektedir. Ayrıca söz konusu oranın 2012 yılında %0,40 seviyesinde iken sürekli bir düşüş göstererek 2017 yılı itibarıyla %0,30'a inmesi dikkat çekicidir. Çalışmada ayrıca 2016 yılı için yüzde beşlik dilimlere göre en fakir üç grubun, ortalama kişi başına gelirleri baz alınarak yoksulluk sınırına ulaşabilmeleri için gereken kaynak açığı tespit edilmiştir. 23,9 milyar TL olarak tespit edilen kaynak açığı, Forbes Dergisinin En Zengin 100 Kişi listesindeki verileri kullanarak hesaplanan zekât potansiyelinin 10 katı³⁸ ile karşılaştırıldığında ise toplam zekât potansiyelinin 1/3'ünün kaynak açığını kapatmak için yeterli olacağı ifade edilmiştir (Gümüş vd., 2019, s. 105).

Demir ve Cevahir (2021) her ne kadar tarım sektöründen veya tarımsal ürünlerden elde edilebilecek zekât potansiyeline dair bir hesaplamada bulunmasa da nispeten farklı bir yöntem izledikleri için söz konusu çalışmaya burada yer verilmesi faydalı olacaktır. GSYH'den dolaysız vergileri

38 Söz konusu yöntemle göre hesaplanan zekât potansiyelinin 10 katının temel alınmasının gerekçesi, Turan ve Tabakoğlu'nun (2017) çalışmasına atıfla en zengin 100 kişinin zekâtının Türkiye'deki toplam zekât potansiyelinin %10'una tekabül ettiği yönündeki kanaatleridir (Gümüş vd., 2019, s. 104).

düştükten sonra (a.g.e., s. 171) sırasıyla en yüksek gelire sahip ilk üç %20'lik gelir gruplarının sahip olduğu toplam gelire %2,5 oranında zekât tahakkuk ettirerek bir potansiyel ortaya koymuşlardır. Böyle bir yöntem tercih etmelerinin arkasındaki gerekçeleri incelediğimizde zekâtın tahsil edileceği kalemlerin ağırlıklı olarak gelir sınıfına girdiği, servet verilerinin gelir verilerine kıyasla daha az güvenilir olduğu ve her iki kaynak üzerinden zekâtın hesaplanmasının çifte zekâta sebep olacağı ifade edilmiştir (a.g.e., s. 167). Bu yaklaşımlarını ise 2017 yılında Malezya ve Endonezya'da gerçekleşen zekât gelirlerinin çok büyük bir kısmının (yapılacak değerlendirmeye göre değişeceği göz önünde bulundurularak en az %50'sinin), insanların gelirlerinden tahsil edildiği hususu ile desteklemişlerdir (a.g.e., s. 169). Bu yöntemle göre en zengin gelir gruplarının ilki, ilk ikisi ve üçünden elde edilen zekât potansiyelinin GSYH'ye oranı sırasıyla %1,1; %1,6 ve %2 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu üç farklı senaryodaki zekât miktarı en fakir %20'ye transfer edildiğinde nüfusun en zengin %20'sinin gelirinin en fakir %20'nin gelire oranını ifade eden 80/20 oranının zekât öncesi değerinin (7,47) sırasıyla 6,14; 5,72 ve 5,46'ya düşerek gelir dağılımını ciddi oranda iyileştirdiği gözlemlenmiştir. Son olarak, zekât potansiyelinin yoksulluğa etkisini inceleyen Demir ve Cevahir (2021), ikinci ve üçüncü senaryodaki zekât potansiyelinin, medyan gelirin %40, %50, %60 ve %70'i gözetilerek tespit edilen yoksullara eşit bir şekilde dağıtıldığında sadece yoksulluk sınırının medyan gelirin %70'i kabul edildiği durumda yoksulluk oranını sıfıra indiremediğini gözlemlemişlerdir.

Makro düzeyde gerçekleştirilen öşür potansiyeli hesaplarının ürünlere has hususiyetleri göz ardı etmesini eleştiren Selçuk (2022), yalnızca fındık üretimine odaklanarak il bazlı öşür potansiyeli hesaplamıştır. Bu kapsamda Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) Bitkisel Üretim İstatistikleri baz alınarak fındık üretiminin yoğun olarak gerçekleştirildiği Düzce, Giresun, Ordu, Sakarya, Kocaeli, Samsun, Trabzon ve Zonguldak illeri için 2004-2021 arasında yıllık öşür potansiyelini tespit etmiştir. Öşür hesabı esnasında nisâb şartı göz ardı edilmiş ve öşür oranı %5 olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre fındık fiyatı ve üretim seviyesinden ciddi oranda etkilenen öşür potansiyelinin söz konusu dönemde en yüksek seviyeye 2015 yılında ulaştığı görülmüştür. İllerin fındık öşür potansiyeline katkısı açısından 2004 ve 2016 yılları hariç Ordu'nun ilk sırada yer aldığı ve hesaba katılan son yıl olan 2021 için ise Ordu'da 25 milyon dolar, Samsun'da 17 milyon dolar, Sakarya'da 14 milyon dolar, Giresun'da 12 milyon dolar ve Düzce'de 11 milyon dolar değerinde öşür potansiyeli hesaplandığı ortaya konulmuştur. Ordu'da sadece fındık sektörünün öşür potansiyelinin Ordu Büyükşehir Belediyesinin 2021 mali yılı bütçesinin %25'ine tekabül etmesi öşür potansiyelinin boyutlarını ortaya koyan önemli bir göstergedir. Her ne kadar fındık üzerinden elde edilebilecek toplam öşür miktarı ayrıca zikredilmese de çalışmada sunulan verilere göre, 2021 yılı için fındık üretiminin sağlayabileceği toplam öşür potansiyelinin 95 milyon TL civarında olduğu görülmektedir. Bunun yanında Türkiye'deki öşür potansiyeli tahmini açısından Yıldırım'ın (2023) çalışması da verici niteliktedir.

Genel olarak zekât özelde ise öşür potansiyeli hesaplarının yer aldığı çalışmalara ilave olarak sahadaki pratiklere dair sınırlı sayıdaki çalışmaya da değinmek isabetli olacaktır. Bu bağlamda, Şavlı'nın (2021) doküman analizi ve uzman görüşlerine başvuru yöntemlerini kullandığı nitel araştırması; Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki zirai ürünlerin zekâtı ile uygulamalar hakkında gözlemlerini aktarmaktadır. Her ne kadar sahadaki pratikleri tespit ederken nasıl bir yöntem kullandığı, çalışmasının bölgedeki hangi şehir, ilçe veya köyleri içerdiği, kaç kişi ile görüşme sağlandığı vb. detaylar yer almasa da tarımsal üretim yapanların öşürlerini nasıl verdiklerine dair bulguları kıymetlidir.

Tespitlerine göre, genel olarak Şafîî mezhebine mensup olmalarına rağmen yaygın pratik, insanların sadece hububatların zekâtını verdiği yönündedir (s. 108). Yine Şafîî mezhebinin görüşünün aksine nisâb şartını gözetmeksizin tarımsal üretimin %10'u oranında öşür verdikleri gözlemlenmiştir (s. 108-109). Öşür hesabı aşamasında herhangi bir masraf kaleminin de öşür matrahından düşülmediği ifade edilmiştir (s. 109-110). Aynı arazide bir yılda birden fazla defa ürün hasat edildiğinde öşür hesabının nasıl yapılması gerektiği yönünde kafa karışıklıkları olduğu da tespit edilen bulgular arasındadır (s. 111). İlave olarak, insanların hars uygulaması ve haneye bırakılacak ürün oranı hakkında da bilgi sahibi olmadığı gözlemlenmiştir (s. 110 - 111). Zekâtın sarf yerleri açısından uygulamaya bakıldığında ise bilhassa köylerde ikamet edenlerin öşürlerini imamlara ve kurumlara verdiği belirtilmiştir (s. 112). Son olarak, Şavlı (2021, s. 111-112) sadece hububatların zekâtının verildiği mevcut uygulamanın ve Şafîî mezhebinin öşre tabi zirai ürünlerin kapsamını nispeten dar tutan görüşünün, sosyal adalet açısından isabetli bulunmamıştır. Ona göre bölgede üretim değeri yüksek olan elma, fındık, şeker pancarı, fıstık, ceviz, kayısı, erik ve sebze gibi tarımsal ürünlerden zekât almayıp sınırlı sayıda üretimin gerçekleştirildiği hububatların öşre tabi tutulması durumunda bölgedeki fakirlerin ihtiyaçları karşılanamayacaktır.

Sakarya ilindeki fındık üreticilerinin, halk arasında yarıcılık olarak bilinen müsâkât ortaklığının pratikte nasıl gerçekleştiğini ve uygulamaların fıkhi açıdan sorunlu yanlarını tespit etmek için yürüttükleri çalışmada Ülev vd. (2022), ortakların öşür konusundaki yaklaşımlarına dair bilgiler sunmaktadır. İki bahçe sahibi, altısı yarıcı olmak üzere kartopu örnekleme yöntemiyle ulaştıkları toplamda sekiz kişiyle yarı yapılandırılmış mülakat üzerinden veriler toplamışlardır. Mülakatlar neticesinde tespit ettikleri temalardan biri olan mahsulün paylaşımı kapsamında, ortaklık kurulurken öşrün gündem edilmediğini ve herkesin kendi payına düşen üretim miktarına göre öşrünü ödemekle yükümlü olduğu yönünde bir yaklaşım benimsendiğini gözlemlemişlerdir. Bu konudaki cevaplarına doğrudan yer verilen üç kişinin söyledikleri göz önünde bulundurulduğunda aralarından sadece birinin öşrünü verdiği yönünde bir beyanı varken diğerleri daha genel ifadeler kullandığı söylenebilir. Söz konusu cevaplar ayrıca öşrün aynî veya nakdî verilebileceği ve sulamaya bağlı olarak öşür oranının değişebileceği hakkında bilgi sahibi olan bir katılımcının olduğunu göstermektedir (Ülev vd., 2022, s. 18).

Türkiye'de tarım sektöründeki üreticilerin öşür bağlamındaki uygulamalarına dair gözlemlerini aktaran bir diğer çalışmada Kışmır (2013), genel olarak zekât ve öşür hakkında fıkhi bilgiler sunduktan sonra Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen çay, fındık, kivi, portakal, mandalina, yaban mersini gibi üreticilere yüksek miktarda kâr imkanı sağlayan ürünlerin öşre tabi olduğunu belirtmiş ve uygulanacak oranlar hakkında bazı mülâhazalarda bulunmuştur. Kışmır'ın (2013, s. 97) bilhassa Rize için ortaya koyduğu tespitlerine göre yöre halkı ürettikleri ürünün öşrünü vermemekte veya herhangi bir nispet gözetmeksizin sadaka olarak ürünlerinin bir kısmını elden çıkarmaktadır. Dolayısıyla, bu bölgede üretim yapanların öşür konusunda bilinçlendirilme ihtiyacı söz konusudur.

Araştırmanın Veri Kaynakları ve Yöntemi

Veri Kaynakları

Literatür değerlendirildiğinde, genel temayülün zekât potansiyelini makro verilerle hesaplamak olduğu, ancak bu hesaplamalarda fıkhi şart ve hükümlerin yeterince gözetilmediği görülmüştür. Öşür ile ilgili çalışmalarda da benzer bir durum söz konusudur. Genellikle öşür potansiyeli hesaplamaları; zekât potansiyelinin bir alt kalemi olarak ele alınmış ve bütün ürünlerin sulu tarım ile yetiştirildiği varsayımıyla, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün GSYH'si üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte fıkhi hükümlerin daha detaylı bir biçimde gözetilmesine imkan veren mikro seviyedeki verilerle yapılan hesaplamalar ya güncelliğini yitirmesi açısından ya da sadece belirli ürün ve bölgelerdeki potansiyele odaklanması açısından günümüzde Türkiye'deki toplam öşür potansiyeli hakkında yeterli bilgi sağlamamaktadır. Bu çalışma, Türkiye'deki güncel öşür potansiyelinin fıkhi hükümlerin imkan dahilinde en uygun şekilde gözetilerek ve bölgesel olarak mikro seviyedeki veriler üzerinden hesaplanmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'de öşür potansiyeli ile bu potansiyelin fakirlik üzerindeki muhtemel etkilerinin hesaplanması için aşağıda yer alan veri setleri kullanılmıştır:

1. Bitkisel Üretim İstatistikleri (TÜİK, 2022)
2. Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri (TÜİK, 2022)
3. Hal Kayıt Sistemi (Ticaret Bakanlığı, 2022)
4. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (TÜİK, 2022)
5. Tarımsal İşletme ve Yapı Araştırması 2016 (TÜİK, 2018)
6. Hayvancılık İstatistikleri (TÜİK, 2022)
7. Alansal Yağış Miktarları (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021)
8. Toprak, Su, Gübre Tavsiye Verileri (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023)

Söz konusu veri setleri kullanılarak öşür potansiyelinin bölgesel yoksulluğa muhtemel etkilerinin hesaplanabileceği en güncel yıl olduğu için 2021 yılı tercih edilmiştir. 2021 yılı, COVID-19 salgının etkisinin kısmen devam ettiği bir dönem olmasının yanı sıra Türkiye ekonomisinin salgın sonrası hızlı toparlanarak çift haneli büyüme oranları elde ettiği bir zaman aralığını da kapsamaktadır.³⁹ 2021 yılında tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün toplam büyümeye katkısı %6,7 olarak ger-

39 Türkiye'nin 2021 yılı büyüme oranının ortalamadan çok üzerine çıkarak çift hanelere (%11,6) ulaşmasında, 2020 yılında yaşanan düşük büyüme (%1,8) ve bu sebeple ortaya çıkan baz etkisi de gözden kaçırılmamalıdır.

çekleşmiş olsa da (TÜİK, 2022b), enflasyon etkisinden arındırılarak hesaplanan zincirleme hacim endeksinde bu sektör için %2,9'luk bir düşüş gözlemlenmiştir (TÜİK, 2022c). Dolayısıyla 2021 yılı için reel anlamda toplam tarımsal üretim değerinde bir önceki yıla nazaran görece bir azalma yaşanmıştır ki, bu da ilgili yılda öşür potansiyelinin nispeten daha düşük olmasına sebep olmuştur.

Fıkhi açıdan –zekâtın diğer çeşitlerinde olduğu gibi– öşürün toplandığı yerde dağıtılması esas olduğundan (Mergînânî, 2019, II, 237) çalışma kapsamında Türkiye’de öşür potansiyeli ulusal düzeyde değil hem il hem de bölge seviyelerinde hesaplanmıştır. Öşür potansiyelinin bölgesel düzeyde hesaplanması kapsamında TÜİK’in İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) II seviyesinde bulunan 26 alt bölge esas alınmıştır.⁴⁰ Bu bölgelerin tarımsal üretim miktarları için Bitkisel Üretim İstatistikleri (2022) veri seti; ürün fiyatları için ise Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri (2022) ve Hal Kayıt Sistemi Fiyat Detayları (2021) veri setleri kullanılmıştır.⁴¹ Ayrıca, Hanefî mezhebine göre bal da öşre tabi olduğundan bölge seviyesinde doğal bal üretim miktarları için TÜİK’in Hayvancılık İstatistikleri (2022) veri seti kullanılmıştır.

Öşür ahkâmının ayırt edici özellikleri arasında ürün yetiştirilirken uygulanan sulama yöntemi de bulunmaktadır. Resûlullah’ın (s.a.v.) kavli-i şerifiyle belirtildiği üzere öşür yağmur suyu ile sulanan arazilerden %10 oranında; masraf yapılarak sulanan arazilerde ise %5 oranında tahsil edilmektedir (Buhârî, “Zekât”, 55). Bu açıdan hangi tarım ürünlerinin hangi bölgelerde kuru veya sulu tarım ile yetiştirildiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bunun tespiti için Bitkisel Üretim İstatistikleri (2022) altında yer alan “Kuru-Sulu Tarım” verileri, Tarım ve Orman Bakanlığının Toprak, Su, Gübre Tavsiye Verileri, Tarım ve Orman Bakanlığının il müdürlükleri tarafından hazırlanan ürün yetiştiriciliği rehberleri de dahil olmak üzere birçok farklı kaynaktan yararlanılmıştır. Bununla birlikte, ürünlerin kuru tarım veya sulu tarım ile yetiştirilmesi bakımından yıllık yağış miktarları da önemli bir gösterge olduğundan yıllık yağış miktarı bilgileri için Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nün yayınladığı 2021 Su/Tarım Yılı Alansal Yağış Değerlendirmesi raporunda yer alan ve 1991-2020 yıllarını kapsayan yıllık yağış miktarı normalleri verisinden faydalanılmıştır.⁴²

Son adımda ise öşür potansiyelinin bölgesel olarak yoksulluk üzerindeki muhtemel etkilerinin hesaplanması amaçlanmış, bu doğrultuda Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2022) mikro veri seti kullanılmıştır. Öşür potansiyeli il düzeyinde hesaplanabilmesine rağmen, fakirlik göstergesi olarak kullanılan kaynak açığı mevcut veriler⁴³ kullanılarak ancak İBBS II seviyesinde hesaplanabilmektedir. Bu doğrultuda, her ne kadar bu çalışma kapsamında öşür potansiyeli hem il hem de bölgesel düzeyde hesaplanmış olsa da kaynak açığı sadece bölge düzeyinde hesaplanabildiği için çalışmanın bulguları ve tartışmalar bölgesel düzeyde ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, İBBS II seviyesindeki 26 bölgedeki öşür potansiyelini ve bu potansiyelin bölgesel olarak toplanıp dağıtılması durumunda fakirliği ne kadar azaltabileceğini hesaplamayı amaçlamaktadır.

40 İBBS II sınıflandırmasında yer alan bölgeler ile bu bölgelerin kapsadığı illerin listesi Ek-1’de sunulmuştur.

41 İlgili veri setlerinde aynı tür ürünlerin her bir farklı çeşidi ayrı ürünler olarak değerlendirilmiştir.

42 Örnek olarak, incirin kuru veya sulu tarım ile yetiştirilmesi açısından önemli etkenler arasında yıllık yağış miktarı bulunmaktadır. İncir ağaçları yıllık yağış miktarının yaklaşık 625 mm’nin altında olduğu bölgelerde sulamaya ihtiyaç duyduğu için bu bölgelerde sulu tarım ile yetiştirildiği, bu sınırın üzerinde yağış alan bölgelerde ise kuru tarım ile yetiştirildiği varsayılmıştır.

43 Kaynak açığı TÜİK’in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (GYKA) mikro veri seti kullanılarak hesaplanmıştır. Bu veri setinde hane ve fertlerin bulunduğu iller yer almamakta, yalnızca İBBS I (12 bölge) ve İBBS II (26 bölge) bilgileri bulunmaktadır. Bu sebeple ulaşılabilen en detaylı coğrafi sınıflandırma olan İBBS II tasnifi esas alınmıştır.

Yöntem

Öşri bir arazideki tarımsal üretim üzerinden; sulama sistemine bağlı olarak %10 veya %5 olarak tahsil edilen bir zekât olan öşür, hesaplanması itibariyle yalın bir yöntemle dayanır. Ancak bu çalışmada da olduğu gibi belirli bir bölgenin öşür potansiyeli hesaplanmak istendiğinde bilhassa veri kısıtları süreci daha karmaşık hale getirebilmektedir. Örneğin, Türkiye’de yetiştirilen tarımsal ürünlerin ne kadarının kamuya veya gayrimüslimlere ait arazilerde yetiştirildiği tespit edilemediği için bütün tarımsal üretimin, öşür arazisinde yetiştirildiği varsayılmıştır.⁴⁴ Benzer şekilde, üreticilerin⁴⁵ ne kadarının nisabın üzerinde bir üretim seviyesine sahip olduğu bilgisine, sulama sistemlerine ve öşrün tarımsal üretimin değeri üzerinden hesaplanmasının bir neticesi olarak fiyatlara dair kısmi düzeydeki veri yetersizliği de çalışmanın önemli kısıtları arasındadır. Dolayısıyla öşür oranlarının tespiti ile öşre tabi tarımsal üretimin değeri ve öşür potansiyelinin hesaplanması hususlarında eldeki tüm verileri kullanarak oluşturulan makul varsayımlar çerçevesinde belirli bir usul takip edilmiştir. Fiyatlar, sulama sistemleri ve nisâb bağlamında takip edilen yöntemsel tercihler bir sonraki kısımda detaylı bir şekilde izah edilmektedir.

Çalışmanın ikinci bir çıktısı olarak öşür potansiyelinin fakirliği ne ölçüde azaltılabileceğinin bölgesel ve ulusal düzeyde hesaplanması aşamasında yoksulluk sınırının altındaki eşdeğer fertlerin, yoksulluk sınırına ulaşabilmeleri için ihtiyaç duyduğu kaynağı ifade eden kaynak açığı göstergesi kullanılmıştır. 2021 yılı için Türkiye’nin 26 bölgesindeki kaynak açığının hesaplanmasına dair takip edilen yöntemin detayları, ilgili alt başlıkta sunulmuştur.

Öşür Potansiyelinin Hesaplanması

Bu çalışmada öşür potansiyelinin, bölgeler ve ürünler arasında kıyaslamaya imkan tanınması ve diğer iktisadi göstergeler ile birlikte yorumlanmasını kolaylaştırması sebebiyle aynî olarak değil nakdî olarak hesaplanması tercih edilmiştir. Böyle bir tercih, tarımsal üretim miktarlarına ilave olarak her bir ürünün üretildiği yerdeki fiyat bilgisine erişimi de gerektirmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere il düzeyinde hesaplanan tarımsal üretim değerleri için üretim miktarları, Bitkisel Üretim İstatistikleri (2022) ve Hayvancılık İstatistikleri (2022) veri setinden elde edilirken fiyatlar, temel olarak Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri (2022) ve Hal Kayıt Sistemi (2022) verilerden hareketle tespit edilmiştir.

44 Sahibi bulunmayan dağlık arazilerde yetişen bal, meyve ve ceviz gibi ürünler her ne kadar öşri arazide yetiştirilmese de devletin korumasında olduğu müddetçe İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre öşre tabi kabul edildiğinden (İbn Nüceym, 1997, II, 414; İbn Âbidîn, 2003, III, 265) ve İmameyn’e göre öşrün vacip olması için arazinin değil ürünün mülkiyetine sahip olmak yeterli olduğundan (İbn Âbidîn, 2003, III, 276) söz konusu varsayımın hazineye ait olup üçüncü şahıslara tarımsal üretim için tahsis edilmiş arazilerin ürünlerinin öşür potansiyeline dahil edilmesi açısından sorunlu olmadığı düşünülebilir. Vakıf arazilerin mahsulü öşre tabi olduğu (İbn Nüceym, 1997, II, 413) için bu açıdan vakıf arazilerinde yapılan üretimin öşür potansiyeline dahil edilmesinde de zaten bir sorun bulunmamaktadır. Fakat gayrimüslimlerin sahip olduğu araziler veya ürünlerin tespit edilmesi için gerekli veriler bulunamadığından dolayı bunların öşür potansiyelinin dışında tutulamamış olması yazarlar tarafından çalışmanın önemli kısıtlarından biri olarak kabul edilmektedir. Şayet Türkiye’deki gayrimüslimlere ait olan araziler daha öncesinde Müslümanlara ait iken gayrimüslimlere satılmışlarsa İmam Muhammed’e göre onlardan da öşür tahsil edilebilir (Mergînânî, 2019, II, 220-221). Fakat bu bilgi tespit edilemediği için gayrimüslimlere ait arazilerden elde edilen ürünler çalışmanın önemli kısıtları arasında bulunmaktadır.

45 Üreticilerin mahsulleri yetiştirirken arazi sahibi, kiracı, zirai ortak veya ödünç alan konumunda bulunması Türkiye’deki bölgesel öşür potansiyelini hesaplarken herhangi bir fark oluşmasına sebep olmamaktadır. Zira bu ihtimallerin hangisi geçerli olursa olsun toplam öşür potansiyelinde bir değişim söz konusu olmaz. Mikro düzeyde öşür mükellefiyetinin hesaplanması bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan bu farklılığın bölgesel ve ulusal düzeydeki toplam öşür potansiyeli hesabı üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Bitkisel Üretim İstatistiklerindeki (2022) tarımsal ürünlere Hayvancılık İstatistiklerinden (2022) bal eklenerek toplamda 215 tarımsal üründen oluşan bir veri seti elde edilmiştir. Bu veri setinde aynı cins ürünün farklı çeşitleri de müstakil birer tarımsal ürün olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, mandalınanın *satsuma* ve *klemantin* olarak isimlendirilen çeşitleri iki farklı tarımsal ürün olarak veri setine dahil edilmiştir. Söz konusu 215 tarımsal ürün arasından Bitkisel Üretim İstatistikleri (2022) veri setinde yer alan fakat üretim bilgisi bulunmayan ve başka bir kaynaktan üretim miktarına erişemediğimiz 10 ürün⁴⁶ ile haram ve tahrimen mekruh amaçlar için üretilen 4 ürün⁴⁷ çıkarılarak veri seti 201 ürün ile sınırlandırılmıştır.

Türkiye’de 2021 yılı için üretim miktarlarını tespit edebildiğimiz 201 tarımsal üründen 156 tanesinin üretim değeri, Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri (2022) veri setindeki il ve ürün düzeyindeki aylık fiyatlar kullanılarak elde edilen yıllık ortalama fiyatlar üzerinden hesaplanmıştır. Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri (2022) veri seti üzerinden il ve ürün düzeyinde fiyat bilgisi tayin edilemeyen 45 ürünün fiyatları belirlenirken aşağıdaki adımlar takip edilmiştir. Bu adımlar kurgulanırken mümkün mertebe ürün çeşitlerinin kendi arasında ve il veya bölge içerisinde fiyat atamalarının yapılmasına çaba gösterilmiştir. Ayrıca öşür potansiyelini olduğundan yüksek göstermekten kaçınmak için alternatifler arasındaki asgari fiyatlar tercih edilmiştir.

Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri (2022) veri setinde il ve ürün düzeyinde fiyat bilgisi bulunmayan bir ürün çeşidine, ilk olarak ilgili bölgedeki aynı ürün çeşidinin en düşük fiyatı atanmıştır. Bu adımın ardından il düzeyinde henüz fiyatı tayin edilemeyen ürün çeşitleri için aynı bölgedeki ilgili ürün cinsinin, en düşük fiyata sahip olan diğer bir çeşidinin fiyatı kullanılmıştır.⁴⁸ İlk iki adımın ardından fiyat bilgisi eksik kalan ürün çeşitleri için ise ilgili ürün çeşidinin Türkiye’deki en düşük fiyatı atanmıştır.⁴⁹ Eğer ilgili ürün çeşidi için herhangi bir ilde fiyat verisi mevcut değilse ürün cinsi düzeyinde Türkiye’deki en düşük fiyat kullanılmıştır. Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri (2022) veri setinde ürün cinsi düzeyinde de fiyat bilgisi bulunmayan ürün çeşitlerine, Hal Kayıt Sistemindeki (2021) günlük fiyatlar⁵⁰ baz alınarak hesaplanan yıllık ortalama fiyatlar atanmıştır. Son adımda ise Hal Kayıt Sisteminde fiyat bilgisi yer almayan 11 ürün⁵¹ için farklı

46 Bu ürünler korunga, burçak (kuru ot), fiğ tohumu, fiğ (yeşilot), fiğ (kuru ot), kuru fasulye (barbunya hariç), barbunya fasulye (kuru), kuru incir, yonca (kuru ot) ve tahılların saman ve kabuklarıdır.

47 Haram ve tahrimen mekruh amaçlar için kullanılmak üzere yetiştirilen; işlenmemiş anason, biralık arpa, işlenmemiş tütün ve şaraplık üzüm ürünleri öşür potansiyelinden hariç tutulmuştur. İşlenmemiş anason ve işlenmemiş tütün bütünüyle haram ve mekruh amaçlar için kullanılsa da bu ürünlerin ne kadarının haram amaçlara tahsis edildiği tespit edilemediğinden tümüyle öşür potansiyeli hesabı dışında bırakılmıştır.

48 Örneğin, TR51 Ankara bölgesinde hayvan yemi olarak yetiştirilen Fiğ (Kuru ot) ve Fiğ (Yeşil ot) ürünlerinin kilogram başına fiyat bilgisi 2021 yılı için sırasıyla 1,27 TL ve 1,26 TL’dir. Fiyatı en düşük olan Fiğ (Yeşil ot) ürününün fiyatı, TR51 bölgesinde yetiştirilen ve o bölge için fiyat bilgisi bulunmayan diğer fiğ çeşitlerine (macar yeşil ot, adi tohum, macar tohumu vb.) atanmıştır.

49 Örneğin, 20 bölgede yetiştirilen kuru yeşil mercimek için yalnızca 12 bölgede fiyat bilgisi bulunmaktadır. Yetiştirildiği bölgeler içerisinde en düşük fiyata sahip olan bölge, kilogram fiyatı 4.6 TL ile TR32 Aydın, Denizli, Muğla bölgesidir. Dolayısıyla, TR32 bölgesindeki kuru yeşil mercimek fiyatı, aynı ürünün fiyat bilgisi bulunmayan diğer 8 bölgedeki illerde yetiştirilen ilgili ürün çeşidi için kullanılmıştır.

50 Hal Kayıt Sistemindeki (2021) günlük fiyatlar kullanılarak ürün çeşidi düzeyinde yıllık ortalama fiyat hesaplanırken her aydan birer gün seçilerek o günlerin fiyatlarının ortalaması alınmıştır. Gün seçimi esnasında genellikle ayın ortasından bir gün tercih edilmiş olup ürün fiyatlarının ortalama fiyat seviyesinden saptığı günlerdeki fiyatların kullanılmamasına gayret edilmiştir. Hesap edilen ortalama fiyatlar tüm iller için geçerli varsayılmıştır.

51 Bu ürünler arasında ısırgan otu, yonca tohumu, mürdümük, mürdümük (yeşil ot), yağlık gül, çörek otu tohumu, silajlık mısır, korunga tohumu, salep, lavanta, keten tohumu ve kapari bulunmaktadır.

kaynaklardan elde edilen 2021 fiyatları, o senenin ortalama fiyatı olarak kabul edilerek veri setine dahil edilmiştir. Yukarıdaki adımlar neticesinde, başlangıçta fiyat bilgisi eksik olan 45 üründen fiyatı tespit edilemeyen 14 ürün⁵² çalışma kapsamına dahil edilememiştir. Diğer bir ifadeyle 2021 yılı için Türkiye'nin öşür potansiyeli, bal da dahil olmak üzere, 187 tarımsal ürünün üretim değeri kullanılarak hesaplanmıştır. 187 tarımsal ürünün içinde tahıllar, bakliyat, dayanıklı meyve ve sebze, dayanıksız meyve ve sebze (hadravât), hayvan yemleri, yemişler, çay, tohum ve baharatlar, sanayi bitkileri ve bal çeşitleri yer almaktadır. Örtü altı tarımsal üretim de öşür potansiyeline dahil edilmiştir. Öşürün Fıkhi Yönleri bölümünde belirtildiği üzere, bu ürünler nemâ kastıyla veya çiftçilerin kendi ihtiyaçlarında kullanılmak için yetiştirildiğinden dolayı öşre tabi kabul edilmiştir. 2020'de Türkiye'de örtü altı üretimin yalnızca %1,7'si topraksız tarım uygulamalarıyla yetiştirilmekle (Çevik, 2020) birlikte bu üretimin bölge ve ürün bilgisine ulaşamadığı için öşür potansiyelinden düşülememiştir. Bununla birlikte satım amaçlı yetiştirilen kavak, söğüt gibi ağaçlar ile fidanların verisine erişilemediği için bu gibi ürünler Türkiye'deki öşür potansiyeli hesabına dahil edilememiştir.

2021 yılında Türkiye'deki öşür potansiyelinin hesaplanabilmesi için tarımsal üretimin değerine ilave olarak üretimin gerçekleştiği arazilerin sulama sistemlerine göre tatbik edilmesi gereken öşür oranı da tespit edilmelidir. Tarımsal işletmeler düzeyinde sulama sistemleri bilgisine erişemediğimiz için bu hususta da eldeki tüm veriler kullanılarak aşağıdaki adımlar takip edilmek suretiyle il ve ürün düzeyinde öşür oranları tespit edilmiştir. İlk olarak, Bitkisel Üretim İstatistikleri (2022) kapsamında; il düzeyinde kuru ve sulu tarım yöntemleriyle gerçekleştirilen üretim miktarları ayrı ayrı sunulan 16 ürün için ilgili öşür oranları kullanılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bir ildeki ilgili ürünün kuru tarım yöntemiyle üretilen miktarına %10, sulu tarım yöntemiyle üretilen miktarına ise %5 öşür oranı uygulayarak söz konusu ildeki ilgili ürünün toplam üretim değeri üzerinden alınabilecek potansiyel öşür miktarı hesaplanmıştır. İkinci adımda Tarım ve Orman Bakanlığının Toprak, Su, Gübre Tavsiye Verileri (2023) kullanılarak 27 ürünün bölge düzeyinde kuru veya sulu tarım uygulamaları tespit edilmiştir. Söz konusu ürünler için yaygın olarak kuru tarım uygulanan bölgelerde %10, sulu tarım uygulanan bölgelerde ise %5 öşür oranı tatbik edilmiştir. Toprak, Su, Gübre Tavsiye Verileri (2023) il düzeyinde bilgi sunmadığı için bu adımda bölge ve ürün düzeyinde belirlenen öşür oranları o bölgedeki tüm iller için geçerli varsayılmıştır. Geriye kalan tarımsal ürünler arasından Tarım ve Orman Bakanlığı il müdürlükleri tarafından hazırlanan ürün yetiştiriciliği rehberleri gibi kaynaklardan hareketle yıllık yağış miktarına göre sulama sistemi tayin edilebilen ürünler için Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün (2021) Alansal Yağış Miktarları verisi baz alınarak bölge ve ürün düzeyinde öşür oranları belirlenmiştir. Tüm bu adımlar neticesinde öşür oranı tespit edilemeyen ürünler için ise ihtiyaten %5 öşür oranı uygulanmıştır. Fiyat atama sürecinde alternatifler arasından asgari fiyatların tercih edilmesinde olduğu gibi buradaki temel maksat da öşür potansiyelinin olduğundan daha yüksek çıkmasının önüne geçmektir.

Resulûllah'ın (s.a.v.) hadis-i şerifinde geçtiği üzere beş vesk olarak tayin edilmiş olan nisâb şartı, müçtehitlerin çoğunluğuna göre öşrûn tahakkuk etmesi için gereklidir. TÜİK'in Tarımsal İşletme Yapı Araştırması 2016 mikro veri seti ile Tarım ve Orman Bakanlığının Tarımsal Üretim Kayıt Sistemi (TÜKAS) ve Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) gibi Türkiye için tarımsal üretimin işletme veya çiftçi düzeyinde ne kadarının nisâb şartını sağladığını tespit etmek amacıyla kullanılacak veri set-

52 Bu ürünler ise keten lifine ek olarak genellikle hayvan yemlerinden oluşmaktadır; yem şalgamı, İtalyan çimi, sorgum, sorgum (yeşil ot), çim tohumu, sudan otu, süpürge otu, çayır otu, üçgül, şeker kamışı, buy (çemen otu) ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer yem bitkileri.

leri mevcuttur. Ancak bu veri setlerine erişemediğimiz için net bir şekilde tarımsal işletmelerin ne kadarının, günümüz koşullarında ürüne bağlı olarak 653 ila 1000 kilogram arasında değişen nisâb miktarından daha az üretim gerçekleştirdiği tespit edilememiştir.⁵³ Bununla birlikte, Tarımsal İşletme Yapı Araştırması 2016 veri setinde tarımsal işletmelerin büyüklüklerine göre tasnif edildiği gruplar, her bir gruptaki işletmelerin sahip olduğu ortalama arazi varlıkları ve Bitkisel Üretim İstatistiklerinin (2022) sunmuş olduğu ürün düzeyindeki verimlilik (kg cinsinden dekar başına üretim) göstergeleri göz önünde bulundurularak hangi büyüklükteki işletmelerin hangi ürün çeşitlerinde nisâb şartını aşamayacak seviyede bir üretim yaptığı tahmini olarak ortaya konulabilmektedir. Bu bağlamda, aşağıdaki adımlar takip edilerek nisâb şartı hesaba katıldığı durumdaki öşür potansiyeli yaklaşık olarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Nisâb şartı gözetilerek öşür potansiyelinin hesaplanması bağlamında öncelikle her bir ürün çeşidi için il düzeyindeki verimlilik göstergelerinden hareketle ortalama verimlilik miktarları hesaplanmıştır. Ardından Tarımsal İşletme Yapı Araştırması 2016 tarafından sunulan işletme başına düşen tarım arazisi parça sayısı ve tarım arazisi ortalama parça büyüklüğü (dekar) verilerinden hareketle her bir tarımsal işletme grubundaki ortalama arazi büyüklükleri tespit edilmiştir. Ürün çeşitlerinin ortalama verimlilik miktarları ile her bir gruptaki ortalama büyüklükteki bir işletmenin sahip olduğu arazi varlığı çarpılarak tarımsal işletme gruplarının ürün çeşidi düzeyinde ortalama üretim seviyeleri elde edilmiştir. Ortalama üretim seviyeleri ile 1000 kg⁵⁴ olarak kabul edilen nisâb miktarı karşılaştırılarak nisâbın altında üretim yapması muhtemel işletme grupları ve ilgili tarımsal ürün çeşitleri ortaya konulmuştur. Son adımda ise her bir ürün çeşidi için üretimi nisâbın altında kalan tarımsal işletme gruplarının Türkiye'deki toplam tarım arazilerin içerisinde sahip olduğu pay, ilgili ürünün üretim değerindeki katkısı ile birebir örtüştüğü varsayılarak toplam üretim değerinden düşülmüştür.⁵⁵ Bu bağlamda, hangi işletme gruplarının kaç ürün çeşidinde nisâbın altında bir üretim seviyesine sahip olabileceği ve söz konusu işletmelerin toplam üretim değeri içerisindeki payları, Türkiye'de Bölgesel Öşür Potansiyeli başlıklı bölümde sunulmuştur. Her bir ürün çeşidi ve işletme büyüklüğü düzeyinde nisabın altında kalan üretim değerleri ise Ek-2'de yer almaktadır.

Bekâ, hem Cumhur'a hem de İmameyn'e göre öşrün konusu ile ilgili şartlar arasında yer aldığı için hesaplanan öşür potansiyelinin bekâ şartı gözetildiğinde de ne düzeyde farklılaştığını göstermek isabetli olacaktır. Bu bağlamda, ülkemizde üretilen ürünlerden hangilerinin bekâ şartını sağladığı-

53 Çalışmanın bir kısıtı olarak, talebimize rağmen TÜİK'in Tarımsal İşletme Yapı Araştırması mikro verisine erişmek mümkün olmadığı için bölgesel düzeyde üretilen ürünlerin ne kadarında nisâb şartının sağlandığı hakkında doğrudan bir bilgi edinilememiştir. Tarım ve Orman Bakanlığının Tarımsal Üretim Kayıt Sistemi (TÜKAS) veya Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) gibi oldukça geniş kapsamlı veri tabanlarına da erişim sağlanamadığından çeşitli varsayımlar altında yaklaşık bir değer hesaplamak durumunda kalınmıştır. Esasen TÜKAS ve ÇKS gibi veri tabanları öşür potansiyelinin, hatta nisâb ve bekâ şartlarını bile dikkate alarak çiftçi başına düşen öşür miktarının dahi hesaplanabilmesi için oldukça önemli imkanlar sunmaktadır. Ayrıca TÜKAS ve Tarımsal İşletme Yapı Araştırması Türkiye'de hayvanların zekât potansiyelinin hesaplanması açısından nisâb bilgisi gibi oldukça önemli bilgileri de içermektedir. Verilere erişim sorunu aşılabildiği takdirde, Allah'ın izniyle Türkiye'de zekât potansiyelinin hesaplanması açısından yüksek isabet oranına sahip çalışmalar yapılabilir.

54 Hadis-i şerifte nisâb miktarı olarak beyan edilen beş vesk, bir hacim ölçüsü olduğu için kg cinsine dönüştürülürken üründen ürüne farklılık göstererek 653 ila 1000 kg arasında değişmektedir. Bu çalışmada kapsamında diğer yöntemsel tercihlerde de benimsenen öşür potansiyelinin olduğundan yüksek gösterilmemesi noktasındaki ihtiyata binaen nisâb konusunda alt sınırdan ziyade üst sınır olan 1000 kg kullanılmıştır.

55 Öşür potansiyelinin nisâb gözetilerek hesaplanması esnasında takip edilen yöntemde bu varsayıma ilave olarak büyüklüklerine göre tasnif edilen tarımsal işletmelerin, Türkiye'deki bölgeler arasında homojen bir şekilde dağıldığı ve her bir ürün çeşidinde sahip oldukları arazi büyüklükleri nispetinde üretim gerçekleştirdiği varsayılmıştır.

nın tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma Hanefî mezhebi esas alınarak yapıldığı için bekâ şartının kapsamı İmameyn'in içtihadı doğrultusunda belirlenmiştir. Türkiye'de yetiştirilen ve farklı içtihatlarla göre öşre tabi olduğu kabul edilen tarımsal ürünler tahıllar (hubûbât); bakliyat, dayanıklı meyve-sebze, dayanıksız meyve-sebze (hadravât), hayvan yemleri, yemişler, çay-baharatlar, tohumlar, sanayi bitkileri ve bal olarak sınıflandırılabilir. İmameyn'in içtihadına göre hadravât, yaş hayvan yemleri, çay, tohumlar⁵⁶ ve bazı sanayi bitkilerinin bu şartı sağlamadığı düşünüldüğünde; Türkiye'de yetiştirilen tarım ürünleri içerisinde yalnızca tahıllar, bakliyat, dayanıklı (kuru) meyve-sebze, kuru hayvan yemleri, yemişler, baharatlar, bal ve sanayi bitkilerinden pamuk ve kenevir lifinin bekâ şartını taşıdığı söylenebilir. Bekâ şartını sağlayan tarımsal ürünler ve bunların yer aldığı ürün gruplarının tam listesi Ek-3'te yer almaktadır.

Bu değerlendirmeler doğrultusunda söz konusu ürün gruplarının üretim değerleri ve tespit edilen öşür oranları üzerinden bekâ ve nisâb şartının gözetildiği durumda tahmin edilen potansiyel öşür miktarına dair sonuçlar Türkiye'de Öşür Potansiyeli adlı bölümde paylaşılmıştır. Dolayısıyla çalışma kapsamında öşür potansiyeli, İmam Ebû Hanife ve İmameyn'in icthad farklılıkları doğrultusunda nisâb ve bekâ şartlarının gözetildiği ve gözetilmediği durumlar için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Kaynak Açığının Hesaplanması

Zekâtın sarf edileceği sınıflar göz önünde bulundurulduğunda bilhassa Hanefî mezhebine göre Tevbe Sûre-i celîlesinin 60. Ayet-i kerimesinde geçen sekiz sınıfın her birine verilme zorunluluğu bulunmadığı ve zekâtın bu sınıflardan birine veya bazalarına verilebileceği hükmü (İbn Âbidîn, 2003, III, s. 291) bu çalışma açısından önem taşımaktadır. Zira bu çalışmada veri kısıtı sebebiyle öşrün yalnızca fukarâ ve mesâkîne verildiği durum incelenmiştir ve bütün hesaplamalar bu varsayım üzerine yapılmıştır. Bu doğrultuda; âmilleri, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanları, borçluları, munkatî' mücahidleri ve ibnu's-sebîl statüsünde bulunanları mevcut veriler üzerinden tespit etmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla; öşrün yalnızca fakir ve miskinlere verilmesi durumunda, Türkiye'deki yoksulların ihtiyaçlarını bölgesel olarak ne düzeyde karşılayabileceği çalışmamızın temel odağını teşkil etmektedir.⁵⁷

Literatürde, özellikle İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinin zekât potansiyeli ve bu potansiyelin ülkedeki yoksulluğu ne ölçüde karşılayabileceğine ilişkin olarak Shirazi (2009) tarafından kullanılan kaynak açığı göstergesi, öşür potansiyelinin fakirliğe muhtemel etkisine dair sunduğu imkanlar açısından bu çalışmada da kullanılmıştır. Kaynak açığı, esasen en sık kullanılan fakirlik ölçütleri içerisinde yer alan Foster-Green-Thorbecke (FGT) endeksinin (Foster vd., 1984, s. 763) bir türevi olan fakirlik açığı ölçütünden elde edilmektedir. Fakirlik açığı TÜİK'in kullandığı yoksulluk göstergeleri arasında da yer almaktadır.

56 Duman (2022) öşre tabi ürünlerle ilgili güncel meselelere dair tebliğ müzakeresinde İmameyn'in içtihadına göre tohumlarda ve tohum elde edilmek için üretilen ürünlerde öşür mükellefiyeti olmamasına işaret eden değerlendirmelere yer vermiştir (s. 44-45).

57 Zekât amillerine gereken payın ayrılmamış olması çalışmanın önemli bir kısıtı olarak ifade edilmelidir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için bütün Türkiye'yi kapsayan bir zekât organizasyonunda âmillere ne kadarlık bir pay aktarılması gerektiği de ayrıca hesaplanmalıdır. Böyle bir hesabı içermemesi ve âmillere zekâtтан pay ayırmaması çalışmamızın önemli kısıtları arasındadır. Bu çalışma kapsamında özellikle öşür potansiyelinin fakirlik üzerindeki muhtemel etkisi incelendiği için yalnızca fukarâ ve mesâkîn sınıflarına verilmesi durumuna odaklanılması tercih edilmiştir. Ayrıca, veri bölümünde ifade edilen veri setleri kullanılarak borçlu olanların tespiti ve borç bilgileri ile kişilerin ibnu's-sebîl statüsünde değerlendirilmesine imkan tanıyacak bilgilere ulaşmanın mümkün olmamasının da bu varsayımın yapılmasını gerekli kıldığı belirtilmelidir.

Kaynak açığı, yoksulluk sınırının altındaki eşdeğer fertlerin gelirleri ile yoksulluk sınırı arasındaki farkı belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle yoksulların ihtiyaç duyduğu kaynağın parasal değerini ifade etmektedir. Shirazi'nin çalışmasındaki kaynak açığı formülünden (2009, s. 741-742) hareketle Türkiye'deki bölgesel düzeyde kaynak açığını hesaplamak için kullanılan denklem aşağıda sunulmuştur:

$$\text{Kaynak Açığı}_j = \sum_{i=1}^{q_j} (y_j - f_{ij}) \cdot e_{ij} \cdot k_{ij}$$

Denklem, İBBS II düzeyindeki 26 bölgeden biri için var olan kaynak açığını ortaya koymaktadır. Nitekim j notasyonu bölgeleri temsil ederken i indisi ise ilgili bölgedeki haneleri ifade etmektedir. q_j notasyonu ve j bölgesindeki toplam hane sayısını göstermektedir. Eşdeğer hanehalkı medyan gelirinin %50'si baz alınarak hesaplanan bölgesel yoksulluk sınırları için y_j notasyonu kullanılmıştır. j bölgesindeki yoksulluk sınırının altında kalan hane i'deki eşdeğer hanehalkı fert geliri, f_{ij} ile ifade edilmiştir. j bölgesinde ve i hanesindeki eşdeğer fert sayısı ve söz konusu hane tipinin Türkiye genelindeki varlığını gösteren ağırlık katsayısı için sırasıyla e_{ij} ve k_{ij} kullanılmıştır.

Denklemdaki bölgesel yoksulluk sınırı değişkeni (y_j) değişkenin değeri, Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri (2022) verilerinden alınmıştır. Her bir hane için eşdeğer hanehalkı fert gelirini hesaplamak için ise öncelikle Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2022) mikro veri setindeki hanelerin 14 yaş altı ve üstü fertleri tespit edilmiştir. Söz konusu fertlerin yaşları ve hane sorumlusu olup olmadığı hususu gözetilerek hanedeki toplam eşdeğer fert sayısı hesaplanmıştır. Bu hesaplama esnasında TÜİK'in benimsemiş olduğu metodolojiye binaen hane sorumlusu fertler 1,00 katsayısı ile çarpılırken 14 yaş ve üstü fertler ile 14 yaş altı fertler için sırasıyla 0,50 ve 0,30 katsayıları kullanılmıştır. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasında (2022) yer alan hanenin toplam geliri, eşdeğer fert sayısına bölünerek eşdeğer hanehalkı fert geliri elde edilmiştir. Eşdeğer hanehalkı fert medyan geliri hesaplanırken gelirler küçükten büyüğe sıralanıp; hanedeki gerçek fert sayısı ile hane için ağırlık katsayısı çarpılarak nüfus için ağırlık katsayısı elde edilmiştir. Eşdeğer hanehalkı fert medyan geliri, nüfus için ağırlık katsayısının kümülatif toplamının yüzdelikleri içinden tam ortaya düşen değer esas alınarak tespit edilmiştir. Yoksulluk sınırından eşdeğer hanehalkı fert gelirinin çıkarılması ile elde edilen değer, sırasıyla hanedeki eşdeğer fert sayısı ve yine aynı veri setinde yer alan hanenin ağırlık katsayısı ile çarpılarak ilgili bölgedeki söz konusu hane tipine mensup eşdeğer fertler için kaynak açığı hesaplanmıştır. Her bir hane tipi için bu işlem gerçekleştirilerek elde edilen açıkların toplamı ise o bölgenin kaynak açığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de farklı ürün grupları altında sınıflandırılan yaklaşık 205 tarımsal ürünün yetiştirildiği kayıt altına alınmıştır.

Kaynak açığı belirli bir zaman aralığında, belirli bir yoksulluk sınırına göre fakirlerin ihtiyaç duyduğu kaynakların parasal değerini göstermektedir. Bu göstergenin literatürde bazı çalışmalarda tasavvur edildiği gibi yoksulluğu ortadan kaldırmak için gereken kaynakların parasal değeri şeklinde değerlendirilmesi hatalı bir yaklaşımı teşkil etmektedir. Zira literatürde kullanılan yoksulluk sınırları nisâb değerini yansıtmadığı gibi yalnızca bir sene içerisinde belirli bir eşik değer esas alındığında yoksulların ihtiyaçlarını gidermesine yardımcı olacak miktarı ifade etmektedir. Yoksulluğun statik değil dinamik olan tabiatı sebebiyle, sürekli ve yeterli bir gelir kaynağına veya servete sahip olmadan bu ihtiyaçların tamamen giderilemeyeceği düşünüldüğünde, kaynak açığı ve zekât potansiyeli göstergelerinin karşılaştırılmasına ilişkin sonuçların zekâtın yoksulluğu ortadan kaldırma imkanı bağlamında yorumlanması yerine yoksulların ihtiyaçlarını karşılaması açısından ele alınması hem fıkhen zekâtın kurbet yönüyle uyumlu (Mergînânî, 2019, II, s. 181) hem de aklen daha isabetli görünmektedir. Bu çalışma kaynak açığını, çeşitli eşik değerlere göre yoksulların bir senelik ihtiyaçlarını temsil eden bir gösterge olarak değerlendirmektedir.

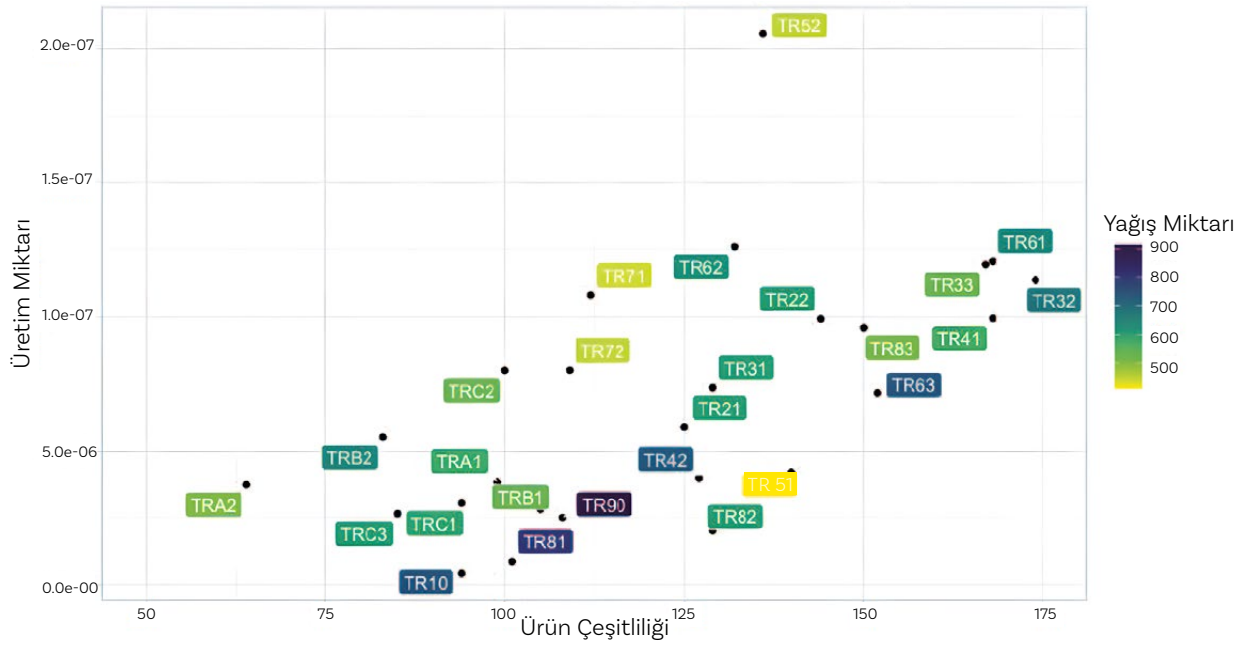

Bulgular: Türkiye’de Öşür Potansiyeli ve Kaynak Açığı

Veri ve yöntem bölümlerinde ifade edildiği üzere, Türkiye’de öşür potansiyelinin ve kaynak açığının hesaplanması farklı veri setleri üzerinde muhtelif yöntemlerin uygulanmasını gerektirmektedir. Türkiye’de öşür potansiyelinin ve kaynak açığının daha iyi anlaşılması için öncelikle 26 bölge için Türkiye’de tarımsal üretimin ve yoksulluğun bölgesel boyutlarına değinilmesi önem taşımaktadır.

Türkiye’de Tarımsal Üretimin ve Yoksulluğun Bölgesel Boyutları

Türkiye’de tahıllar; bakliyatlar, dayanıklı ve dayanıksız meyveler ve sebzeler (örtü altı dahil), hayvan yemleri, yemişler, tohumlar, sanayi bitkileri, çaylar ve baharatlar gibi sınıflar altında değerlendirilebilen yaklaşık 205 farklı tarımsal ürünün yetiştirildiği kayıt altına alınmıştır (Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2022). İBBS II seviyesinde bulunan 26 bölgenin kendine has iklim ve bitki örtüsü gibi özelliklerine göre çoğu bölgede yetişebilen ortak zirai ürünler bulunduğu gibi belirli bölgelere özgü mahsullerin varlığı da söz konusudur. Mesela buğday, arpa ve mısır gibi bitkiler Türkiye’nin birçok bölgesinde yetiştirilebilirken; yağlık gül Antalya-Isparta-Burdur (TR61) ve Aydın-Denizli-Muğla (TR32) bölgelerinde, siyah çay ise yalnızca Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane (TR90) bölgesinde yetiştirilmektedir. Türkiye’de en çok üretilen tarım ürünleri arasında mısır (silajlık ve normal), yonca, şeker pancarı, buğday, domates, arpa, patates, yulaf, pamuk ve ayçiçeği tohumu gelmektedir (TÜİK, 2022a). Türkiye’de en çok zirai üretim yapılan bölgeler sırasıyla Konya-Karaman (TR52), Adana-Mersin (TR62) ve Antalya-Isparta-Burdur (TR61) bölgeleriyken, en az zirai üretim yapılan bölgeler arasında İstanbul (TR10), Zonguldak-Karabük-Bartın (TR81) ve Kastamonu-Çankırı-Sinop (TR82) bölgeleri bulunmaktadır. Bir bölgede yetiştirilen ürün sayısını ifade eden ürün çeşitliliği açısından ise Aydın-Denizli-Muğla (TR32), Antalya-Isparta-Burdur (TR61) ve Bursa-Eskişehir-Bilecik (TC41) bölgeleri öne çıkmaktayken; en az ürün çeşitliliğine sahip bölgeler ise Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan (TRA2), Van-Muş-Bitlis-Hakkari (TRB2) ve Mardin-Batman-Şırnak-Siirt (TRC3) bölgeleri olmuştur. Tarımsal üretim miktarları ve ürün çeşitliliğine dair bilgiler Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1. Tarımsal Üretim Miktarı ve Ürün Çeşitliliğine Göre Türkiye’deki Bölgeler (İBBS II Düzeyi, 2021)

Kaynak: TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri (2022) ve Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2021) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Not: Yıllık ortalama yağış miktarına göre renklendirilmiştir.

Not: İBBS II sınıflandırmasında kullanılan kodların temsil ettiği bölgeler ve iller EK 1’de listelenmiştir.

Bölgelerin aldığı yıllık yağış miktarı Türkiye’deki tarımsal üretimi anlamak için bir diğer önemli göstergiyi teşkil etmektedir. Yağış miktarı ile tarımsal üretim miktarı arasında orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır ve korelasyon katsayısı 0,41 olarak hesaplanmıştır. Buna karşın, yağış miktarı ile ürün çeşitliliği arasında anlamlı bir ilişki bulunmamış olup korelasyon katsayısı 0,04’tür. Tarımsal üretim açısından belirli bir öneme sahip olan yağış miktarı, tarımsal üretimde kullanılan sulama tekniği bakımından da önem arz etmektedir. Bu açıdan, yıllık yağış miktarına göre uygulanan tarım sistemleri kuru tarım, sulu tarım ve nemli tarım olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Her ne kadar yıllık yağış miktarı —nemli tarım hariç— kullanılan tarım sisteminin belirleyicisi olmasa da farklı bölgelerde yetiştirilen ürünler için hangi tarım sisteminin kullanıldığı hakkında önemli ölçüde fikir verebilir.

Kuru tarım, yıllık yağış miktarı 500 mm’nin altında olduğu kurak ve yarı kurak bölgelerde uygulanmaktadır. Özellikle kurak bölgelerde yağmur sularını iyi şekilde değerlendirmek için nadas uygulaması yaygınlaşmıştır. Ülkemizde İBBS II düzeyinde kuru tarımın yapıldığı bölgeler arasında Ankara (TR51), Konya-Karaman (TR52), Aksaray-Niğde-Nevşehir-Kırıkkale-Kırşehir (TR71) ve Kayseri-Sivas-Yozgat (TR72) bölgeleri bulunmaktadır. Ülkemizin genelinde ise birçok farklı ürün için sulu tarım uygulanmaktadır. Yıllık yağış miktarı 1250 mm’nin üzerinde bulunan yerlerde ise nemli tarım yapılmaktadır. Nemli tarımda yağış miktarı normalin üzerinde olduğundan mahsullere zarar vermemesi için fazla su topraktan uzaklaştırılır. Nemli tarım ülkemizde sayısı oldukça az ilde uygulanmaktadır. Bu illerin başında Rize gelmekte, Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane (TR90) bölgesi ise nemli tarım yapılan tek bölgeyi teşkil etmektedir. Hem kuru tarım hem de nemli tarımda sulama yapılmamakta ve mahsuller tamamen yağmur sularıyla yetiştirilmektedir. Sulu tarımda ise günümüzde tava, salma, karık, yağmurlama ve damlama gibi farklı sulama sistemleri kullanılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Üretilen ve Nihai Üretim Değeri En Yüksek Olan 20 Tarım Ürünü (2021)

Ürün İsmi	Kategori	Yetiştirilen Bölge Sayısı	Toplam Üretim Miktarındaki Payı (%)	Ortalama Kg Fiyatı (TL)	Nihai Üretim Değerindeki Payı (%)
Mısır (Silaj)	Hayvan Yemleri	26	15,31	1,87	11,49
Buğday, Durum Buğdayı Hariç	Tahıllar	26	8,13	2,37	7,73
Yonca (Yeşil ot)	Hayvan Yemleri	26	10,83	1,36	5,90
Domates (Sofralık)	Yaş Meyve Sebze	26	4,81	2,67	5,15
Pamuk, Çırcırlanmış (Kütlü)	Sanayi Bitkileri	11	1,26	6,86	3,47
Fındık	Yemişler	18	0,38	22,56	3,47
Mısır	Yaş Meyve Sebze	26	3,78	2,05	3,11
Arpa (Diğer)	Tahıllar	26	3,08	2,17	2,69
Pamuk, Çırcırlanmamış (Lifli)	Sanayi Bitkileri	11	0,47	11,89	2,23
Ayçiçeği Tohumu (Yağlık)	Çay, Tohum, Baharatlar	23	1,24	4,46	2,23
Ceviz	Yemişler	26	0,18	25,66	1,88
Patates (Tatlı Patates Hariç)	Yaş Meyve Sebze	26	2,86	1,57	1,80

Ürün İsmi	Kategori	Yetiştirilen Bölge Sayısı	Toplam Üretim Miktarındaki Payı (%)	Ortalama Kg Fiyatı (TL)	Nihai Üretim Değerindeki Payı (%)
Durum Buğdayı	Tahıllar	20	1,77	2,48	1,76
Yulaf (Yeşil ot)	Hayvan Yemleri	23	2,10	2,00	1,69
Şeker Pancarı	Yaş Meyve Sebze	23	9,96	0,41	1,64
Domates (Salçalık)	Yaş Meyve Sebze	21	2,53	1,55	1,58
Doğal Bal	Bal	26	0,05	65,71	1,43
Sofralık Üzüm, Çekirdekli	Yaş Meyve Sebze	26	0,80	4,01	1,29
Çay Yaprakları	Çay, Tohum, Baharatlar	1	0,82	3,87	1,27
Hıyar (Sofralık)	Yaş Meyve Sebze	26	0,95	3,19	1,22

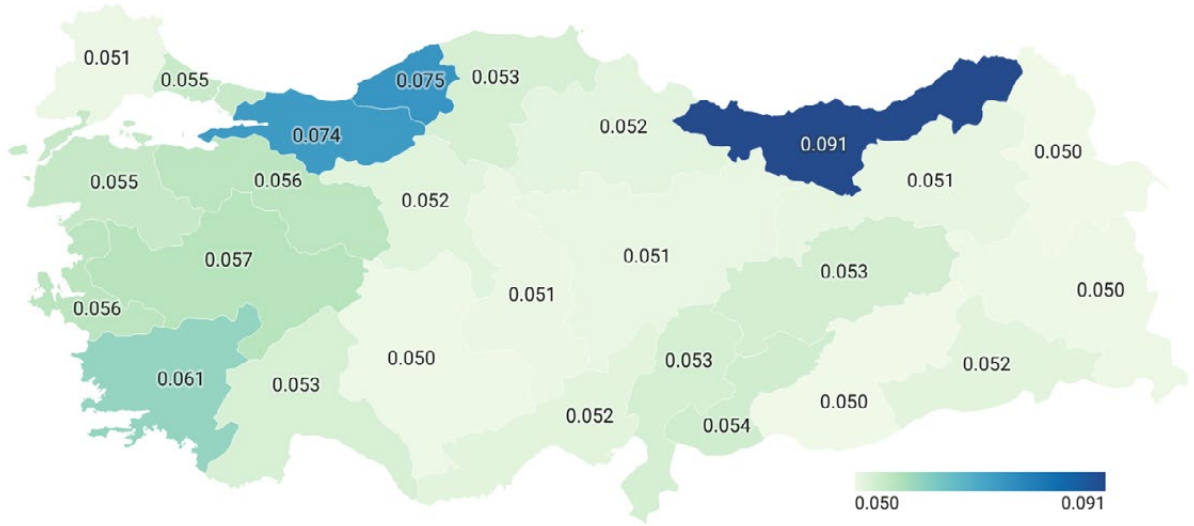
Kaynak: TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri (2022); TÜİK Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri (2022)

Türkiye’de üretilen toprak mahsullerinin en yüksek üretim değerine sahip olanları arasında mısır (silaj), buğday, yonca (yeşil ot), domates (sofralık), pamuk, fındık, mısır, arpa ve ayçiçeği tohumu (yağlık) gibi ürünler gelmektedir (bkz. Tablo 1). En yüksek üretim değerine sahip olan 20 ürünün %35’ini bekâ şartını sağlamayan yaş meyve ve sebzeler (hadravât), %15’ini tahıllar, %15’ini hayvan yemleri ve %10’unu yemişler oluşturmaktadır. Bal ile birlikte yemişler kategorisindeki mahsullerin üretim miktarları diğerlerine göre nispeten az olsa da bütün bölgeleri kapsayan ortalama birim fiyatları diğer ürünlere göre oldukça yüksek seviyelerde seyrettiği için en yüksek üretim değerine sahip ürünler arasında yer almaktadır. Söz konusu ürünlerin büyük bir kısmı Türkiye’nin bütün bölgelerinde yetiştirilmektedir. En yüksek üretim değerine sahip bir diğer ürün olan çayın yetiştirildiği bölgeler diğerlerine göre çok daha az sayıda olsa da bu bölgelerdeki üretim miktarları nispeten fazladır.

Türkiye’de öşür potansiyelini etkileyen bir diğer önemli unsur ise öşür oranlarıdır. Öşür oranları her bir tarımsal ürünün özelliklerine göre kullanılan tarım sistemine, dolayısıyla yıllık yağış miktarına bağlıdır.⁵⁸ Resûlullah’ın (s.a.v.) hadis-i şerifinde belirtildiği üzere sulama yapılmadan yetiştirilen ürünlerde onda

58 Elbette daha yüksek ürün kalitesi ve verimliliği için yıllık yağış miktarından kısmen bağımsız biçimde

bir, sulama yapılanlarda yirmide bir oranında öşür alınması (Buhârî, “Zekat”, 55) sebebiyle tarımsal ürünlerin yoğun olarak kuru tarımla yetiştirilmesi öşür oranlarını ve dolayısıyla öşür potansiyelini artırırken, sulu tarımla yetiştirilmesi öşür potansiyelini azaltabilmektedir. İBBS II sınıflandırmasına göre her bir ürünün nihai üretim değeri ile ağırlıklandırılarak hesaplanmış öşür oranlarının ortalaması öşür oranları bölgesel düzeydeki öşür oranları hakkında fikir verebilir. Grafik 2’de sunulan bölgesel düzeyde nihai üretim değerine ağırlıklandırılmış öşür oranları incelendiğinde, genel itibarıyla sulu tarımın yoğun kullanımı sebebiyle öşür oranlarının %5 seviyesine yakın olduğu görülmektedir. İl düzeyindeki ürün gözlemlerinin yalnızca %13’ünün kuru tarım ile yetiştirilmesi bunun temel sebepleri arasındadır. Türkiye düzeyinde nihai üretim değeri ile ağırlıklandırılmış öşür oranının %5,53 düzeyinde olması da bunun bir göstergesi niteliğindedir. TR10, TR22, TR31, TR32 ve TR41 bölgelerinde öşür oranları ortalaması %5,5 düzeylerinde seyrederken, nispeten daha yüksek yağış alan TR42, TR81 ve TR90 bölgelerinde ürünlerin su ihtiyacının önemli ölçüde yağışlarla karşılanabilmesi sebebiyle, öşür oranlarının %7,4- %9,1 bandında olduğu tahmin edilmektedir.

Harita 1. Bölgelere Göre Ağırlıklandırılmış Öşür Oranı

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye’de yoksulluğun bölgesel boyutları değerlendirildiğinde ise bölgelerin yoksulluk sınırları arasındaki farklılıklar dikkat çekmektedir. TÜİK, yoksulluğu göreceli yoksulluk üzerinden ölçmekte ve yoksulluk sınırı olarak eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’sini ve %60’ını esas almaktadır. Yöntem kısmında detaylarıyla izah edildiği üzere eşdeğer hanehalkı kavramı her bir hanede yaşayan fertlerin kaç yetişkine (eşdeğer fert sayısına) denk olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2023, s. 14). TÜİK, Türkiye genelinde 2021 için yıllık ortalama hanehalkı kullanılabilir gelirini 98 bin 416 TL, yıllık ortalama eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirini ise 48 bin 642 TL olarak hesaplamıştır (TÜİK, 2022, 2023). Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si (17 bin 747 TL) esas alınarak hesaplanan göreceli yoksulluk oranının aynı yıl için Türkiye genelinde %14,4 olduğu tespit edilmiştir (Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri 2022, 2023).

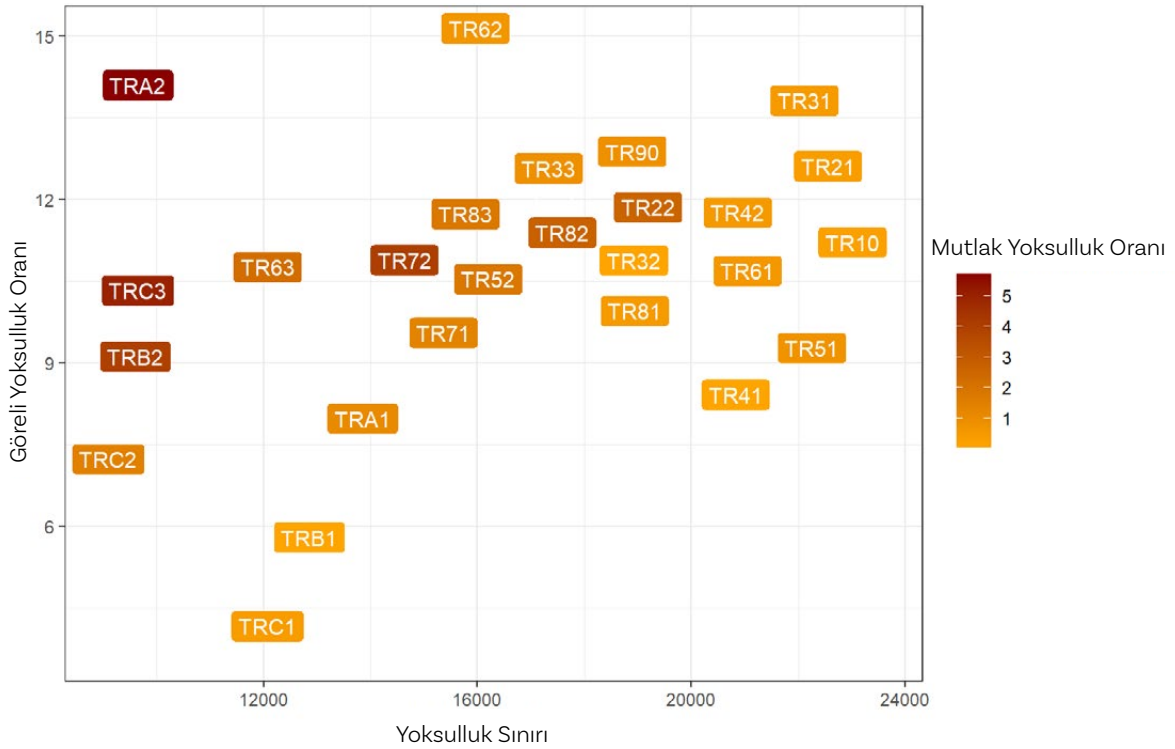
de sulu tarım sistemi kullanılabilmektedir fakat yazarlar hangi ürünün ne kadar sulandığı bilgisine erişemediğinden bu çalışmada sulama sistemlerini belirlemek için ürünlerin ihtiyaç duyduğu yağış miktarları ve bölgesel yıllık yağış miktarları esas alınmıştır.

Ayrıca mutlak yoksulluğun dünya genelinde kabul gören güncel ölçütünü teşkil eden günlük 2,15 dolar⁵⁹ seviyesine göre GYKA 2022 verileri kullanılarak Türkiye genelindeki mutlak yoksulluğun eşdeğer hanehalkı fert düzeyinde %1,08 olduğu yazarlar tarafından hesaplanmıştır.⁶⁰

Grafik 2’de Türkiye’de bölgesel düzeyde yoksulluk sınırları (eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si) ile mutlak ve görel yoksulluk oranları verilmiştir. Buna göre, görel yoksulluk sınırı ile görel yoksulluk oranı arasında orta şiddette pozitif bir ilişki bulunduğu (korelasyon katsayısı 0,32), eşdeğer hanehalkı fert ortalama geliri ile mutlak yoksulluk oranı arasında ise daha güçlü bir negatif ilişki olduğu görülmektedir (korelasyon katsayısı -0,59). Bu durum mutlak yoksulluğun, genellikle eşdeğer hanehalkı fert ortalama gelirinin düşük olduğu bölgelerde daha yüksek bir seviyede seyretmesi ile açıklanabilir. Dolayısıyla eşdeğer hanehalkı fert geliri ve ona bağlı olarak yoksulluk sınırı arttıkça görel yoksulluk oranı artarken, mutlak yoksulluk oranı düşmektedir. Mutlak yoksulluğun en yüksek olduğu bölgeler arasında Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan (TRA2), Mardin-Batman-Şırnak-Siirt (TRC3) ve Kayseri-Sivas-Yozgat (TR72) bölgeleri gelmektedir. Diğer yandan, yoksulluk sınırının en yüksek olduğu bölgeler ise İstanbul (TR10), İzmir (TR31) ve Tekirdağ-Edirne-Kırklareli (TR21) iken, en düşük olduğu bölgeler arasında Van-Muş-Bitlis-Hakkari (TRB2), Şanlıurfa-Diyarbakır (TRC2) ve Mardin-Batman-Şırnak-Siirt (TRC3) bulunmaktadır. Bunlara karşılık, görel yoksulluğun en yüksek olduğu bölgeler ise Adana-Mersin (TR62), Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan (TRA2) ve İzmir (TR31) iken, en az olduğu bölgeler ise Gaziantep-Adıyaman-Kilis (TRC1), Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli (TRB1) ve Erzurum-Erzincan-Bayburt (TRA1) olmuştur. Görel yoksulluğun en az olduğu bu üç bölge, mutlak yoksulluk açısından coğrafi yakınlığa sahip olduğu bölgelerden önemli ölçüde ayrılmakta, eşdeğer hanehalkı fert ortalama geliri ve yoksulluk sınırı daha düşük seviyelerde olmasına rağmen mutlak ve görel yoksulluk oranları da diğer bölgeler içerisinde daha düşük bir seviyede bulunmaktadır.

59 Mutlak yoksulluk gıda, güvenli içme suyu, sıhhi tesisat, sağlık, barınma, eğitim ve bilgi dahil olmak üzere temel insani ihtiyaçlardan ciddi şekilde mahrumiyetle tanımlanan bir durumdur. Bu çalışmada mutlak yoksulluk, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2022 mikro veri seti kullanılarak ve eşdeğer hanehalkı fert geliri ile eşdeğer hanehalkı sayısı esas alınarak hesaplanmıştır. Mutlak yoksulluk sınırı için eşdeğer hanehalkı fert geliri cinsinden günlük 2,15 dolar seviyesi kullanılmıştır. Hesaplamalarda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) kullanılarak 2021 yılı için efektif döviz kuru (ABD dolar Satış, 1 dolar = 8,91 TL) esas alınmıştır. Böylece eşdeğer hanehalkı fert geliri cinsinden 2021 yılı için yıllık toplam 6.992 TL’nin altında bir gelire sahip olanlar mutlak yoksul kategorisine dahil edilmiştir.

60 2021 yılı için 2,15 dolar seviyesinde Türkiye için Dünya Bankası tarafından hesaplanan yoksulluk oranı 2017 Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) esas alınarak ve hanehalkı düzeyinde %0,4 civarında hesaplanmıştır. Bu çalışmada bulunan oranın farklı olması, Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi mikro veri seti üzerinden 2,15 dolar seviyesindeki yoksulluk oranının hanehalkı yerine eşdeğer hanehalkı fert seviyesinde reel alım gücü için 2021 yılında ABD dolarının efektif döviz kuru (satış) kullanılarak hesaplanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yöntem, ülkemizde fakirliğin ölçülmesindeki en yetkili merci olan TÜİK’in görel yoksulluğu hesaplarken takip ettiği yöntem ile uyumun sağlanması için tercih edilmiştir.

Grafik 2. Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Sınırına Göre Türkiye'deki Bölgeler (İBBS II Düzeyi, 2021)

Kaynak: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Mikro Veri Seti (2022) verileri kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Not: Eşdeğer hanehalkı fert düzeyinde hesaplanmıştır ve mutlak yoksulluk oranına göre renklendirilmiştir.

Not: İBBS II sınıflandırmasında kullanılan kodların temsil ettiği bölgeler ve iller EK 1'de listelenmiştir.

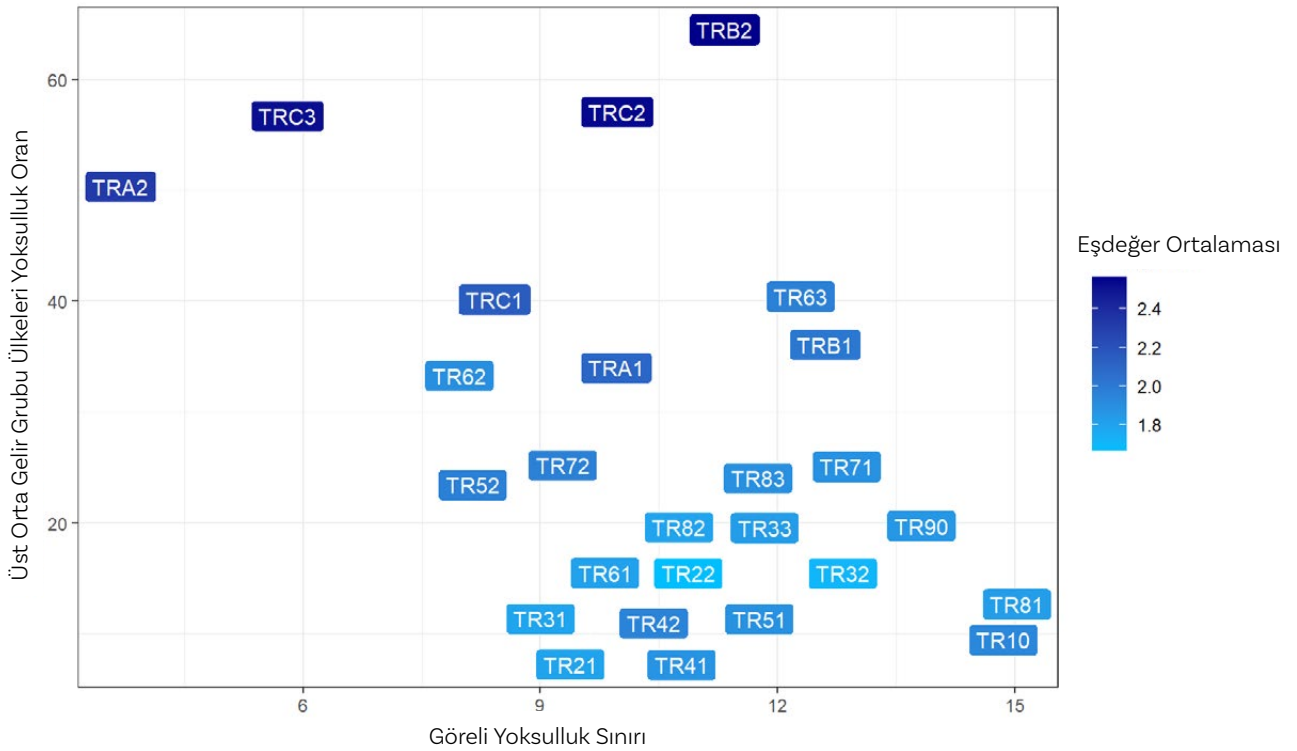
Ülkelerin farklı ekonomik özellikleri dikkate alınmaksızın bütün dünya için belirlenen mutlak yoksulluk sınırları; nispi olarak üst gelir gruplarında bulunan ülkeler için gerçek yoksulluğu yansıtmayabilir. Bu sebeple çalışma kapsamında esas alınan bir diğer yoksulluk sınırı üst-orta gelir grubu ülkeler için Dünya Bankası tarafından hesaplanan yoksulluk sınırıdır. Türkiye üst-orta gelir grubu ülkeleri arasında bulunduğu için bu ülkeler için belirlenen günlük 6,85 dolar sınırı esas alınmıştır. Çalışma kapsamındaki diğer yoksulluk sınırları için takip edilen metodoloji ile uyumunu sağlamak amacıyla günlük 6.85 dolar sınırına bağlı yoksulluk eşdeğer hanehalkı fert geliri cinsinden hesaplanmıştır. Örnek vermek gerekirse, günlük 6,85 dolar esas alınarak üst-orta gelir grubu ülkeler için belirlenen yoksulluk sınırı 2021 yılında tek kişiden oluşan bir hanehalkı için yıllık yaklaşık 21.972 TL iken, anne, baba ve 15 yaş altı iki çocuktan oluşan bir aile için ise yaklaşık 46.141 TL'ye tekabül etmektedir. Bu tutar 2021'de aylık 2.825,90 TL seviyesindeki net asgari ücretten %36 daha fazla, TÜRK-İŞ tarafından belirlenen aylık 4.013,26 TL olan açlık sınırından ise %4,4 daha düşüktür.⁶¹

Üst-orta gelir grubu ülkeler için belirlenen yoksulluk sınırının eşdeğer hanehalkı fert seviyesine uygulanmasıyla hesaplanan yoksulluk oranının, görel yoksulluk oranından daha yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir (bkz. Grafik 3). Özellikle Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde söz konusu yoksulluk oranı %34-%64 arasında değişiklik

⁶¹ Üst-orta gelir grubu ülkeler için belirlenen yoksulluk sınırı, Memur-Sen tarafından belirlenen 3.526 TL seviyesindeki açlık sınırından %9 daha yüksektir.

2021 yılı için Türkiye’deki toplam öşür potansiyeli 24,49 milyar TL olarak hesaplanmıştır.

gösterebilmektedir. Bunun temel sebepleri arasında eşdeğer hanehalkı fert sayısı ortalamasının bu bölgelerde görece daha yüksek olması, hanehalkı kullanılabilir gelirinin nispi azlığı ve bölgesel işsizliğin nispi yüksekliği zikredilebilir. Eşdeğer hanehalkı fert sayısının ortalaması ile üst gelir grubu ülkeler için belirlenen yoksulluk oranı arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu görülmekte (korelasyon katsayısı 0,91). Eşdeğer hanehalkı fert sayısı ortalamasının yüksek seviyelerde bulunduğu bölgelerde yoksulluk oranı görece daha yüksek değerler almaktadır. Bu durum Grafik 3’te de renklendirme yöntemi kullanılarak ifade edilmiştir. Bir diğer etken ise bu bölgelerdeki hanehalkı kullanılabilir gelirinin görece daha düşük seviyelerde seyretmesidir ki iki değişken arasında -0,68 düzeyindeki korelasyon katsayısının şiddeti negatif ve nispeten kuvvetli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bir diğer sebep ise bölgesel işsizliğin görece yüksekliğidir; bölgesel düzeyde işsizliğin yoksulluk oranı ile arasındaki korelasyon katsayısı 0,62 düzeyindedir.

Grafik 3. Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeleri Yoksulluk Oranı ve Görelî Yoksulluk Oranına Göre Türkiye’deki Bölgeler (İBBS II Düzeyi, 2021)

Kaynak: Yazarlar tarafından TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Mikro Veri Seti (2022) kullanılarak hazırlanmıştır.

Not: Eşdeğer hanehalkı fert düzeyinde hesaplanarak eşdeğer fert sayısı ortalamasına göre renklendirilmiştir.

Not: İBBS II sınıflandırmasında kullanılan kodların temsil ettiği bölgeler ve iller EK 1’de listelenmiştir.

Türkiye’de Öşür Potansiyeli

Veri ve yöntem bölümlerinde belirtilen adımlar izlenerek ve Hanefî mezhebinde kabul edilen görüş⁶² esas alınarak 2021 yılı için Türkiye’deki toplam öşür potansiyeli 24,49 milyar TL olarak hesaplanmıştır.⁶³ Bu potansiyel aynı yıl için tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün gayrisafi yurt içi hasılasının %6,09’una tekabül etmektedir (TÜİK, 2022b).⁶⁴ Türkiye’de öşür potansiyelinin il bazında dağılımı Harita 2’de sunulmuştur.

Harita 2. Türkiye’de illere göre Öşür Potansiyeli (2021)

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Not: İmam Ebû Hanîfe’nin içtihadı esas alınmıştır. Koyu renkle gösterilen illerde öşür potansiyeli görece yüksek, açık renkle gösterilenlerde ise görece düşük seviyededir. Öşür potansiyelinin miktarı milyar TL cinsinden sağ tarafta ifade edilmiştir.

62 İmam Ebû Hanîfe’nin ziraat niyetiyle yetiştirilen bütün tarım ürünlerinin nisâb şartı aranmaksızın öşre tabi olduğuna dair içtihadı kastedilmektedir.

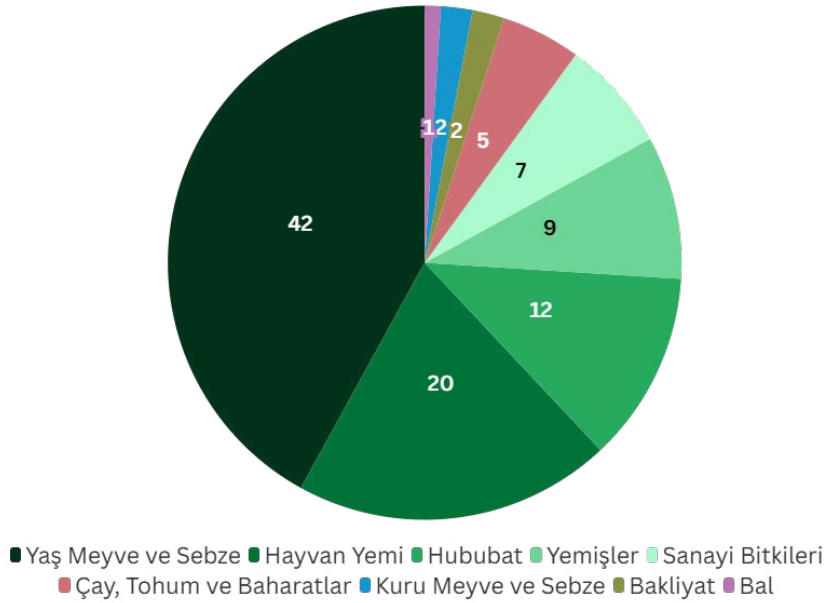
63 İl (İBBS III) düzeyinde öşür potansiyeli miktarları Ek-5’te sunulmuştur.

64 Genellikle literatürdeki birçok çalışma tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün gayrisafi yurtiçi hasılasının %5’ini esas alarak öşür potansiyeli hesaplamıştır. Bir başka deyişle, bu çalışmalarda %5’lik öşür oranı yalnızca tarım sektörünün gayrisafi yurtiçi hasılasına değil; aynı zamanda hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinin hasılasına da uygulanmıştır. Hem öşürle ilgili hususî fıkhi hükümlerin bulunması, hem de hayvanların zekâtıyla ilgili nisâb ve zekât oranlarının öşür hükümlerinden ciddi derecede farklılık göstermesi düşünüldüğünde bu yöntemin tercihe şayan olmadığı aşikardır. Diğer bir yandan, ülkemizde birçok ürün çoğunlukla sulu tarım ile yetiştirildiği için literatürdeki çalışmaların öşür oranıyla ilgili izlediği yöntem makul kabul edilebilir. Fakat daha ince bir hesaplama yalnızca öşre konu olan ürünleri; bölge ve ürün bazlı tarım tekniği, fiyat ve üretim miktarı bilgileri üzerinden dikkate almayı gerektirmektedir. Bu çalışma için oluşturulan veri setinde yer alan 187 ürünün 26 farklı bölgede kuru tarım ile yetiştirildiği gözlemlerin, toplam gözlem sayısının %13’ünü oluşturmaktadır ve farklı sulama tekniklerine göre değişen öşür oranlarının nihai üretim değerine göre ağırlıklandırılmış ortalaması %5,53’tür. 187 ürünün farklı bölgelerdeki nihai üretim değeri üzerinden hesaplanan öşür potansiyelinin tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün gayri safi yurt içi hasılasının %6,09’una tekabül etmesi iki hesaplama yöntemi arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, belirtilmelidir ki yazarlar bu çalışmada ürün ve bölgelere göre tespit edilmeye çalışılan öşür oranlarının yüksek isabete sahip tahminler olduğunu iddia etmemekte, yöntem bölümünde açıklandığı üzere yalnızca ulaşılabilen veriler ve yıllık yağış miktarı ile tarım ürünlerinin genel özelliklerine göre yapılan çıkarımlardan ibaret olduğunu kabul etmektedir.

Türkiye'nin öşür potansiyelinin %42'si, yaş meyve ve sebze üretiminden gelmektedir.

Bölgesel düzeyde en yüksek öşür potansiyeline sahip bölgeleri Konya-Karaman (TR52), Adana-Mersin (TR62) ve Aydın-Denizli-Muğla (TR32) oluştururken, en düşük öşür potansiyeline sahip olanlar İstanbul (TR10), Zonguldak-Karabük-Bartın (TR81) ve Kastamonu-Çankırı-Sinop (TR82) bölgeleridir. Aydın-Denizli-Muğla (TR32) en çok ürün çeşitliliğine sahip bölgeyken, Adana-Mersin (TR62) ve Konya-Karaman (TR52) en fazla üretim yapılan iki bölgedir.

Ürün gruplarına göre Türkiye'de öşür potansiyeline bakıldığında, Grafik 4'te görüldüğü üzere öşür potansiyelinin %42'sinin yaş meyve ve sebzelerden (hadravât), %20'sinin hayvan yemlerinden, %12'sinin tahıllar, %9'unun yemişlerden ve %7'sinin sanayi bitkilerinden elde edilebileceği görülmektedir. Geri kalan %10'luk kısımda ise bakliyat, dayanıklı meyve ve sebze, hayvan yemi ve bal yer almaktadır. Özellikle yaş meyve ve sebzelerin en yüksek üretim hacmine sahip ürünleri oluşturmasının; hububatın temel gıdaların hammaddesini teşkil etmesi sebebiyle bütün bölgelerde ve yüksek oranda üretilmesinin, hayvan yemlerinin nihai üretim değerinin görece yüksek seviyede bulunmasının ve yemişler ile sanayi bitkilerinin nispi yüksek fiyatlara sahip olmasının bu dağılımda etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Grafik 4. Ürün Gruplarına Göre Türkiye'de Öşür Potansiyeli (2021)

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Resulûllah'ın (s.a.v.) nisâbın beş vesk olduğunu ifade buyurduğu hadis-i şerifin zirai ürünlerin zekâtında geçerli olduğunu kabul eden müçtehitlerin görüşü esas alındığında, öşrün tahakkuk etmesi için günümüz koşullarında -üründen ürüne değişmekle birlikte- hasat edilen mahsulün ağırlığının en az 653-1000 kg olması gerekmektedir.⁶⁵ Yöntem kısmında da belirtildiği üzere nisâb

65 Çalışmanın bir diğer kısıtı nisâb şartı uygulanırken vesk ile ölçülemeyen pamuk ve safran gibi ürünlere

şartı dikkate alınarak öşür potansiyelini net olarak hesaplamak, erişime açık veriler kapsamında mümkün görünmemektedir.

Tablo 2. Tarımsal İşletme Büyüklüğü, Tarımsal Ürün Çeşidi ve Verimliliğine Göre Nisabın Altındaki Üretimin Yaklaşık Toplam Değeri (Milyon TL)

Büyüklüklerine Göre Tarımsal İşletme Grubu	Ortalama İşletme Büyüklüğü (dekar)	Nisâbın Altında Üretim Yapması Muhtemel Ürün Çeşidi Sayısı	Toplam Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	Nisâbın Altındaki Üretimin Toplam Değeri (Milyon TL)
0-5	2,460	57	0,370	469,30
5-9	6,460	28	0,930	240,10
10-19	13,00	10	3,120	163,20
			Toplam	872,60

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Bununla birlikte fikir vermesi açısından, Tarımsal İşletme Yapı Araştırması 2016 tarafından büyüklüklerine göre tasnif edilen tarımsal işletmelerin ortalama arazi varlıkları ve Bitkisel Üretim İstatistikleri (2022) veri setindeki ürün düzeyindeki verimlilik göstergeleri kullanılarak yukarıda çizilen yöntem çerçevesinde hangi büyüklükteki tarımsal işletmelerin hangi ürün çeşitlerinde nisâbın altında üretim yapmasının muhtemel olduğu tespit edilmiştir. Buna göre normal şartlar altında 20 dekar ve daha büyük araziye sahip olan işletmelerin hiçbir ürün çeşidinde 1000 kg olarak kabul edilen nisâbın altında üretim yapmasının mümkün olmadığı görülmektedir. 20 dekar-dan küçük arazilerde faaliyetlerini yürüten tarımsal işletme gruplarının ise bal hariç olmak üzere öşür hesabına konu olan 187 ürün arasından kaç tanesinde nisâbın altına düşebilecekleri ve söz konusu ürünlerin toplam üretim değeri içerisindeki payları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2’ye göre beş dekardan küçük arazilerde tarımsal üretim gerçekleştiren işletmelerin ortalama işletme büyüklüğü 2,46 dekar olup 187 ürün arasından nisâbın altında üretim yapması muhtemel ürün çeşidi sayısı 57 olarak tespit edilmiştir.⁶⁶ 5-9 dekar ve 10-19 dekar büyüklüğündeki işletme grupları için nisâb altı üretimin gerçekleştiği ürün çeşidi sayısı sırasıyla 28 ve 10 ile sınırlıdır. Yöntem bölümünde izah edildiği üzere büyüklüklerine göre tarımsal işletme gruplarının ilgili ürünlerin toplam üretim değeri içindeki payı, söz konusu işletme gruplarının Türkiye’deki arazi varlığındaki payı ile eşdeğer varsayılmıştır. Buna göre ilgili üç işletme grubunun nisâbın altında gerçekleştirdiği üretimin değeri toplamda 872,6 milyon TL’ye tekabül etmektedir. Söz konusu üretim değerini ürün çeşidi düzeyinde üretim değerlerinden düşerek nisâb şartını sağlayan üretim değerine ulaşım ilgili öşür oranlarını uyguladığımızda Türkiye’nin 2021 yılı için öşür potansiyeli 23,94 milyar

dair hesaplarda İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’in içtihatları uygulanmadan, nisâbın bu ürünler vesk ile ölçüldüğü varsayımıyla hesaplanmış olmasıdır. İleri çalışmalar, bu ve diğer kısıtları ortadan kaldıracak yöntemler kullanarak öşür potansiyelini daha isabetli bir şekilde tespit edebilir.

66 Bu ürünlerin çeşitleri ve nisâb altı üretim bilgileri Ek-2’de sunulmuştur.

TL olarak tahmin edilmiştir. Bu miktar, nisâb şartı gözetmeksizin hesaplanan ve 24,49 milyar TL düzeyinde olan öşür potansiyelinden 55,1 milyon TL daha düşüktür.

Harita 3. Türkiye’de İllere Göre Öşür Potansiyeli (Nisâb ve Bekâ Şartlarına Göre, 2021)

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Not: İmameyn'in içtihadı esas alınmıştır. Koyu renkle gösterilen illerde öşür potansiyeli görece yüksek, açık renkle gösterilenlerde ise görece düşük seviyededir. Öşür potansiyelinin miktarı 100 milyon TL cinsinden sağ tarafta ifade edilmiştir.

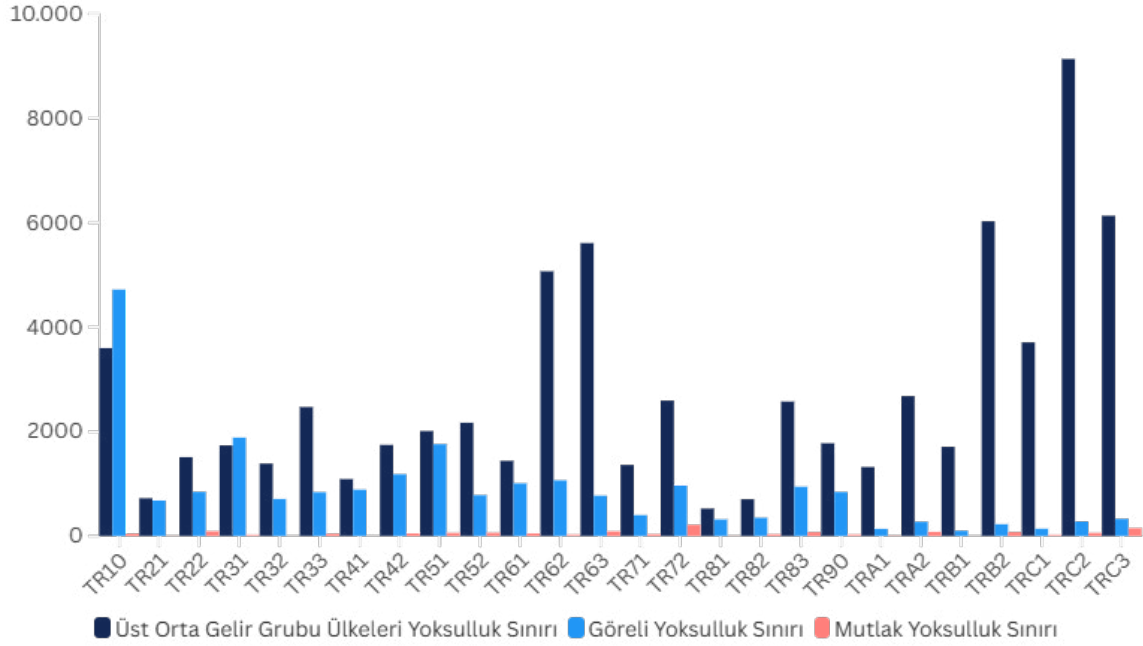
Nisâb ile birlikte bekâ şartını da dikkate alan İmameyn'in içtihadı esas alındığında ise Türkiye genelindeki öşür potansiyeli 10,07 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Harita 3'te İmameyn'in içtihadına göre hesaplanan öşür potansiyeli il düzeyinde sunulmuştur. Bu açıdan bekâ ve nisâb şartlarını sağlayan ürünlerin öşür potansiyeli, bütün ürünler dahil edilip nisâb şartı gözetilmeksizin hesaplanan öşür potansiyeli içerisinde %41,1'lik bir paya sahiptir. Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün gayrisafi yurtiçi hasılasının %2,7'sine tekabül etmektedir. Bekâ ve nisâb şartını sağlayan ürünlerin öşür potansiyeli açısından ilk sıralarda Konya-Karaman (TR52), Şanlıurfa-Diyarbakır (TRC2) ve İzmir (TR31) bölgeleri; son sıralarda ise İstanbul (TR10), Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane (TR90) ve Kastamonu-Çankırı-Sinop (TR82) bölgeleri gelmektedir. Nisâb şartına göre hesaplanan öşür potansiyelinin diğer öşür potansiyeliyle arasındaki farkın az bir miktarda olması Türkiye'deki arazi varlığının büyük işletmeler lehine bir dağılıma sahip olmasıyla açıklanabilir. TÜİK (2018) verilerine göre 100 dekardan büyük işletmeler toplam tarımsal arazilerin %70,9'una sahiptir.

 BİLGİ KUTUSU

Kaynak Açığı Nedir?

Türkiye’deki Bölgesel Kaynak Açığı

Kaynak açığı, yoksulların mahrum kaldığı ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan mal ve hizmetlerin parasal değerini ifade etmekte ve yoksulluğun boyutunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan kaynak açığı, bölgesel boyutları itibarıyla -yöntem kısmında da ifade edildiği üzere- yoksulluk sınırı ve eşdeğer hanehalkı fert kullanılabılır geliri ile yakından bağlantılı bir ölçüttür. Bu çalışmada kaynak açığı mutlak yoksulluk sınırı, göreceli yoksulluk sınırı ve üst-orta gelir grubu ülkeleri yoksulluk sınırı için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Grafik 5. Türkiye’de Yoksulluk Sınırı Türlerine Göre Bölgesel Kaynak Açığı (İBBS II Düzeyi, 2021)

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Not: İBBS II sınıflandırmasında kullanılan kodların temsil ettiği bölgeler ve iller EK 1’de listelenmiştir.

Mutlak yoksulluk sınırı esas alındığında, Türkiye geneli için kaynak açığı 1,31 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye’de aşırı yoksulluk çeken insanlar en temel ihtiyaçlarını asgari seviyede giderebilmek için yaklaşık olarak 1,31 milyar TL’lik bir kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Bölgesel düzeyde mutlak yoksulluk sınırına göre hesaplanan en yüksek kaynak açığı Kayseri-Sivas-Yozgat (TR72), Mardin-Batman-Şırnak-Siirt (TRC3) ve Balıkesir-Çanakkale (TR22) bölgelerinde bulunurken, en az Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli (TRB1), Aydın-Denizli-Muğla (TR32) ve Bursa-Eskişehir-Bilecik (TR41) bölgelerinde görülmektedir.

Öşür potansiyeli, mutlak yoksulluk çeken yoksulların en temel ihtiyaçlarını 19 kat giderebilecek bir düzeydedir.

Görelî yoksulluk sınırına dayalı kaynak açığı, eşdeğer hanehalkı fert medyan gelirinin %50'si esas alındığında, Türkiye geneli için 22,42 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Grafik 5'te görelî yoksulluğa göre, hesaplanan bölgesel kaynak açığı düzeyleri sunulmuştur. Bölgesel boyutları incelendiğinde görelî yoksulluğa göre hesaplanan kaynak açığı 2021 yılında İstanbul (TR10), İzmir (TR31) ve Ankara (TR51) bölgelerinde en yüksek seviyelere ulaşmakta; Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli (TRB1), Erzurum-Erzincan-Bayburt (TRA1) ve Gaziantep-Adıyaman-Kilis (TRC1) bölgelerinde ise en düşük düzeylerde bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere gerek nüfus yoğunluğu gerekse ortalama gelir düzeyine bağlı olarak görelî yoksulluk sınırının yüksek olduğu bölgelerde görelî yoksulluk oranı daha yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Görelî yoksulluk sınırına göre hesaplanan bölgesel kaynak açığı bu durumun açık bir yansıması niteliğindedir. Özellikle sosyoekonomik yapısı, yüksek nüfusu, daha ziyade imalat ve hizmet sektörüne dayalı yüksek ekonomik faaliyet çeşitliliği ve dolayısıyla yüksek yoksulluk sınırı düzeyi itibarıyla Türkiye'deki kaynak açığının %21,1'i İstanbul (TR10) bölgesinde bulunmaktadır.

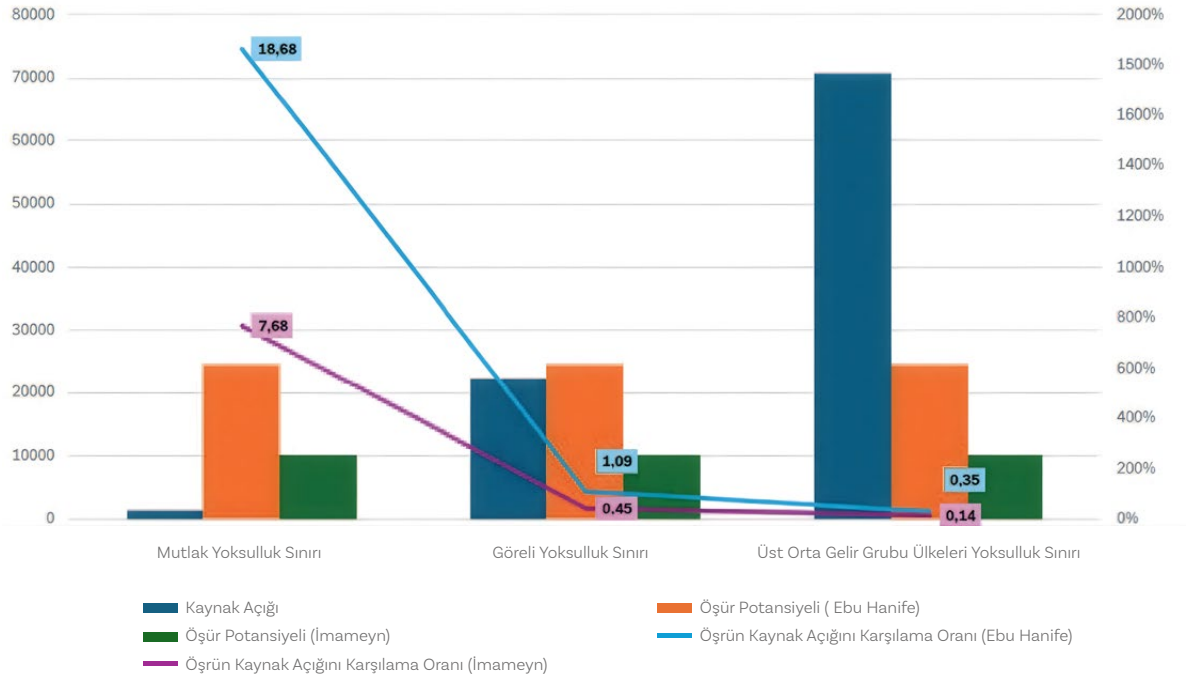
Üst-orta gelir grubu ülkeleri yoksulluk sınırı esas alındığında kaynak açığı eşdeğer hanehalkı fert seviyesinde Türkiye geneli için 70,81 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Üst-orta gelir grubu ülkeleri yoksulluk sınırına dayalı kaynak açığı, İstanbul (TR10) ve İzmir (TR31) bölgeleri haricindeki bütün bölgelerde görelî yoksulluğa dayalı kaynak açığından daha yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Söz konusu kaynak açığının en yüksek olduğu bölgeler arasında Şanlıurfa-Diyarbakır (TRC2), Mardin-Batman-Sırtak-Siirt (TRC3) ve Van-Muş-Bitlis-Hakkari (TRB2) gelmektedir. Türkiye'de fakirliğin bölgesel boyutları bölümünde ifade edildiği üzere, bu bölgelerin ortak özellikleri arasında hanehalkı kullanılabilir ortalama gelirinin daha düşük, ortalama hanehalkı sayısının daha fazla, işsizliğin ise daha yüksek olması sayılabilir. Bu bölgelerin yüksek üst-orta gelir grubu ülkeleri kaynak açıklarına kıyasla Türkiye ortalamasından çok daha küçük görelî kaynak açığına sahip olması, hanehalkı kullanılabilir ortalama gelirinin bu bölgelerde daha düşük seviyelerde bulunması ile açıklanabilir. Bununla birlikte, İstanbul (TR10) ve İzmir (TR31) bölgelerinde görelî yoksulluğa dayalı kaynak açığından daha düşük seviyelerde; Ankara (TR51), Bursa-Eskişehir-Bilecik (TR41), Tekirdağ-Edirne-Kırklareli (TR21) gibi bölgelerde ise görelî yoksulluğa dayalı kaynak açığına oldukça yakın seviyelerde izlemektedir. Bu durumun öne çıkan sebepleri arasında da hanehalkı kullanılabilir gelirinin bulunduğu söylenebilir; zira söz konusu bölgeler en yüksek ortalama hanehalkı kullanılabilir gelire sahip bölgeleri teşkil etmektedir ve iki yoksulluk tipine dayalı kaynak açığı ile ortalama hanehalkı kullanılabilir geliri arasındaki korelasyon katsayısı 0,62 düzeyindedir. Dolayısıyla hanehalkı kullanılabilir gelirinin yüksek olduğu bölgelerde görelî yoksulluk sınırı bazen üst-orta gelir grubu ülkeleri yoksulluk sınırının üzerine çıkmakta, bazen ise bu miktara yaklaşmakta olduğu için iki yoksulluk sınırına göre hesaplanan kaynak açığı miktarları bölgeden bölgeye ciddi oranlarda değişebilen bir dağılıma sahiptir.

Yapılan tahminler, 26 bölgenin 19'unda öşür potansiyelinin kaynak açığını karşılayabildiğini göstermektedir.

Değerlendirme

Zekâtın Allah’a yakınlaşmayı sağlayan önemli bir yönü, en temelde fakirin ihtiyacını karşılamaktır (Mergînânî, 2019, II, s. 181). Bu çerçevede yapılan inceleme, Türkiye’de tarım ürünlerinin zekâtı mükellefler tarafından verildiğinde yoksulların ihtiyacının ne düzeyde karşılanabileceğine dair analitik bir çerçeve sunmaktadır. İncelemenin sonuçları farklı yoksulluk sınırları ve Hanefî mezhebindeki içtihatlar ışığında Grafik 6’da sunulmuştur.

Grafik 6. Yoksulluk Sınırlarına Göre Türkiye’de Öşür Potansiyeli ve Kaynak Açığı (2021)

Kaynak: Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 6’da belirtildiği üzere, bölgesel düzeydeki öşür potansiyeli mutlak yoksulluk sınırı esas alınarak hesaplanan kaynak açığının İmam Ebû Hanîfe’nin içtihadına göre yaklaşık 19 katına, İmameyn’e göre ise yaklaşık 8 katına eş değerdir. Bir başka deyişle, öşür potansiyelinin mutlak yoksulluk çeken yoksulların en temel ihtiyaçlarını 19 kat giderebilecek bir düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Görelî yoksulluk sınırı esas alınarak hesaplanan kaynak açığı söz konusu olduğunda; İmam Ebû Hanîfe’nin içtihadına göre hesaplanan öşür potansiyeli fakirlerin ihtiyacının tamamını, İmameyn’in içtihadına göre hesaplanan potansiyel ise ihtiyacın yaklaşık %44,7’sini karşılamaktadır. Üst-orta gelir grupları için belirlenen yoksulluk sınırına göre hesaplandığında ise İmam Ebû Hanîfe’nin içtihadına göre hesaplanan öşür potansiyeli kaynak açığının %34,6’sını İmameyn’in içtihadına

Öşür potansiyelinin, göreceli yoksulluğa göre tahmin edilen kaynak açığını en fazla karşıladığı bölgeler Gaziantep-Adıyaman-Kilis, Şanlıurfa-Diyarbakır ve Malatya- Elazığ-Bingöl-Tunceli bölgeleridir.

göre ise %14,2'sini karşıladığı sonucuna varılmıştır.⁶⁷ Farklı yoksulluk sınırlarına göre hesaplanan bölgesel kaynak açıkları ile İmam Ebû Hanîfe ve İmameyn'in icthadlarına göre tahmin edilen bölgesel öşür potansiyellerinin listesi Ek-4'te sunulmuştur.

Kahf (1987a) ve Bayrakdar (1987) 1980'li yıllarda Türkiye'de tarım sektöründeki zekât potansiyelini GSYH'nin sırasıyla ortalama %1,21'i ve %1,69'u olarak hesaplamıştır. Gümüş ve diğerleri (2019) aynı göstergiyi 2012-2017 yılları arasında ortalama %0,5 olarak bulmuş, Turan ve Tabakoğlu (2017) ise 2015 yılında GSYH'nin %0,45'i olarak tahmin etmiştir. Ancak söz konusu çalışmaların tahminlerinin temelini oluşturan tarım sektörünün, istatistiksel sınıflama gereği, esasında ziraa-tın yanı sıra hayvancılık, balıkçılık ve ormancılık faaliyetlerini de kapsadığını vurgulamak gerekir. Sadece zirai üretimi kapsayan bu çalışmada ise Ebû Hanîfe'nin içtihadına dayanarak hesaplanan öşür potansiyeli 2021 yılında GSYH'nin %0,34'üne, içtihadına göre hesaplanan öşür potansiyeli ise GSYH'nin %0,14'üne karşılık gelmektedir. Bu öşür potansiyelleri tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün GSYH'sinin ise sırasıyla %6,09 ve %2,70'ine tekabül etmektedir. Metodolojik farklılıkları göz ardı etmeden, bulguların tarım sektöründeki zekât potansiyelinin GSYH içindeki payının azaldığına işaret eden ve tarımın ekonomiye katkısındaki düşüş eğilimini yansıtan litera-türle tutarlı olduğu söylenebilir.

Harita 4. Türkiye'de Bölgesel Öşür Potansiyelinin Göreceli Yoksulluk Sınırına Göre Kaynak Açığına Oranı (2021)

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

67 2021 yılında ödenen öşür miktarına ilişkin veri eksikliği nedeniyle, tarımsal üreticiler tarafından hali-hazırda ödenen gerçek miktarı tahmini potansiyelden düşmek mümkün olmamıştır. Bazı saha araştırmaları, üreticilerin küçük bir kısmının öşür ödediğini gösterse de örneklemelerin temsil gücü zayıftır. Dolayısıyla çalışmanın bulgularının ödenen öşür miktarını veri kısıtı sebebiyle hesaplamalara dahil edememesi çalışmanın önemli bir kısıtını teşkil etmektedir.

Tarımsal üreticiler arasında öşür verme eğiliminin güçlendirilmesi için yürütülecek bilgilendirme ve farkındalık çalışmaları önem taşımaktadır.

Özellikle bölgesel düzeyde öşür potansiyelinin yoksulların ihtiyacını ne kadar karşıladığı sorusu bu araştırmanın merkezinde bulunmaktadır. Öşür potansiyelleri mutlak yoksulluk sınırına göre hesaplanan kaynak açığını bölgesel düzeyde de karşılamaktadır. İmam Ebû Hanîfe'nin içtihadına göre tahmin edilen öşür potansiyeli mutlak yoksulluk sınırına göre hesaplanan kaynak açığını bütün bölgelerde, İmameyn'in içtihadına göre tahmin edilen öşür potansiyeli ise TR10 İstanbul bölgesi hariç bütün bölgelerde karşılamaktadır. İstanbul'un kalabalık nüfusuna ve yüksek hanehalkı ortalama gelirine bağlı olarak yoksulluğun mevcut boyutlarının yanında ürün çeşitliliği ile tarımsal üretim miktarının düşük seviyelerde oluşu bu durumun temel sebepleri arasında gösterilebilir.

Görelî yoksulluk sınırı ile İmam Ebû Hanîfe'nin içtihadı üzerinden yapılan ve harita 4'te sunulan tahminler, 26 bölgenin 19'unda öşür potansiyelinin kaynak açığını karşılayabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte; TR10 İstanbul, TR31 İzmir, TR42 Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova, TR51 Ankara, TR72 Kayseri-Sivas-Yozgat, TR81 Zonguldak-Karabük-Bartın ve TR82 Kastamonu-Çankırı-Sinop bölgelerinde öşür potansiyeli kaynak açığını karşılayamamaktadır. TR10, TR31 ve TR51 bölgelerinin nispi açıdan yüksek nüfus yoğunluğu, yüksek hanehalkı ortalama geliri ve yüksek görelî yoksulluk oranları kaynak açığını ciddi düzeylere ulaştırmakta, buna mukabil TR10 ve TR51 bölgelerinde tarımsal üretim miktarı düşük düzeydedir. TR31 bölgesinde tarımsal üretim miktarı ve ürün çeşitliliği yüksek olmasına rağmen bölgenin görelî yoksulluk oranı açısından Türkiye'deki en yüksek üçüncü bölgeyi teşkil etmesi kaynak açığının karşılanmasını zorlaştırmaktadır. TR72 ve TR82 bölgelerindeki nispi yüksek mutlak ve görelî yoksulluk oranlarına karşın düşük öşür oranı ortalamalarının yanında özellikle TR82 bölgesinin düşük tarımsal üretim miktarı bu durumu açıklayabilir. Özellikle TR42 ve TR81 bölgelerinde yağış miktarının yüksekliğine bağlı olarak öşür oranları ortalamasının daha yüksek olsa da tarımsal üretim miktarı ve çeşitliliğinin nispeten az olması dikkat çekmektedir. Kaynak fazlası olan bölgelerdeki artan öşürlerin kaynak açığının karşılanmadığı bölgelere transferi vesilesiyle ihtiyacı giderilememiş fakirlerin de ihtiyacı karşılanabilir, çünkü toplam öşür potansiyeli toplam kaynak açığından daha fazladır.

Öşür potansiyelinin, görelî yoksulluğa göre tahmin edilen kaynak açığını en fazla karşıladığı bölgeler ise TRC1 Gaziantep-Adıyaman-Kilis (5,9 kat), TRC2 Şanlıurfa-Diyarbakır (5,5 kat) ve TRB1 Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli (3,7 kat) bölgeleridir. Bu bölgelerdeki nispi düşük hanehalkı ortalama geliri ve mutlak yoksulluk oranları nedeniyle görelî yoksulluk oranlarının düşük olmasının yanında ürün çeşitliliğinin kısmen az olmasına rağmen pamuk, Şam fıstığı, kayısı gibi görece daha yüksek nihai üretim değerine sahip ürünlerin bu bölgelerde daha yoğun yetiştirilmesi bu durumun önemli sebepleri arasındadır. Buna karşın öşür potansiyelinin kaynak açığını karşılama oranlarının en düşük olduğu bölgeler ise TR10 İstanbul (%1), TR51 Ankara (%21) ve TR31 İzmir (%65) bölgeleridir. Bu bölgeler, Türkiye'nin en yüksek nüfus yoğunluğuna ve görece yüksek hanehalkı ortalama gelirine sahip büyükşehirlerini kapsamaktadır. İmameyn'in içtihadına göre hesaplanan bölgesel öşür potansiyelleri ise görelî yoksulluk sınırına dayalı kaynak açığını yalnızca sekiz bölgede (TR32, TR52, TR71, TRA1, TRB1, TRB2, TRC1 ve TRC2 bölgeleri) karşılayabilmektedir.

Üst-orta gelir grubu ülkeler için belirlenen yoksulluk sınırına dayalı kaynak açığı ile öşür potansiyelleri karşılaştırıldığında İmam Ebû Hanîfe'nin içtihadına göre sadece üç bölgede

yoksulların ihtiyacı öşür potansiyeli ile giderilebilmektedir. Bu bölgeler TR21 Tekirdağ-Edirne-Kırklareli, TR32 Aydın-Denizli-Muğla ve TR41 Bursa-Bilecik-Eskişehir bölgeleridir. TR21 ve TR41 bölgeleri söz konusu yoksulluk sınırı açısından Türkiye'deki en düşük kaynak açığına sahip bölgeleri teşkil ederken nispi yüksek öşür oranlarına sahiptir. TR32 bölgesi görece düşük kaynak açığının yanında Türkiye'deki en yüksek ürün çeşitliliğine sahip bölgedir. TR10 İstanbul ve TR31 İzmir gibi görece yüksek ortalama eşdeğer hanehalkı gelirine sahip bölgelerde üst orta gelir grubu ülkeleri yoksulluk sınırına dayalı kaynak açığının görece düşük yoksulluk sınırına dayalı kaynak açığından daha düşük olması dikkat çekicidir. Bu sebeple söz konusu bölgelerde karşılama oranları üst orta gelir grubu ülkeleri yoksulluk sınırı için görece daha yüksektir. İmameyn'in içtihadı esas alındığında ise öşür potansiyeli hiçbir bölgede kaynak açığını tamamıyla karşılayamamakla birlikte bütün bölgeler için karşılama oranı %14 düzeyindedir.

Öşür potansiyelinin kaynak açığını karşılama oranlarının yoksulluğun ortadan kaldırılması söylemleriyle ilişkilendirilmemesi gerekir; bu çalışmanın odak noktası yoksulların ihtiyacının karşılanması bağlamında Türkiye'de öşür potansiyelinin rolünü tespit etmektir. Elbette bu sonuçların, ancak öşür potansiyelinin tamamının etkin bir şekilde dağıtıldığı duruma yönelik tahminlerden ibaret olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Çeşitli tecrübeler zekât ve öşür potansiyelinin bütünüyle toplanamayabileceği durumlarla karşılaşılabilceğini de göstermektedir. Bu açıdan Kahf, Pakistan'da öşrün toplanıp dağıtılması işlemlerine zekât memurlarına ek olarak yaklaşık çeyrek milyon gönüllü insanın katılmış olmasına rağmen öşür potansiyelinin ancak %24,5'lik kısmının toplanabildiğini belirtmiştir (Kahf, 1987b, s. 29).

Her ne kadar bu çalışmada yoksulluk ölçütü olarak dünya ve Türkiye'deki istatistik kurumlarının esas aldığı eşikler kullanılmış olsa da zekât potansiyelinin ve bu potansiyelin fakirliğe etkisinin daha isabetli bir şekilde hesaplanabilmesi için yoksulluğun fıkhi sınırlarının kullanılması önem arz etmektedir. Yoksulluğun fıkhi sınırları arasında nisâb-ı istiğnâ ve kifâyet gibi temel eşikler bulunmaktadır. Türkiye'de yoksulluğun bu eşikler üzerinden hesaplanması mikro düzeyde fertlerin servet bilgisine detaylı bir erişimi gerektirmektedir. Yazarlar mevcut durumda özellikle nisâb-ı ğinâ ve nisâb-ı istiğnâ için gerekli bilgilere sahip bir veri setinin varlığını tespit edememiştir. Özelde zekât potansiyelinin fakirlik üzerindeki etkilerinin, genelde ise yoksulluğun bu fıkhi sınırlar üzerinden hesaplanması hem daha isabetli tespitlerin yapılmasına hem de İslâm iktisadının Türkiye'deki gelişimine katkı sunabilir. Aynı zamanda, öşür potansiyelinin yanında diğer zekât kalemleri üzerinden de zekât potansiyellerinin mikro veriler üzerinden hesaplanması Allah'ın izniyle Türkiye'deki zekât potansiyeli hakkında daha isabetli sonuçlar elde edilmesine vesile olabilir. Bunların yanında, her bir zekât kalemi için Türkiye'deki çeşitliliği yeterince yansıtan örneklemeler üzerinden toplanan verilerle mükelleflerin zekât verme eğilimlerini tespit eden çalışmaların yapılması da önem arz etmektedir.

Son olarak, özellikle Türkiye'de tarımsal üretim yapanların öşrün farzıyeti hakkında bilgilendirilmesi için ilgili kamu kurumu, meslek birlikleri, kooperatifler ve sivil toplum kuruluşlarının ortaklığında gerek basılı materyaller gerekse konvansiyonel ve sosyal medya kanalları üzerinden bilgilendirme kampanyalarının düzenlenmesi, hutbe ve vaazlarda öşür ile ilgili bilgilere yer verilmesi, yardım toplayan sivil toplum kuruluşlarının dağıtımına dair hususi şartlarına riayet etmek kaydıyla öşür toplama kampanyaları organize etmesi gibi tedbirler öşür verme farkındalığı ve eğilimini arttırma açısından büyük bir öneme sahiptir. İlgili paydaşların bu gibi faaliyetleri stratejik bir plan kapsamında gerçekleştirmesi, Allah'ın rızasına uygun bir biçimde hem hakları zayi edilmeden fakirlerin ihtiyacının karşılanmasına, hem de daha dengeli ve huzurlu bir toplumun tesis edilmesine katkıda bulunacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de tarım ürünlerinin zekâtı olan öşrün, yoksulların ihtiyacını karşılama potansiyeli bölgesel düzeyde analiz edilmiştir. Bu açıdan öşrün fıkhi yönlerini, Türkiye açısından tarihsel boyutlarını ve konuyla ilgili literatürü incelemekle birlikte çalışma, mevcut veriler üzerinden öşür potansiyelinin nasıl hesaplanabileceğine dair bir yöntem önerisi sunmaktadır.

Öşür potansiyelinin Hanefî mezhebindeki iki farklı içtihat esas alınarak hesaplandığı araştırmanın bulguları, öşür potansiyelinin –her iki içtihat için de– mutlak yoksulluk sınırına dayalı kaynak açığını tüm bölgelerde karşılayabilecek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Göreli yoksulluk sınırı baz alındığında ise İmam Ebû Hanîfe’nin içtihadına göre öşür potansiyelinin Türkiye’deki 26 bölgeden 19’unda kaynak açığının tamamını karşıladığı sonucuna varılmıştır. 7 bölgede ise nüfus yoğunluğu, hanehalkı ortalama geliri ve göreli yoksulluk oranlarının nispeten yüksek, tarımsal üretim miktarı ve ortalama öşür oranlarının ise düşük olması gibi sebeplerle bu potansiyelin kaynak açığını karşılamada sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte göreli yoksulluk sınırına göre kaynak açığının karşılandığı bölgelerdeki fazla öşür potansiyeli, kalan yedi bölgedeki kaynak açığını da karşılayabilecek düzeydedir. İmameyn’in içtihadına göre ise öşür potansiyelinin göreli yoksulluğa göre kaynak açığını karşılama oranı Türkiye genelinde %44,7 olarak hesaplanmıştır. Üst ve orta gelir grubu ülkeler için belirlenen yoksulluk sınırı esas alınarak tahmin edilen bölgesel kaynak açığının öşür potansiyelleri tarafından karşılanma oranları ise sırasıyla %35 ve %14 düzeyindedir.

Bu araştırmanın nicel bulguları, bireysel bir dini vecibe düzeyinde dahi öşrün, Türkiye’de yoksulların ihtiyacının karşılanmasında teorik anlamda önemli bir kaynak potansiyeli barındırdığına işaret etmektedir. Elde edilen sonuçlar, mevcut potansiyelin bölgelere göre değişen bir dağılım sergilediğini ve asıl meselenin bu teorik kapasitenin fiiliyata geçirilmesi noktasında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle çalışmanın temel bir çıkarımı, söz konusu potansiyelin toplumsal bir faydaya dönüşebilmesinin, öncelikle tarımsal üreticiler nezdinde öşür farkındalığının ve bu ibadeti eda etme eğiliminin artırılmasına yönelik yapıcı ve kalıcı mekanizmaların tesisine bağlı olduğudur. Kamu idaresi, ilgili meslek kuruluşları ve sivil toplum aktörleri arasında kurulacak işbirlikleri çerçevesinde hayata geçirilecek bilgilendirme çalışmaları, şeffaf dijital tahsilat imkanları ve güvenilir dağıtım modelleri gibi somut uygulamalar, bu hedefe ulaşmada kilit öneme sahip olacaktır.

Çalışmanın en çarpıcı sonuçlarından biri, öşür potansiyelinin GSYH içindeki payının tarımın ekonomideki azalan rolüne bağlı olarak düşmesine rağmen, Türkiye’de yoksulların ihtiyacının karşılanmasında halen önemli bir rol oynayabileceğidir. Bu çalışma, Türkiye’de öşrün yoksulların ihtiyacının karşılanmasında önemli bir potansiyele sahip olduğunu kanıtlamakla birlikte, bu potansiyelin gerçekleşmesi için kamu kurumları ve STK’lar arasında kurumsal işbirliğinin, stratejik bir plan kapsamında farkındalık artırıcı kampanyaların ve akademik çalışmaların gerekliliğini vurgulamaktadır. Gelecek araştırmalar, öşür vermeyi teşvik eden muhtemel mekanizmaların tesisi ile mükelleflerin öşür verme eğilimleri üzerine odaklanarak literatüre katkı sunabilir. Öşür, yalnızca mali bir mükellefiyet değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve adaletin tesisini sağlayan ilahi bir emirdir. Öşür, yoksulların ihtiyacını karşılamadaki potansiyel katkıları üzerinden araçsallaştırılmadan ve istismar edilmeden, ibadet niteliğine uygun şekilde değerlendirilmeli ve mükellefler tarafından uygulanması teşvik edilmelidir. Bu çalışmanın bulguları, bu emrin günümüz Türkiye’sinde taşıdığı sosyoekonomik anlama dair analitik bir çerçeve sunmaktadır.

En doğrusunu bilen Allah Teâlâ’dır.

Politika Önerileri

Sivil Toplum Kuruluşları

- Yardım toplayan sivil toplum kuruluşlarının, öşür toplanmasına ve dağıtımına dair fıkhi şartlara (meşruiyet, şeffaflık, hedef kitle uygunluğu vb.) riayet etmek kaydıyla öşür toplama kampanyaları düzenlemesi.
- İlgili kamu kurumları, meslek birlikleri ve kooperatiflerle işbirliği içinde mükelleflerin zekât ve öşrün farziyeti hakkında bilgilendirilmesine yönelik farkındalık çalışmalarının düzenlenmesi ve aktif katılımın sağlanması.
- Zekât ve öşür konusunda toplumsal farkındalığı artırmak için sosyal medya, basılı materyal ve saha çalışmaları gibi çoklu iletişim kanallarının etkin kullanılması.
- Zekât ve öşür uygulamalarının dini ve ahlaki bütünlüğünün korunması, sürecin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleriyle yönetilmesi suretiyle istismarın önlenmesi.
- Zekât ve öşrün salt pragmatik bir yoksulluk azaltma aracı olarak değil, ibadet niteliğine uygun şekilde değerlendirilmesi ve bu çerçevede topluma anlatılması.

Kamu Kurumları

- Fıkhi yoksulluk eşiklerinin (nisâb-ı istiğnâ ve kifâyet) hesaplanabilmesi için mikro düzeyde fertlerin servet bilgisine detaylı erişim sağlayan kapsamlı veri setlerinin TÜİK koordinasyonunda geliştirilmesi ve bu verilerin araştırmacıların kullanımına sunulması.
- Diyanet İşleri Başkanlığı koordinasyonunda ilgili kamu kurumları, meslek birlikleri, kooperatifler ve sivil toplum kuruluşlarının ortaklığında, mükelleflerin zekât ve öşrün farziyeti hakkında bilgilendirilmesine yönelik çok paydaşlı bilinçlendirme kampanyalarının düzenlenmesi.
- Basılı materyaller, konvansiyonel medya (televizyon, radyo) ve sosyal medya platformları üzerinden entegre bir iletişim stratejisiyle zekât ve öşür farkındalığının artırılmasına yönelik kamu spotları ve bilgilendirme programlarının hazırlanması.
- Diyanet İşleri Başkanlığı koordinasyonunda hutbe ve vaazlarda zekât ve öşür ile ilgili bilgilere sistematik olarak yer verilmesi yoluyla kamuoyunda farkındalığın güçlendirilmesi.
- İlgili paydaşların zekât ve öşür konusundaki farkındalık çalışmalarını kapsamlı ve uzun vadeli stratejik planlar çerçevesinde gerçekleştirmesi için Tarım ve Orman Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve ilgili diğer kurumların koordinasyonunda ulusal düzeyde bir eylem planının hazırlanması.

Akademik Kurumlar ve Araştırmacılar

- Öşür dışındaki zekât kalemlerinin (ticari mallar, altın-gümüş, hayvan varlıkları vb.) mikro veriler üzerinden hesaplanarak Türkiye'deki toplam zekât potansiyelinin daha isabetli bir şekilde tespit edilmesine yönelik araştırmalar yürütülmesi.
- Her bir zekât kalemi için Türkiye'deki çeşitliliği yeterince yansıtan örneklemeler üzerinden toplanan verilerle mükelleflerin zekât verme davranışlarını, motivasyonlarını ve vermele-
rinin önündeki engelleri tespit eden saha çalışmalarının gerçekleştirilmesi.
- Nisâb-ı istiğnâ ve kifâyet gibi fıkhi yoksulluk eşiklerinin Türkiye bağlamında birer yoksul-
luk sınırı olarak esas alınarak, bu eşikler üzerinden yoksulluk analizlerinin yapılması.
- Zekât ve öşür vermeyi teşvik eden muhtemel kurumsal, sosyal ve psikolojik mekanizma-
ların tesisi ve etkinliğinin akademik olarak incelenmesi.
- Zekât ve öşür ödeme eğilimlerini etkileyen faktörlerin (sosyoekonomik durum, dini moti-
vasyon, kurumsal güven, bilgi düzeyi vb.) derinlemesine araştırılması ve davranışsal ana-
lizler yapılması.
- Zekât ve öşür potansiyelinin sosyoekonomik etkilerinin farklı senaryolar (tam toplama,
kısmi toplama, farklı dağıtım mekanizmaları vb.) altında modellenmesi ve simülasyon
çalışmalarının yapılması.
- Tarihsel ve karşılaştırmalı perspektiften zekât ve öşür uygulamalarının incelenmesi.

Ortak Sorumluluk Gerektiren Alanlar

- Sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları ve akademik kurumların ortaklaşa katılımıyla
zekât ve öşür konusunda toplumsal farkındalığı artırmak üzere ulusal düzeyde bir strate-
jik planın hazırlanması ve uygulanması.
- Zekât ve öşür uygulamalarının ibadet niteliğine uygun şekilde, araçsallaştırılmadan ve
istismar edilmeden anlaşılıp uygulanması konusunda tüm paydaşların ortak bir ahlaki
çerçevede hareket etmesi.

Kaynakça

- Akhisârî, Hasan Kâfî. (2010). *Şerhu semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* (thk. M. M. M. Ramadân). Dâru İbni'l-Cevzî.
- Asker, A., & Yıldız, E. (2014). Aşar Vergisi'nin son yıllarında Niğde ve civarındaki suistimaller üzerine bazı gözlemler. *Turkish Studies*, 9(7), 177-192.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. (1998). *Umdetü'l-kârî şerhu Sahihi'l-Buhârî*. Dâru'l-Fikr.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2014). *Tanzimat sonrası arazi ve tapu: 35 numaralı kanun-ı kalemiye defteri ve 40 numaralı kanunnâme-i arazi defteri (transkripsiyon/tıpkıbasım)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Bayraktar, M. (1987). Türkiye'de tarım kesiminde zekât potansiyeli. *Türkiye'de zekât potansiyeli* (s. 12-25) içinde. İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.
- Bilmen, Ö. N. (1963). *Büyük İslâm ilmihalî*. Bilmen Yayınevi.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. (1996). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Cin, H. (1991). Arazi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 342-346) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Coşgel, M. M. (2005). Efficiency and continuity in public finance: The Ottoman system of taxation. *International Journal of Middle East Studies*, 37(4), 567-586.
- Çalçalı, Ö. (2012). Türkiye ve bazı ülkelerdeki vergi reformlarına bir bakış. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 36-62.
- Çevik, M. (2020, Ekim). 13 bin 360 dekada topraksız tarım yapılıyor [Dr. Mehmet Hasdemir ile röportaj]. *Türk Tarım Orman Dergisi*. <http://turktarim.gov.tr/Haber/507/13-bin-360-dekada-topraksiz-tarim-yapiliyor> adresinden erişildi.
- Demir, O., & Cevahir, H. (2021). Türkiye'de potansiyel zekât geliri ve zekâtın yoksulluğu önleyici rolü. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 7(2), 163-182. doi: 10.25272/ijisef.933678
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (1994). *Öşür* (Karar No: 10938). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://fetva.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/10938/osur> adresinden erişildi.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2025a). *Toprak ürünlerinin öşründe nisap var mıdır?* Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kurul.diyaret.gov.tr> adresinden erişildi.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2025b). *Öşür hesaplamalarında borçlar düşülebilir mi?* Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kurul.diyaret.gov.tr> adresinden erişildi.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2025c). *Masrafların öşre etkisi nedir?* Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kurul.diyaret.gov.tr> adresinden erişildi.

- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2025d). *Topraksız tarım yöntemiyle elde edilen ürünlerden öşür vermek gerekir mi?* Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kurul.diyaret.gov.tr> adresinden erişildi.
- Duman, S. (2022). Öşre tabi ürünlerle ilgili güncel problemler tebliğ müzâkeresi. *Güncel dinî meseleler istişare toplantısı - IX: Öşür hesaplamalarıyla ilgili güncel dinî meseleler* (s. 39-48) içinde. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. (1989). *Kitâbu'l-emvâl* (thk. M. İmâre). Dâru's-Şurûk.
- Ebû Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhim. (1979). *Kitâbu'l-harâc*. Dâru'l-Ma'rife.
- Ekinci, E. B. (2021, 18 Ocak). *Aşar vergisi ve köy ağalığının doğuşu*. <https://www.ekremlugraekinci.com> adresinden erişildi.
- Erkal, M. (2007). Öşür. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 97-100) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erkal, M. (2008). *Zekât: Bilgi ve uygulama*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Esen, B. (2022). Farklı tarım ürünlerine göre öşür nisabının tespiti tebliğ müzâkeresi. *Güncel dinî meseleler istişare toplantısı - IX: Öşür hesaplamalarıyla ilgili güncel dinî meseleler* (s. 185-202) içinde. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Esen, B. (2024). Günümüzde tarım ürünlerinin zekât (öşür) nisabının kilogram bakımından tek bir rakam olarak belirlenmesinin imkanı. *Diyânet İlmî Dergi*, 60(1), 201-244.
- Genç, M. (2017). İktisadî açıdan Osmanlı'da zekât uygulamaları. İ. Kurt & S. A. Tüz (Ed.), *Tarihte ve günümüzde zekât uygulamaları* (1. bs., s. 255-261) içinde. Ensar Neşriyat.
- Gönüllü, A. R. (2015). Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 69-102.
- Gümüş, N., Yardımcıoğlu, F., & Altıntaş, N. (2019). The role of zakat potential in reducing poverty in Türkiye. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 5(2), 90-110. doi: 10.25272/ijisef.575488
- Hassan, M. K., Khan, M. Z. H., Miah, M. A., & Islam, M. K. (2024). The national level potential of zakat and its integration into the fiscal framework: Sector-specific insights from the economy of Bangladesh. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 17(1), 146-169.
- IRTI. (2015). *Islamic social finance report 2015*. Islamic Development Bank.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. (2003). *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenviri'l-ebsâr*. Dâru 'Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. (2000). *Fethu'l-bâri şerhu Sahihî'l-Buhârî*. Dâru's-Selâm.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed. (1997). *Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. (2003). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn b. Abdurrahman. (2003). *Fethu'l-kadîr 'ale'l-Hidâye şerhi Bidâyetü'l-mübtedî*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kahf, M. (1987a). *Zakat estimation in some Muslim countries*. https://monzer.kahf.com/papers/english/ZAKAH_ESTIMATION_FIRST_PART.pdf adresinden erişildi.
- Kahf, M. (1987b). *Report on zakah and ushr fund management in the Islamic Republic of Pakistan*. Islamic Development Bank.

- Kahf, M. (1989). Zakat: Unresolved issues in the contemporary fiqh. *Journal of Islamic Economics*, 2(1), 1-22.
- Kahf, M. (1995). Applied institutional models for zakah collection and distribution for Islamic countries and communities. A. A. El-Ashker & M. S. Haq (Ed.), *Institutional framework of zakah: Dimensions and implications* (s. 197-228) içinde. Islamic Development Bank.
- Kallek, C. (2013). Vesik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 70) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kamali, M. H. (2013). *Principles of Islamic jurisprudence*. Ilmiah Publishers.
- Kaya, S. (2017). Fikhi açıdan Osmanlı'da zekât uygulamaları. İ. Kurt & S. A. Tüz (Ed.), *Tarihte ve günümüzde zekât uygulamaları* (1. bs., s. 221-254) içinde. Ensar Neşriyat.
- Keramat, A. (2024). *Institutionalizing zakah in the legal framework of Afghanistan* (Doktora tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Kişmir, A. (2013). *İslâm hukukunda öşür ve delilleri* (Yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. (2006). *el-Ahkâmu's-sultâniyye* (thk. A. Câd). Dâru'l-Hadîs.
- Mergînânî, Ali b. Ebî Bekr. (2019). *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî* (thk. S. Bektaş). Dâru's-Sirâc.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2021). *2021 su/tarım yılı alansal yağış değerlendirmesi*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Okuyucu, N. (2017). Zekâtta yerellik-bölgesellik-evrensellik. İ. Kurt & S. A. Tüz (Ed.), *Tarihte ve günümüzde zekât uygulamaları* (s. 811-838) içinde. İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.
- Önder, İ. (2019). Âşarın kaldırılması. *Mülkiye Dergisi*, 43(2), 491-510.
- Pamuk, Ş. (2013). Son iki yüzyılda Türkiye'de gelirin bölüşümü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 40(2), 297-316.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi: Büyüme, kurumlar ve bölüşüm* (9. bs.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Powell, R. (2010). Zakat: Drawing insights for legal theory and economic policy from Islamic jurisprudence. *University of Pittsburgh Tax Review*, 7, 43-102.
- Sahillioğlu, H. (1997). Haraç (Osmanlı Devleti). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 88-90) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Selçuk, M. (2022). *Tarımsal üretimin zekâtı ve Türkiye'nin öşür potansiyeli: Fındık tarımı örneği* (İslami Sosyal Finans Raporu No. 7). İslam İktisadi Araştırma Merkezi (İKAM).
- Shaw, S. J. (1975). The nineteenth-century Ottoman tax reforms and revenue system. *International Journal of Middle East Studies*, 6(4), 421-459.
- Shirazi, N. S. (2004, 14 Aralık). Prospects of poverty elimination through the institution of zakat: A case of OIC member countries. *International Conference on Poverty in the Muslim World & Communities: Causes and Solutions*, Malezya.
- Shirazi, N. S. (2006). Providing for the resource shortfall for poverty elimination through the institution of zakat in low income Muslim countries. *IJUM Journal of Economics and Management*, 14(1), 1-27. doi: 10.31436/ijema.v14i1.116
- Shirazi, N. S. (2014). Integrating zakat and waqf into the poverty reduction strategy of the IDB member countries. *Islamic Economic Studies*, 22(1), 79-108. doi: 10.12816/0004131
- Shirazi, N. S., & Amin, M. F. B. (2009). Poverty elimination through potential zakat collection in the OIC-member countries: Revisited. *The Pakistan Development Review*, 48(4), 739-754.

- Şavlı, M. (2006). *İslâm hukukunda zirai ürünlerin zekâtı* (Yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Şener, A. (1990). Tanzimat ve Osmanlı maliyesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 49-76.
- Şürûnbülâlî, Hasan b. Abbâs. (t.y.). *Ğunyetü zevi'l-ahkâm fî buğyeti dürerî'l-hükkâm*. Mîr Muhammed Kütübhâne.
- Tabakoğlu, A. (2007). Öşür (Osmanlılar). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 100-103) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tabakoğlu, A., & Turan, M. (2017). Türkiye’de zekât potansiyelinin yeniden tespiti. İ. Kurt & S. A. Tüz (Ed.), *Tarihte ve günümüzde zekât uygulamaları* (s. 899-938) içinde. İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *Bölgeler itibariyle toprak analiz sonuçlarına göre çeşitli bitkilere verilmesi gerekli saf madde olarak fosfor miktarları* [Veri Seti]. Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Ticaret Bakanlığı. (2021). *Hal kayıt sistemi fiyat detayları* [Veri Seti]. Ticaret Bakanlığı.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *Tarımsal işletme yapı araştırması 2016*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Bitkisel üretim istatistikleri: Üretim miktarı, 2021* [Veri Seti]. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Hayvancılık istatistikleri: Hayvansal üretim, 2021* [Veri Seti]. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Tarımsal ürün fiyatları ve üretim değerleri: Bitkisel ürün fiyatları, 2021* [Veri Seti]. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022b). *Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına (A21) göre cari fiyatlarla, 1998-2021* [Veri Seti]. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022c). *Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına (A21) göre zincirlenmiş hacim, endeks ve değişim oranları, 1998-2021* [Veri Seti]. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022d). *Gelir ve yaşam koşulları araştırması 2022 mikro veri seti* [Veri Seti]. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, Mayıs). *Gelir dağılımı istatistikleri 2022* [Basın Bülteni]. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, Mayıs). *Yoksulluk ve yaşam koşulları istatistikleri 2022* [Basın Bülteni]. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2022-49746> adresinden erişildi.
- Ülev, S., Şelçuk, M., & Lila, N. (2022). Günümüzde fındık bahçelerinde gerçekleştirilen yarıcılık uygulamalarının Hanefi mezhebindeki müsâkat akdi hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(45), 1-27. doi: 10.17335/sakaofd.1066486
- Yaraşlı, G. O. (2003). *Türkiye’de vergi reformu* (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, İ. (2019). Hanefî geleneğin İmameyn’in Ebû Hanîfe’ye muhâlefetini yorumlayışı: Öşür merkezli bir okuma. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (34), 51-84.
- Yıldırım, İ. (2023). Tarım ürünleri (öşür) bağlamında zekâtın etkinliği. *Zekat Kongresi* (s. 311-325) içinde. Diyanet İşleri Başkanlığı.

Ekler

EK 1. İBBS II Sınıflandırmasına Göre Bölgeler ve İller

Bölge/İBBS II Kodu	İller
TR10	İstanbul
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR31	İzmir
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR51	Ankara
TR52	Konya, Karaman
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR62	Adana, Mersin
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

EK 2. Ürün Çeşidi ve İşletme Büyüklüğü Düzeyinde Nisâb Altı Üretim Değerleri

Kod	Ürün	Arazi Büyüklüklerine Göre Nisâb Altı Üretim Değeri (₺)			Toplam Nisâb Altı Üretim Değeri (₺)
		<5 Dekar	5-9 Dekar	10-19 Dekar	
01.11.11.00.00	Durum buğdayı	27.881.734	-	-	27.881.734
01.11.12.00.00	Buğday, Durum buğdayı hariç	128.606.005	-	-	128.606.005
01.11.31.00.02	Arpa (Diğer)	44.927.604	-	-	44.927.604
01.11.32.00.00	Çavdar	1.570.293	-	-	1.570.293
01.11.33.00.00	Yulaf	1.875.994	-	-	1.875.994
01.11.42.00.00	Darı	71.289	-	-	71.289
01.11.49.00.01	Kaplıca	28.756	-	-	28.756
01.11.49.00.02	Kuş yemi	76.895	-	-	76.895
01.11.49.00.04	Triticale	2.020.857	-	-	2.020.857
01.11.49.00.05	Kara buğday	19.030	47.833	-	66.863
01.11.72.00.00	Bakla, Kuru (İnsan tüketimi için)	65.363	-	-	65.363
01.11.73.00.00	Nohut, Kuru	11.034.904	27.736.380	-	38.771.284
01.11.74.00.01	Mercimek, Kuru (Kırmızı)	4.252.041	10.687.563	-	14.939.604
01.11.74.00.02	Mercimek, Kuru (Yeşil)	874.396	2.197.805	-	3.072.201
01.11.75.00.00	Bezelye, Kuru	15.861	-	-	15.861
01.11.79.00.01	Börülce, Kuru	49.151	123.541	-	172.692
01.11.79.00.02	Burçak (Dane)	16.353	41.103	-	57.456
01.11.79.00.04	Mürdümük	75.258	189.162	-	264.420
01.11.79.00.05	Acı bakla (İnsan tüketimi için)	1.894	4.762	15.974	22.630
01.11.81.00.00	Soya fasulyesi	2.445.842	-	-	2.445.842
01.11.82.00.00	Yerfıstığı, kabuklu	6.869.515	-	-	6.869.515

Kod	Ürün	Arazi Büyüklüklerine Göre Nisâb Altı Üretim Değeri (₺)			Toplam Nisâb Altı Üretim Değeri (₺)
		<5 Dekar	5-9 Dekar	10-19 Dekar	
01.11.84.00.00	Pamuk çekirdeği (Çiğit)	12.013.082	-	-	12.013.082
01.11.91.00.00	Keten tohumu	104	260	-	364
01.11.93.00.00	Kanola veya Kolza tohumu	1.717.837	-	-	1.717.837
01.11.94.00.00	Susam tohumu	964.756	2.424.927	8.135.238	11.524.921
01.11.95.00.01	Ayçiçeği tohumu (Yağlık)	39.322.608	-	-	39.322.608
01.11.95.00.02	Ayçiçeği tohumu (Çerezlik)	5.408.900	-	-	5.408.900
01.11.99.00.01	Kenevir tohumu	2.709	6.809	22.845	32.363
01.11.99.00.02	Haşhaş tohumu	1.723.309	4.331.560	14.531.686	20.586.555
01.11.99.00.03	Aspir tohumu	122.630	308.232	-	430.862
01.13.39.00.04	Kabak (Çerezlik)	664.643	1.670.588	-	2.335.231
01.13.59.00.02	Salep	45.510	-	-	45.510
01.13.72.00.00	Şeker pancarı tohumları	2.283	-	-	2.283
01.16.11.00.02	Pamuk, Çırcırlanmış (Lifli)	32.358.812	-	-	32.358.812
01.16.19.00.02	Kenevir, Lif	2.845	7.150	-	9.995
01.19.10.26.00	Bakla, Kuru (Yemlik)	37.794	-	-	37.794
01.19.31.05.00	Korunga tohumu	2.718	6.831	22.916	32.465
01.19.31.06.01	Fiğ (Adi) tohumu	103.856	261.043	-	364.899
01.19.31.06.02	Fiğ (Macar) tohumu	36.864	92.658	-	129.522
01.19.31.06.03	Fiğ (Diğer) tohumu	11.041	27.751	-	38.791
01.19.31.09.00	Yonca tohumu	199.685	501.912	1.683.833	2.385.430
01.24.29.00.03	İğde	196.732	-	-	196.732
01.25.19.00.06	Dut	1.419.478	-	-	1.419.478

Kod	Ürün	Arazi Büyüklüklerine Göre Nisâb Altı Üretim Değeri (₺)			Toplam Nisâb Altı Üretim Değeri (₺)
		<5 Dekar	5-9 Dekar	10-19 Dekar	
01.25.33.00.00	Fındık	58.184.896	146.248.523	-	204.433.420
01.25.34.00.00	Şam fıstığı (Antep fıstığı)	15.541.206	39.063.032	131.050.173	185.654.412
01.25.35.00.00	Ceviz	30.945.192	-	-	30.945.192
01.26.11.00.00	Sofralık zeytinler	12.212.297	-	-	12.212.297
01.26.12.00.00	Yağlık zeytinler Zeytinyağı üretimi için	19.623.760	-	-	19.623.760
01.28.14.00.02	Kimyon, İşlenmemiş	547.039	1.374.991	4.612.873	6.534.904
01.28.14.00.03	Rezene, İşlenmemiş	115.023	289.112	-	404.134
01.28.14.00.04	Kişniş, İşlenmemiş	1.605	4.033	-	5.638
01.28.19.00.01	Kekik, İşlenmemiş	933.263	-	-	933.263
01.28.19.00.08	Çörek otu tohumu	595.238	1.496.138	-	2.091.375
01.28.30.00.08	Haşhaş kapsülü (Haşhaş kellesi)	374.834	942.150	3.160.762	4.477.746
01.28.30.00.11	Adaçayı	43.658	-	-	43.658
01.28.30.00.19	Lavanta	67.799	-	-	67.799
01.28.30.00.36	Gül, Yağlık	1.000.110	-	-	1.000.110
Toplam		469.323.151	240.085.849	163.236.300	872.645.300

EK 3. Türkiye’de Yetişen Mahsullerden İmameyn’e Göre şre Tabi Olduğu Tespit Edilenler

Kod	rn	Detay
01.11.49.00.05.	Kara buğday	
01.11.49.00.01.	Kaplıca	
01.11.42.00.00.	Darı	
01.11.32.00.00.	avdar	
01.11.33.00.00.	Yulaf	
01.11.11.00.00.	Durum buğdayı	
01.11.31.00.02.	Arpa	Diğer
01.11.12.00.00.	Buğday, Durum buğdayı hariç	
01.11.79.00.05.	Acı bakla	İnsan tüketimi için
01.11.75.00.00.	Bezelye, Kuru	
01.11.79.00.01.	Börülce, Kuru	
01.11.72.00.00.	Bakla, Kuru	İnsan tüketimi için
01.11.74.00.02.	Mercimek, Kuru	Yeşil
01.11.81.00.00.	Soya fasulyesi	
01.11.74.00.01.	Mercimek, Kuru	Kırmızı
01.11.73.00.00.	Nohut, Kuru	
01.11.71.00.	Fasulye, Kuru	
01.12.10.00.00.	Çeltik	
01.25.90.00.01.	Keçiboynuzu	Harnup
10.39.25.90.00.	İncir	Kuru
01.28.12.00.00.	Biber, Kuru, İşlenmemiş	
01.28.14.00.04.	Kişniş, İşlenmemiş	
01.13.39.00.04.	Kabak	erezlik
01.19.31.06.03.	Fiğ	Diğer tohumu
01.11.79.00.02.	Burçak	Dane
01.19.31.06.02.	Fiğ	Macar tohumu
01.19.10.11.00.	Burçak	Yeşil ot
01.11.49.00.02.	Kuş yemi	
01.19.31.06.01.	Fiğ	Adi Tohumu
01.19.10.19.00.	Mısır	Hasıl
01.19.10.10.02.	Fiğ	Macar - Yeşil ot
01.19.10.13.00.	Korunga	Yeşil ot
01.19.10.10.01.	Fiğ	Adi - Yeşil ot

01.19.10.15.00.	Yulaf	Yeşil ot
01.19.10.12.00.	Yonca	Yeşil ot
01.16.19.00.02.	Kenevir, Lif	
01.16.11.00.02.	Pamuk, Çırçırılanmış	Lifli
01.16.11.00.01.	Pamuk, Çırçırılanmamış	Kütlü
01.49.21.	Doğal Bal	
01.21.12.02.01.	Kurutmalık üzüm, Çekirdekli	
01.21.12.02.02.	Kurutmalık üzüm, Çekirdeksiz	
01.11.82.00.00.	Yerfıstığı, Kabuklu	
01.25.31.00.00.	Badem	
01.25.34.00.00.	Şam fıstığı	Antep fıstığı
01.25.35.00.00.	Ceviz	
01.25.33.00.00.	Fındık	
01.13.59.00.02.	Salep	
01.28.14.00.02.	Kimyon, İşlenmemiş	
01.28.19.00.01.	Kekik, İşlenmemiş	

EK 4. Bölge (İBBS II) Düzeyinde Kaynak Açığı ve Öşür Potansiyeli (Milyon TL)

İBBS II	Öşür Potansiyeli (İmam Ebû Hanîfe)	Öşür Potansiyeli (İmameyn)	Kaynak Açığı (\$6.85 Sınırı)	Kaynak Açığı (Mutlak Yoksulluk Sınırı)	Kaynak Açığı (Görelî Yoksulluk Sınırı)
TR10	57,42	27,22	3600,33	43,94	4719,80
TR21	823,00	411,75	722,68	4,68	678,91
TR22	1.174,90	566,61	1511,09	90,36	845,18
TR31	1.233,72	533,76	1734,58	20,87	1883,81
TR32	2.082,66	720,56	1387,29	1,19	709,34
TR33	1.544,87	692,70	2470,46	41,58	837,98
TR41	1.223,11	471,26	1090,50	1,21	886,98
TR42	842,45	193,49	1745,24	49,26	1182,31
TR51	371,23	176,03	2009,52	57,66	1759,17
TR52	1.700,71	1.086,03	2168,79	61,29	782,47
TR61	1.388,80	262,68	1440,31	48,56	1007,79
TR62	2.063,86	495,15	5070,37	26,99	1065,24
TR63	1.054,17	437,05	5611,24	88,41	772,17
TR71	930,89	473,08	1359,63	33,34	399,26
TR72	640,94	413,16	2593,08	213,02	964,96
TR81	247,26	84,94	524,64	4,70	315,54
TR82	262,36	156,58	704,44	31,82	349,45
TR83	1.205,60	554,01	2574,52	72,67	942,80
TR90	1.419,12	47,43	1775,97	27,74	842,33
TRA1	323,27	239,49	1321,24	10,04	135,67
TRA2	279,93	226,60	2680,11	78,78	271,70
TRB1	372,27	124,51	1706,83	1,09	100,32
TRB2	464,85	313,63	6028,80	74,43	224,80
TRC1	823,13	307,18	3709,06	19,65	137,56
TRC2	1.530,66	782,27	9138,17	58,24	277,30
TRC3	431,12	275,71	6135,05	149,56	328,07
Toplam	24.492,30	10.072,88	70.813,93	1.311,06	22.420,91

EK 5. İl (İBBS III) Düzeyinde Öşür Potansiyeli (Milyon TL)

İl (İBBS III)	Öşür Potansiyeli (İmam Ebû Hanîfe)	Öşür Potansiyeli (İmameyn)	İl (İBBS III)	Öşür Potansiyeli (İmam Ebû Hanîfe)	Öşür Potansiyeli (İmameyn)
Adana	993,83	357,61	Kayseri	290,75	166,20
Adıyaman	250,24	81,42	Kilis	99,68	23,55
Afyonkarahisar	345,65	171,92	Kocaeli	100,15	41,39
Aksaray	342,74	221,39	Konya	1.398,01	947,18
Amasya	186,99	81,28	Kütahya	176,09	128,83
Ankara	371,23	176,03	Kırklareli	207,27	130,07
Antalya	954,88	129,11	Kırıkkale	52,72	33,97
Ardahan	14,54	13,30	Kırşehir	99,80	61,51
Artvin	93,46	4,84	Malatya	176,49	49,59
Aydın	1.145,40	378,62	Manisa	862,30	336,43
Ağrı	77,67	63,69	Mardin	228,12	152,60
Balıkesir	583,96	320,74	Mersin	1.070,02	137,55
Bartın	84,56	54,24	Muğla	446,24	128,13
Batman	71,39	31,99	Muş	150,38	125,41
Bayburt	67,11	60,33	Nevşehir	129,54	52,77
Bilecik	82,35	22,36	Niğde	306,09	103,44
Bingöl	50,20	31,68	Ordu	434,91	10,31
Bitlis	158,82	65,26	Osmaniye	186,04	101,83
Bolu	70,92	46,76	Rize	374,36	1,12
Burdur	150,23	87,24	Sakarya	435,69	83,43
Bursa	843,66	276,72	Samsun	529,46	231,79
Denizli	491,02	213,80	Siirt	70,93	48,46
Diyarbakır	448,68	214,96	Sinop	62,42	34,66

Düzce	200,09	16,78	Sivas	193,42	123,67
Edirne	312,69	120,48	Tekirdağ	303,04	161,20
Elazığ	129,55	36,52	Tokat	274,33	145,79
Erzincan	107,35	57,73	Trabzon	250,75	4,40
Erzurum	148,81	121,43	Tunceli	16,04	6,72
Eskişehir	297,11	172,17	Uşak	160,83	55,51
Gaziantep	473,21	202,20	Van	126,23	101,96
Giresun	227,25	6,20	Yalova	35,61	5,13
Gümüşhane	38,39	20,56	Yozgat	156,77	123,29
Hakkari	29,43	21,01	Zonguldak	144,36	20,22
Hatay	513,65	138,90	Çanakkale	590,93	245,86
Isparta	283,69	46,34	Çankırı	60,75	37,27
Iğdır	154,96	124,95	Çorum	214,83	95,17
Kahraman- maraş	354,48	196,32	İstanbul	57,42	27,22
Karabük	18,34	10,48	İzmir	1.233,72	533,76
Karaman	302,70	138,85	Şanlıurfa	1.081,98	567,31
Kars	32,75	24,66	Şırnak	60,68	42,66
Kastamonu	139,19	84,64			

Yazarlar

Ozan Maraşlı

Lisans eğitimini 2014 yılında İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi İşletme Bölümünde, yüksek lisans eğitimini ise 2018 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında, doktorasını ise 2022 yılında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinde İslam Ekonomisi ve Finansı alanında doktorasını tamamlamıştır. Halen Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsünde doktor öğretim üyesi olarak yapmaktadır. Akademik ilgi alanları arasında zekat, vakıf ve İslam kamu maliyesi bulunmaktadır.

Safa Yıldırım

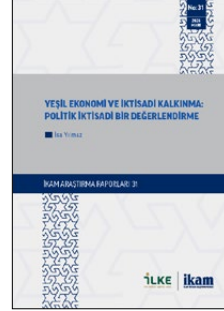
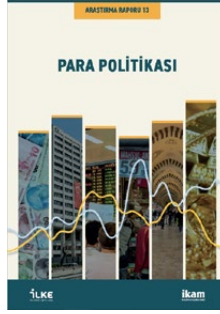
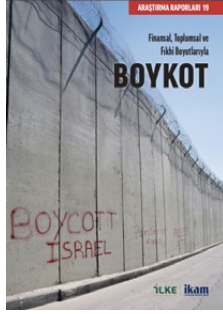
İktisat alanındaki lisans ve yüksek lisans eğitimlerini sırasıyla TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (2017) ve Boğaziçi Üniversitesinde (2020) tamamlamıştır. Abdullah Tivnikli İSAR Vakfının İslami ilimler ve Arapça eğitimi sunan temel eğitim programından ise 2022 yılında mezun olmuştur. 2017-2018 yılları arasında Doğu Üniversitesi İktisat bölümünde, 2018-2025 yıllarında ise İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ) İslam İktisadı ve Finans bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Araştırma alanları arasında İslam kamu maliyesi ve İslami finans teorisi yer almaktadır. Halihazırda İZÜ İslam İktisadı ve Finans bölümünde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

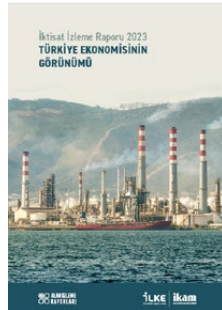
Muhammed Mücahit Denk

Lisans eğitimini TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İktisat Bölümünde yüksek onur derecesiyle, aynı üniversitedeki İktisat yüksek lisans programını ise bölüm birincisi olarak tamamlamıştır. Doktora derecesini Koç Üniversitesi Endüstri Mühendisliği programından alan araştırmacının akademik ilgi alanları arasında enerji ekonomisi, kamu politikalarının etkinliği, makroekonomik modelleme, optimizasyon teknikleri ve makine öğrenmesi tabanlı öngörü modelleri yer almaktadır.

Diğer Raporlarımız

İktisat İzleme Raporları

Tarım ürünlerinin zekâtı olan öşür, yalnızca bireysel bir mali yükümlölük değil; aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve sosyal adaletin tesisine hizmet eden ilahi bir emirdir. Günümüz Türkiye'sinde devlet eliyle toplanmamasına rağmen, bu kadim vecibe yoksulların ihtiyacının karşılanmasında halen kilit bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Tarım sektörünün ekonomi içindeki payı tarihsel olarak değişse de Türkiye'nin bereketli topraklarından elde edilen gelirler, ihtiyaç sahipleri için hayati bir kaynak olma özelliğini korumaktadır.

Bu rapor, öşürün fıkhi temellerini ve tarihsel serüvenini ele alarak Türkiye'nin güncel öşür potansiyelini veri odaklı bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Yapılan bölgesel analizler, İmam Ebû Hanîfe ve İmameyn'in içtihatları ışığında hesaplanan öşür potansiyelinin, Türkiye'deki mutlak yoksulluk açığını kapatabilecek düzeyde olduğunu çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Bu çalışma, zekât ibadetinin toplumsal refaha nasıl dönüştürülebileceğine dair somut öneriler sunmaktadır.